

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«Ελληνορωμαϊκές –Ελληνοϊταλικές Σπουδές: Λογοτεχνία – Ιστορία -
Πολιτισμός»

«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini- Διονύσιος Σολωμός: Κοινές θεωρήσεις - συγκλίσεις»

ΑΘΗΝΑ 2019

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«Ελληνορωμαϊκές – Ελληνοϊταλικές Σπουδές: Λογοτεχνία – Ιστορία -
Πολιτισμός»

«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini- Διονύσιος Σολωμός: Κοινές θεωρήσεις - συγκλίσεις»

Διπλωματική Εργασία της Δημοπούλου Άννας – Μαρίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Καθηγητής Ιωάννης Δημ. Τσόλκας

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

1. Καθηγητής Γεράσιμος Ζώρας
2. Καθηγήτρια Μαρία Σγουρίδου

ΑΘΗΝΑ 2019

«*Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις*»

Πίνακας περιεχομένων

<u>Πρόλογος</u>	7
------------------------------	---

Εισαγωγή:

Ιστορική αναδρομή. Η Ελλάδα και η Ιταλία κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα	8-13
--	------

Μέρος Πρώτο:

Niccolò Tommaseo. Η εργοβιογραφία του, η γνωριμία του με την Ελλάδα και η ενασχόληση με τα Δημοτικά Τραγούδια

A.1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Niccolò Tommaseo (1802-1874).....	14-22
A.1.2 Το συγγραφικό του έργο.....	23-28
A.1.3 Η θρησκευτική και πολιτική δράση του Niccolò Tommaseo.....	29-32
A.2.1 Η Ελλάδα μέσα από τα μάτια του Niccolò Tommaseo.....	33-45
A.2.2 Σύναψη φιλικών σχέσεων με Έλληνες λογοτέχνες.....	46-59
A.2.3 Συνδεδειγμένοι κρίκοι μεταξύ Ελλάδας και Niccolò Tommaseo.....	60-62
A.3.1 Δημοτικά τραγούδια. Ένα σημείο σταθμός στη ζωή του Tommaseo...	63-71
A.3.2 Ο φάκελος με το νούμερο 154.....	72-78

Κεφάλαιο Δεύτερο:

Διονύσιος Σολωμός. Η εργοβιογραφία του και η ξεχωριστή σχέση του με τη γειτονική Ιταλία

B.1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Διονύσιου Σολωμού (1798-1857).....	79-83
B.1.2 Το συγγραφικό του έργο.....	84-90
B.1.3 Ο «Ύμνος εις την Ελευθερία».....	91-95
B.2.1 Το Δημοτικό τραγούδι και η ιδιαίτερη θέση που κατείχε στη ζωή του Σολωμού.....	96-98
B.2.2 Η σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ Διονύσιου Σολωμού και Niccolò Tommaseo.....	99-101

Κεφάλαιο Τρίτο:

**Luigi Mercantini. Η εργοβιογραφία του και το στίγμα της Ελλάδας στη μετά
την εξορία ζωή του**

Γ.1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Luigi Mercantini (1821-1872).....	102-107
Γ.1.2 Το συγγραφικό του έργο.....	108
Γ.2.1 Η Ελλάδα μέσα από τα μάτια του Luigi Mercantini και οι «συγγραφικοί καρποί» της.....	109-117
Γ.2.2 Η σχέση που υπήρχε ανάμεσα στον Luigi Mercantini και τον Διονύσιο Σολωμό.....	118-119
Γ.2.3 Κοινές θεωρήσεις ανάμεσα στον <i>Inno</i> του Mercantini και στον <i>Ύμνο</i> του Σολωμού	120-125

Κεφάλαιο Τέταρτο: Συμπεράσματα.....126-128

Βιβλιογραφικές αναφορές129-133

Γενική Βιβλιογραφία.....134

Διαδικτυακές ηλεκτρονικές αναφορές135-136

Παράρτημα φωτογραφιών.....137-141

*“Avete ragione, la poesia,
e specialmente i canti che
rammentano i grandi avvenimenti
storici, hanno una grande
influenza sulle moltitudini.”*

Giuseppe Garibaldi
febbraio 1867

Πρόλογος

Η εν λόγω διπλωματική εργασία πραγματοποιείται στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Ελληνορωμαϊκές – Ελληνοϊταλικές Σπουδές: Λογοτεχνία – Ιστορία - Πολιτισμός» του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με επιβλέποντα καθηγητή τον Ιωάννη Δημ. Τσόλκα. Επιδιωκόμενος στόχος της αποτελεί η έρευνα, η διύλιση του υλικού, η σύνθεση και εν τέλει η παρουσίαση πιθανών σχέσεων μεταξύ των Niccolò Tommaseo, Διονυσίου Σολωμού και Luigi Mercantini.

Αρχικά, παρουσιάζεται ένα πλαίσιο, τόσο χρονικό όσο και κοινωνικοπολιτικό, εντός του οποίου γεννιούνται, ζουν και δρουν οι παραπάνω λόγιοι. Στο πρώτο μέρος αυτής, εκτίθεται η ζωή και το έργο του πρώτου Ιταλού λόγιου, του Niccolò Tommaseo, καθώς επίσης και το βαθύ και έντονο ενδιαφέρον του προς την Ελλάδα, η σύνδεσή του με τους Έλληνες καθώς και η σχέση με τον Διονύσιο Σολωμό. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η εργοβιογραφία του Διονυσίου Σολωμού, ο *Ύμνος εις την Ελευθερία*, η αγάπη του προς το Δημοτικό τραγούδι και ο συνδετικός κρίκος που μπορεί να υπήρξε μεταξύ αυτού και του N. Tommaseo. Το τρίτο και τελευταίο μέρος αφιερώνεται στη ζωή και το έργο ενός σπουδαίου Ιταλού λόγιου, του Luigi Mercantini, στην σχέση που απέκτησε με την Ελλάδα κατά τη βραχύβια παραμονή του στα ελληνικά εδάφη λόγω της εξορίας και εν κατακλείδι στην επιρροή που ενδεχομένως να του άσκησε η γνωριμία με τον Έλληνα Εθνικό μας ποιητή.

Εισαγωγή: Η Ελλάδα και η Ιταλία κατά τον 19^ο αιώνα

Τον 19^ο αιώνα, μετά τη Γαλλική Επανάσταση (1789-1799) και τις αλλαγές που επέφερε αυτή εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος. Σε όλες τις χώρες της Ευρώπης πλέον οι επιπτώσεις των πολέμων ήταν εμφανείς, ενώ συγχρόνως η σπίθα της ελευθερίας είχε ανάψει και έχει διαδοθεί δυναμικά σχεδόν παντού.^{1&2} Οι απαρχές του αιώνα συμπίπτουν με τις μεταρρυθμίσεις του Ναπολέοντα και την απόπειρά του να δημιουργήσει μια νέα αυτοκρατορία σε σύγχρονες βάσεις. Μετά την αποτυχία της προσπάθειάς του συγκλήθηκε το Συνέδριο της Βιέννης (Σεπτέμβριος 1814 - Ιούνιος 1815)³ με βασικό του στόχο την αποκατάσταση της ειρήνης και της τάξης στα ευρωπαϊκά εδάφη και την επαναφορά των παλιών δυναστειών στους θρόνους τους. Έτσι, κατά αυτόν τον τρόπο ξεκίνησε η περίοδος της Παλινόρθωσης του Παλιού Καθεστώτος σε όλη την Ευρώπη.⁴ Ειδικότερα στην Ιταλία, ο πολιτικός της χάρτης θα επέστρεφε λίγο-πολύ στην κατάσταση του 1789, διατηρώντας τον κατακερματισμό σε οκτώ διαφορετικά κράτη που δεν είχαν κάποιον φανερό μεταξύ τους δεσμό.⁵ Μόλις εντούτοις

¹ Τα ιδεώδη, εξάλλου, της Γαλλικής Επανάστασης έτρεφαν την επιθυμία των λαών να απαλλαγούν από τη μοναρχία και να αποκτήσουν την πολιτική αυτονομία καθώς και την εδαφική τους ανεξαρτησία. Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ. 289.

² Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ. 289.

³ Εκτός του ότι πρόκειται για ένα από τα μακροβιότερα συνέδρια που γνώρισε ποτέ η δυτικοευρωπαϊκή διπλωματία, μια επιπρόσθετη ιδιαιτερότητά του που του προσέδωσε ξεχωριστό κύρος ήταν η μαζικότητα της συμμετοχής σε αυτό, καθώς έλαβαν μέρος 216 αντιπροσωπείες από όλα σχεδόν τα κράτη της Ευρώπης. Κεντρικός στόχος του συνεδρίου της Βιέννης ήταν αφενός οι νικητές να κατανεύμουν μεταξύ τους τα «κέρδη» του πολέμου και αφετέρου να εγκαθιδρύσουν μια νέα ισορροπία δυνάμεων που θα απέτρεπε για καιρό την εκδήλωση νέων συγκρούσεων και θα εξουδετέρωνε τη γαλλική επεκτατικότητα και την πιθανότητα μετάδοσης των επαναστατικών ιδεών. Γ. Δ. Παγκράτης, 2015, σ. 123.

⁴ Η Ιταλία, η Γερμανία και η Πολωνία συμπεριλαμβάνονται στους δυσारेστημένους της νέας τάξης πραγμάτων, καθώς δεν αναγνωρίστηκε σε καμία από αυτές η δυνατότητα να εγκαθιδρύσουν συνταγματικές κυβερνήσεις ή και ανεξάρτητο κράτος. Σε αυτό το πλαίσιο, μάλιστα, διατυπώθηκε η περίφημη ρήση του αυστριακού υπουργού Εξωτερικών Μέττερνιχ για την Ιταλία, ρήση με την οποία ο ισχυρός αυτός άνδρας της Ευρώπης απέρριπτε την προοπτική εξεύρεσης κάποιας λύσης για τα πολιτικά πράγματα της Ιταλίας. Ό.π., Γ. Δ. Παγκράτης, σ. 125.

⁵ Αναλυτικότερα, το Βασίλειο της Σαρδηνίας επεστράφη στον Βιττόριο Εμμανουέλε Α΄ της Σαβοΐας, το Λομβαρδογενετικό Βασίλειο και η Βαλτελλίνα εντάχθηκαν στις αυστριακές κτήσεις, το Δουκάτο της Πάρμας - Πιατσέντσας δόθηκε ισόβια στη Μαρία Λουίζα των Αψβούργων, το Δουκάτο της Λούκκας παραχωρήθηκε στη Μαρία Λουίζα των Βουρβόνων,

αποκαταστάθηκαν, οι μονάρχες κατέπνιξαν τις επαναστατικές ιδέες, διαψεύδοντας τις ελπίδες των λαών για ελευθερία, αυτονομία και ανεξαρτησία. Ως αποτέλεσμα, η πλειονότητα των ευρωπαϊκών απελευθερωτικών κινημάτων απέτυχε.⁶

Η επιστροφή στο Παλαιό Καθεστώς, όμως δεν θα ήταν εύκολη υπόθεση, δεδομένου ότι οι επαναστατικές εμπειρίες που έζησαν όσοι Ευρωπαίοι είχαν γνωρίσει τη ναπολεόντεια κυριαρχία, τους είχαν φέρει σε άμεση επαφή με τα κηρύγματα της Γαλλικής Επανάστασης για ελευθερία και αυτοδιάθεση των λαών. Επομένως, μια ολική επαναφορά στα προ του 1789 χρόνια, θα ήταν ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα.⁷ Στην Ιταλία, λοιπόν γεννάται το Risorgimento ή αλλιώς η Παλιγγενεσία, η οποία εκφράστηκε με τα απελευθερωτικά κινήματα του 1821⁸ και του 1831⁹, τα οποία οργανώθηκαν από μυστικές εταιρείες, με

το Δουκάτο της Μόντενας και του Ρέτζιο ανατέθηκε στον Αυστριακό αρχιδούκα Φραγκίσκο Δ' των Αψβούργων, το Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης επεστράφη στον Φερδινάνδο Γ' της Αψβούργων-Λορένα, το Κράτος της Εκκλησίας επανήλθε στα παλιά του όρια με επικεφαλής τον παπά Πίο ΙΣΤ', ενώ τέλος τα βασίλεια της Νάπολης και της Σικελίας δόθηκαν στον Φερδινάνδο Δ' των Βουρβόνων. Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ. 125.

⁶ Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ. 289.

⁷ Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ. 129.

⁸ Ήδη πριν από το 1821 είχε ξεκινήσει μια έντονη επαναστατική κινητικότητα σε όλη τη χερσόνησο. Την 1^η Ιουλίου 1820 οι Καρμπονάροι της Νόλα (Λουίτζι Μινικίνι, Μικέλε Μορέλλι, Τζουζέππε Σιλβάτι) εξεγέρθηκαν διεκδικώντας την παραχώρηση συντάγματος. Στις 8 Ιουλίου 1820 ο στρατός των Καρμπονάρων μπήκε στη Νάπολη. Τις 13 Ιουλίου ο βασιλιάς των Δύο Σικελιών αναγκάστηκε να παραχωρήσει σύνταγμα και εξουσιοδότησε τους εξεγερθέντες να σχηματίσουν κυβέρνηση. Ο βασιλιάς Φερδινάνδος Α', παρόλο που δήλωνε διατεθειμένος να ενισχύσει τη συνταγματική κυβέρνηση, ήλθε σε επαφή με την Ιερά Συμμαχία και επεδίωξε να ανακτήσει τις εξουσίες που διέθετε έως τότε. Στις 15 Ιουλίου 1820 ξεσπά εξέγερση στο Παλέρμο. Κύριο αίτημα αυτή τη φορά δεν ήταν η παραχώρηση συντάγματος αλλά αντιθέτως η απόσχιση της Σικελίας από το Βασίλειο των Δύο Σικελιών και η αυτονόμηση του νησιού. Η εν λόγω εξέγερση καταστέλλεται εν τέλει τον Οκτώβριο του 1820. Τον Μάρτιο του 1821 οι Αυστριακοί κατέλαβαν τη Νάπολη, κατέλυσαν το κοινοβούλιο και τη συνταγματική κυβέρνηση και κατάργησαν τις πράξεις της φιλελεύθερης κυβέρνησης, παρόλα αυτά η δράση των φιλελεύθερων της Λομβαρδίας συνεχίστηκε με το έργο της μυστικής αδελφότητας των *Federati*, που είχε ως επικεφαλής τον κόμη Φεντερίκο Κονφαλονιέρι. Η οργάνωση αυτή, σε συνεργασία με τους *Federati* του Πιεμόντε, σχεδίαζε τη συνένωση του Λομβαρδοενετικού Βασιλείου με το Πιεμόντε σε μια συνταγματική μοναρχία με επικεφαλής τη δυναστεία της Σαβοΐας. Το επαναστατικό κλίμα, ωστόσο, αντιμετωπίστηκε με σκληρότητα από τον Κάρολο Φελίτσε. Πολλά μέλη καταδικάστηκαν σε θάνατο, ενώ άλλα κατάφεραν να διαφύγουν στο εξωτερικό, βρίσκοντας καταφύγιο σε Ελλάδα και Ισπανία, όπου πολέμησαν για την ελευθερία αυτών των χωρών. Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ.σ. 130-132.

⁹ Δεύτερο κύμα αντιδράσεων κατά της Παλινόρθωσης ξέσπασε τη διετία 1830-1831 με αφορμή τα γεγονότα στη Γαλλία. Στη Μόντενα, την Πάρμα, τη Ρομάνια ξέσπασαν μια σειρά από εξεγέρσεις εναντίον της απολυταρχίας και με έντονα αντιπαπικό χαρακτήρα. Μετά από πολλές αναταραχές σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο ακολούθησαν διώξεις στα κράτη όπου είχαν ξεσπάσει τα κινήματα. Ο δούκας της Μόντενας Φραγκίσκος Δ' και ο πάπας Γρηγόριος ΙΣΤ' αντιμετώπισαν με ιδιαίτερη σκληρότητα τους συνωμότες, συλλαμβάνοντας και καταδικάζοντας σε θάνατο δεκάδες από αυτούς. Μερικοί κατόρθωσαν να διαφύγουν, επιλέγοντας ακόμα και χώρες του εξωτερικού, με τα Ιόνια Νησιά, το Ελληνικό Κράτος και

γνωστότερη αυτή των Καρμπονάρων, που είχαν στόχο να ελευθερώσουν την Ιταλία από τις μοναρχίες και να επιτύχουν την πολυπόθητη ελευθερία. Η επανάσταση κορυφώθηκε με τους Πολέμους της Ανεξαρτησίας του 1848¹⁰ και του 1859¹¹, που είχαν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση από την ξένη κυριαρχία – δηλαδή από τους Αυστριακούς στον Βορρά και τους Βουρβόνους στο Νότο –

τη Μάλτα να περιλαμβάνονται στους τόπους της εξορίας τους. Η παταγώδης αποτυχία και αυτής της νέας φάσης των φιλελεύθερων κινημάτων στην Ιταλία κατέδειξε τον προβληματικό χαρακτήρα των μεθόδων που ακολουθούσαν, της οργανωτικής τους δομής και της περιορισμένης κοινωνικής απήχησης των στόχων τους. Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ.σ 133-135.

¹⁰ Η Ευρώπη κατά τα έτη 1845-1847 βιώνει μια ισχυρή οικονομική κρίση. Συγχρόνως σηματοδοτούνται σημαντικές πολιτικές εξελίξεις εξ' αιτίας της εξέγερσης του Παρισιού το 1848. Από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο του έτους αυτού εκδηλώθηκαν διάφορες επαναστάσεις κατά μήκος της Ευρώπης. Η πρώτη επανάσταση εκδηλώθηκε στη Βιέννη (13 Μαρτίου 1848). Στο άκουσμα αυτής οι Βενετοί πολίτες ξεσηκώθηκαν και ανάγκασαν τους Αυστριακούς να εγκαταλείψουν την πόλη. Κατόπιν, όρισαν προσωρινή κυβέρνηση με επικεφαλής τον Ντανιέλε Μανίν και τον Νικολό Τομαζέο, τους οποίους χρειάστηκε να απελευθερώσουν από τη φυλακή, και στις 22 Μαρτίου 1848 ανακηρύξαν τη Δημοκρατία της Βενετίας. Λίγο αργότερα (18 Μαρτίου 1848) οργανώθηκαν αυτή τη φορά στο Μιλάνο αντιαυστριακές διαδηλώσεις με ευρεία λαϊκή συμμετοχή. Οι Αυστριακοί εκδιώκονται εν τέλει από τη Λομβαρδία. Το παράδειγμα του Μιλάνου και της Βενετίας βρήκε μιμητές στα δουκάτα της Μοντένας, της Πάρμας και της Λούκκας, απ' όπου εκδιώχθηκαν οι ηγεμόνες και ιδρύθηκαν προσωρινές κυβερνήσεις. Στις 23 Μαρτίου 1848 ο Βασιλιάς της Σαρδηνίας, Κάρλος Αλμπέρτος κηρύττει τον πόλεμο στην Αυστρία. Η είσοδος του Βασιλείου της Σαρδηνίας στον πόλεμο εγκαινίασε την πρώτη φάση του ιταλικού αγώνα για εθνική ανεξαρτησία, εξέλιξη που φάνηκε να συνενώνει τους Ιταλούς. Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ.σ 146-147.

¹¹ Πόλεμος ξεκίνησε ανάμεσα σε Πιεμοντέζους και αυστριακούς τον Απρίλιο του 1859. Γάλλοι στρατιώτες έφτασαν στη Γένοβα, με επικεφαλής τον ίδιο τον Ναπολέοντα Γ', προκειμένου να στηρίξουν τους Πιεμοντέζους στην απελευθέρωση της Ιταλίας από τους αυστριακούς. Συγχρόνως, στη Λομβαρδία και το Βένετο ο ενθουσιασμός των Ιταλών πατριωτών ενέτεινε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις καθώς άνοιξε το δρόμο για νέες εξεγέρσεις εναντίων παλιών ηγεμόνων και τον σχηματισμό προσωρινών κυβερνήσεων που διεκδικούσαν την προσάρτηση στο Βασίλειο της Σαρδηνίας. Ο Ναπολέων Γ' (Ιούλιος 1959) ύστερα από ποικίλες πιέσεις υπογράφει ανακωχή της Βίλλαφράνκα με τον ηγεμόνα της Αυστρίας Φραγκίσκο Ιωσήφ. Ο Βιττόριο Εμμανουέλε Β' δέχτηκε με ψυχραιμία τις εξελίξεις, εν αντιθέσει με τον Καβούρ που οργισμένος υπέβαλε την παραίτησή του. Προδομένοι αισθάνθηκαν και οι Ιταλοί πατριώτες. Το γενικό επαναστατικό πνεύμα ενισχύθηκε και διπλωματικά. Η Μεγάλη Βρετανία υποστήριξε ανοιχτά την προοπτική της ίδρυσης ενός νέου ενοποιημένου κράτους, ελπίζοντας πως τούτο θα εμπόδιζε την επέκταση της γαλλικής επιρροής στη χερσόνησο. Δημοψηφίσματα πραγματοποιήθηκαν (11&12 Μαρτίου 1860) τα οποία διαπραγματεύονταν την προσάρτηση της Εμίλια - Ρομάνια και της Τοσκάνης στο Πιεμόντε. Σαφώς τα αποτελέσματα ήταν θετικά. Η εν λόγω ένταξη των κρατών της κεντρικής Ιταλίας στο Βασίλειο της Σαρδηνίας προκάλεσε κύματα πατριωτικού ενθουσιασμού σε ολόκληρη τη χερσόνησο. Το Βασίλειο των Δύο Σικελιών επεδίωκε πλέον να αποκτήσει σύντομα την απελευθέρωσή του από τους Βουρβόνους. Ο Γκαριμπάλντι και οι «Χίλιοι» (Μάιος 1860) αντιμετώπισαν με επιτυχία τις Βουρβονικές δυνάμεις. Μετά από διάφορες επιτυχημένες κινήσεις στόχος του Γκαριμπάλντι ήταν πλέον η Ρώμη. Τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο 1860 πραγματοποιήθηκαν δημοψηφίσματα που επέτρεψαν στο Βασίλειο των Δύο Σικελιών, στις Μάρκε και στην Ούμπρια να διακηρύξουν τη βούλησή τους για ένωση με το Βασίλειο της Σαρδηνίας, Η εθνική ενοποίηση ήταν πλέον πραγματικότητα. Η ίδρυση του Βασιλείου της Ιταλίας διακηρύχτηκε επίσημα στις 17 Μαρτίου 1861 από το ιταλικό κοινοβούλιο (Τορίνο). Ο τίτλος του Βασιλιά δόθηκε στον Βιττόριο Εμμανουέλε Β'. Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ.σ. 158-161.

αλλά και την ένωση της ιταλικής επικράτειας.¹² Μπορεί, επομένως, η έκβαση των πρώτων ιταλικών επαναστάσεων της διετίας 1848-1849 να ήταν αποτυχημένη, όμως σε ό, τι αφορά στον αγώνα για την Ιταλική Παλιγγενεσία, καταγράφεται μια έντονη ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας των Ιταλών και σαφώς η διεκδίκηση του αιτήματος για εθνική αυτοδιάθεση μέσα από την αξιοποίηση των αδύναμων σημείων που ήταν πλέον ορατά στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων.¹³ Η κήρυξη της Ενότητας της Ιταλίας έγινε το 1861, αλλά ολοκληρώθηκε το 1870 με την κατάκτηση της Ρώμης.^{14&15}

Πώς όμως συνδέονται η Ελλάδα και η Ιταλία τόσο σε πολιτικό όσο και σε λογοτεχνικό επίπεδο; Η καθεμία από τις προαναφερθείσες δύο χώρες και η μυθοποίησή της στην κοινή γνώμη της άλλης, οι πολιτικές εξελίξεις και οι εθνικές ιδεολογίες, η ρευστότητα των ιδεών και των επιδιώξεων, καθώς και η σύγχυση των ρόλων είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά του 19^{ου} αιώνα. Σχετικά βέβαια με το πόσο οι δύο χώρες μεταξύ τους ήταν στενά συνδεδεμένες αποδεικνύεται και από το γεγονός πως η Ιταλία αποτελούσε για τους Έλληνες λόγιους έναν από τους πόλους διάδοσης των νέων ιδεών. Οι Έλληνες σπουδαστές της Ιταλίας και οι Ιταλοί πρόσφυγες στην Ελλάδα των κινημάτων του 1821, 1830, 1848 - περίοδοι δηλαδή που αποτελούν πόλο έλξης και έρευνας - αντάλλαζαν ιδέες και έκαναν προσπάθειες οργανωτικής συγκρότησης και συντονισμού τους. Η αμφίδρομη, λοιπόν, και συνεχής επικοινωνία της Ελλάδας, που μόλις είχε αποτινάξει τον Οθωμανικό ζυγό από πάνω της, και της Ιταλίας στον αγώνα της Ιταλικής και Ελληνικής Παλιγγενεσίας ενέπνευσε εκείνη τη χρονική περίοδο πολλούς Ιταλούς λόγιους και μάλιστα με μεγάλη απήχηση (G. Regaldi, I. Nievo, G. Carducci, N. Tommaseo).¹⁶ Η δε εξέταση των χαρακτηριστικών του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα μέσα από το λογοτεχνικό βλέμμα δύο χωρών με τεράστια πολιτιστική και πολιτική κληρονομιά, όπως η Ελλάδα και η Ιταλία, μπορεί να μας οδηγήσει στην εξαγωγή συμπερασμάτων για το ρόλο της λογοτεχνίας σε σχέση με εθνικούς στόχους, και αυτό διότι ο αγώνας για την Ελευθερία και η

¹² Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ. 290.

¹³ Ό.π, Γ. Δ. Παγκράτης, σ. 150.

¹⁴ Το 1861 η ενωμένη Ιταλία ανακηρύχθηκε κράτος με πρωτεύουσα το Τορίνο, ενώ δέκα χρόνια αργότερα, το 1871, πρωτεύουσα έγινε οριστικά η Ρώμη. Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ. 290.

¹⁵ Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ. 290.

¹⁶ Ι. Δ. Τσόλκας, 2004, σ.σ. 145-148.

συγκρότηση κρατών ήταν κοινές επιδιώξεις που έφεραν πολύ κοντά την Ελληνική με την Ιταλική Παλιγγενεσία.¹⁷

*«Η Ελλάδα, επαναστατώντας πρώτη και ταραάζοντας τις Ευρωπαϊκές
ισορροπίες που είχαν καθοριστεί από το Συνέδριο της Βιέννης (1815), δίνει
τη σκυτάλη στην Ιταλία για να επιφέρει το τελειωτικό χτύπημα σε
αυτές τις ίδιες ισορροπίες».*¹⁸

Οι λογοτέχνες και από τις δύο πλευρές του Ιονίου Πελάγους, στο πλαίσιο της συγκρότησης του Ελληνικού και του Ιταλικού κράτους, βασιζόμενοι στην ιδεολογική υποδομή των περιούσιων λαών και της αποστολής τους, της πολιτιστικής ανωτερότητας και της παράδοσής τους, θέτουν ξανά ως στόχο τη δημιουργία δύο μεγάλων κρατών, έχοντας ως μοντέλο τη Ρωμαϊκή και τη Βυζαντινή αυτοκρατορία.¹⁹ Η Ιταλία και η Ελλάδα εξάλλου είναι δυο χώρες πολύ όμοιες, οι οποίες κατά τον 19^ο αιώνα και το πλαίσιο της συγκρότησης των κρατών – εθνών έπαιξαν σημαντικό και πρωτοπόρο ρόλο.²⁰ Ο διάσημος αυτοσχεδιαστής Giuseppe Regaldi που «επιζητούσε απλά και μόνο από αγάπη την Ελλάδα και την Ιταλία» αναφέρει χαρακτηριστικά πως οι δύο χώρες έχουν βαθύτατους δεσμούς εφόσον:

*«Ιταλία και Ελλάδα γεννήθηκαν δίδυμες
Την ιερή μέρα που νέα αστέρια
Τριγύρω από το θρόνο του εξέχοντος Ήλιου
Έπλεκαν τραγούδια».*²¹

Ακριβώς ο 19^{ος} αιώνας είναι αυτός ο αιώνας κατά τον οποίον θα παρουσιαστούν πολλά ρεύματα καθώς και μια ιδιαίτερα πλούσια λογοτεχνική παραγωγή. Τουλάχιστον κατά το πρώτο μισό του, θεωρείται μάλιστα ο αιώνας του ρομαντισμού ο οποίος, από κοινωνική άποψη, είναι το πολιτιστικό ρεύμα της αστικής τάξης που βρίσκεται πια στην εξουσία. Ο διαφωτισμός εκθειάζει τη λογική και ο ρομαντισμός ανταπαντά με το ιδεώδες της οριστικής

¹⁷ Ι. Δ. Τσόλκας, 2008, σ. 112.

¹⁸ Ι. Δ. Τσόλκας, 2008, σ. 112.

¹⁹ Ι. Δ. Τσόλκας, 2008, σ. 114.

²⁰ Ι. Δ. Τσόλκας, 2008, σ. 111.

²¹ Ι. Δ. Τσόλκας, 2008, σ.σ. 115-118.

απελευθέρωσης των ατόμων και των λαών, η οποία είναι θεμελιωμένη σε μια βαθιά ιστορική συναίσθηση: της γονιμότητας, του παράλογου και του απερίγραπτου.²² Ακριβώς, εντός αυτής της πολυτάραχης αλλά ένδοξης περιόδου που αποτελείται από συνεχόμενες συγκρούσεις και ποικίλες ανατροπές, γεννιούνται, ανθίζουν και δρουν με τον δικό τους μοναδικό τρόπο τρεις σπουδαίου λόγιοι οι οποίοι θα παρουσιαστούν στα προσεχή κεφάλαια.

²² Τσόλκας, Ι. Δ., 2015, σ. σ. 289-290.

Μέρος Πρώτο:

Niccolò Tommaseo

Σύνοψη

Στο πρώτο μέρος της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα επιχειρηθεί μια πρώτη επαφή και γνωριμία με τον σπουδαίο Δαλματό λόγιο, τον Niccolò Tommaseo. Θα παρουσιαστούν βασικά στοιχεία της ζωής του και της οικογένειάς του, του έργου του και των εμπειριών του, της πολιτικής του δράσης και των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, καθώς επίσης και οι επιρροές που σφυρηλάτησαν υποσυνείδητα και σε βάθος χρόνου τον ψυχισμό, τον χαρακτήρα, τον τρόπο σκέψης και δράσης του και εν τέλει τον τρόπο γραφής του.

A.1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Niccolò Tommaseo (1802-1874)

Ο Niccolò Tommaseo γεννήθηκε στο Σεμπένικο (Sebenico), μια πόλη της Κροατίας, στις 9 Οκτωβρίου του 1802.²³ Προερχόταν από οικογένεια Ιταλών εμπόρων. Το 1811, σε ηλικία εννέα ετών, ο Tommaseo πηγαίνει να σπουδάσει στο *Seminario di Spalato*, όπου διδάχτηκε Ugo Foscolo.²⁴ Αυτή η «συνάντηση» τον ενθουσιάζει, καθώς ο Foscolo είναι μισός Ιταλός μισός Έλληνας (μα περισσότερο Ιταλός παρά Έλληνας) γεγονός το οποίο τον τοποθετεί σε μια νοητή σύγκριση με τον ίδιο που είναι μισός Δαλματός μισός Ιταλός (μα περισσότερο Ιταλός παρά Δαλματός). Το εν λόγω *Seminario*, ωστόσο, ο Tommaseo πολλάκις

²³ Είναι κατ' ουσία ένας Δαλματός με λίγο ιταλικό αίμα στις φλέβες του. Εξάλλου, πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας πως την εποχή εκείνη στα ανατολικά παράλια της Αδριατικής ζούσαν την εποχή εκείνη τρεις ομάδες λαών, η μία κοντά στην άλλη: Ιταλοί, Σλάβοι και Γερμανοί. Όλες αυτές οι εθνικές ομάδες καρπώνονταν τα αγαθά μιας παιδείας ιταλικής, που είχε διαμορφωθεί από την εποχή της κυριαρχίας των Βενετών στην Αδριατική. Την ιταλική γλώσσα χρησιμοποιούσαν ως γλωσσικό όργανο οι ανώτερες τάξεις άσχετα από την εθνική τους προέλευση και υπόσταση. Η ιταλική ήταν η γλώσσα των βιβλίων, των εφημερίδων, του εμπορίου. Δεν είναι επομένως καθόλου περίεργο που και ο ίδιος ο Δαλματός λόγιος, όπως και άλλοι συμπατριώτες του σλαβικής καταγωγής, πήγε να συμπληρώσει τη μόρφωσή του στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβα στην Ιταλία. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ.σ. 205-206.

²⁴Ugo Foscolo, 1976, σ. 5.

1784 Andrea Foscolo si stabilisce con la famiglia a Spalato, quale direttore dell'ospedale. Primi studi di Niccolò al seminario.

το χαρακτήριζε ως τρία χρόνια άχρωμα και μελαγχολικά.^{25&26} Πάρα πολλά γράμματα γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο *Seminario*. Όλα γραμμένα από τυπικό, λόγιο, θρησκευτικό ύφος. Αντίστοιχα γράμματα έφταναν στο σπίτι και από τον δάσκαλο don Spiridione που φυσικά επιβεβαίωναν τα γράμματα του μικρού Niccolò.²⁷ Με το πέρας του χρόνου ο καθηγητής του αρχίζει να συνειδητοποιεί το κρυφό ίσως ταλέντο που έκρυβε ο νεαρός μέσα του. Γράφει, λοιπόν, σε διάφορα γράμματά του προς την οικογένεια πως δεν ήταν λίγες οι φορές που κατάφερε να καταπλήξει το κοινό συνθέτοντας στο μυαλό του στίχους σε λατινικά και ιταλικά.^{28&29} Εντύπωση μας προκαλεί το γεγονός πως το 1814 πλέον θεωρείται παιδί θαύμα. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γράμμα που του απευθύνει ο Filippo Bordini – επίσκοπος στο Σεμπένικο (Sebenico) και στη Λεζίνα (Lesina) – στο οποίο τον αποκαλεί *amico*, και αναγνωρίζει πως στη τρυφερή ηλικία των δώδεκα ετών γράφει ποίηση, τόσο στη λατινική όσο και στην ιταλική γλώσσα, η οποία χαρακτηρίζεται από ικανότητα και καλό γούστο.³⁰ Παρόλη τη καλή διαγωγή και την εξελικτική του πορεία, σιγά σιγά αρχίζουν να έρχονται στην επιφάνεια οι πρώτες μικρές εξεγέρσεις, να σιγοβράζουν ο θυμός και οι πρώτες αντιπάθειες, να γεννώνται εχθρικές σκέψεις, και τέλος, να βυθίζεται σε μελαγχολικές φάσεις.³¹ Ο Tommaseo τελικά στις αρχές του μήνα Αυγούστου του 1814 εγκαταλείπει το *Seminario*.

Από το 1814 έως το 1817 τα κείμενά του μας είναι λιγοστά.³² Αφότου εγκατέλειψε την Δαλματία οριστικά και μεταφέρθηκε στην Ιταλία συνειδητοποίησε πως: «*Era mio destino non avere più nè famiglia nè patria nè*

²⁵ R. Ciampini, 1944, σ. 50.

²⁶ Και φυσικά όλη αυτή η δυστυχής, μονότονη και επίπονη τριετία στο *Seminario* ποτέ δεν έγινε γνωστή στην οικογένειά του, καθώς τα γράμματα που έστελνε προς αυτούς ελέγχονταν από τους καθηγητές. Εξάλλου τα γράμματα αναφέρονταν αποκλειστικά στα μαθήματα και στους καθηγητές. Πρόκειται για γράμματα ενός καλού υιού, που έχει υποβληθεί σε στενή επιτήρηση, που δεν μπορεί να μιλήσει τη διάλεκτό του, που δεν μπορεί να εξωτερικεύσει όλα αυτά που κρύβει στην καρδιά του, αλλά αντιθέτως είναι υποχρεωμένος να κλειστεί στον εαυτό του και να αναπτύξει ένα προσωπείο παρόμοιο με τον τρόπο γραφής του, δηλαδή ένα πρόσωπο ανάλογο των περιστάσεων. Κι όμως ήθελε τόσο πολύ να είναι διαφορετικός! R. Ciampini, 1944, σ. 55.

²⁷ Ό.π., R. Ciampini, σ. 59.

²⁸ Ό.π. R. Ciampini, σ. 60.

²⁹ Εκείνη η περίοδος είναι ακριβώς που οι δημιουργίες τους στα λατινικά προσελκύουν το ενδιαφέρον όχι μόνο του Rosmini, μα και άλλων προσωπικοτήτων του *Seminario* και του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος όπως του Giuseppe Barbieri, Sebastiano Melan και Amedeo De Mori. F. Michieli, 2016, σ. 430.

³⁰ Ό.π., R. Ciampini, σ. 61.

³¹ Ό.π., R. Ciampini, σ. 61.

³² Ό.π., R. Ciampini, σ. 61.

sede certa nè domani sicuro» και πράγματι για τα επόμενα τριάντα χρόνια - ή και λίγο παραπάνω - ο Tommaseo γίνεται ένας εθελοντής των θυσιών και της εξορίας, ένας μαχητής στις πιο αβέβαιες και πιο σκληρές μάχες.³³ Αμέσως μετά, λοιπόν, μεταφέρεται στη Πάδοβα για νομικές σπουδές (1817). Εκεί γνωρίζει τον A. Rosmini.^{34&35} Σε εκείνο το περιβάλλον, αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του (1822) και αφού πέρασε ένα μικρό χρονικό διάστημα ξανά στη γενέτειρά του, ξεκινά η καριέρα του ως συγγραφέας. Το 1824 - 1827 μεταφέρεται στο Μιλάνο, όπου ξεκινά να εργάζεται για τον εκδότη *Stella*. Τότε είναι που γνωρίζει και συνδέεται με τον A. Manzoni και ξεκινά στη συνέχεια να συνεργάζεται με το *Antologia* του G. P. Vieusseux. Στη συνέχεια, μεταφέρεται στη Φλωρεντία, όπου συνάπτει και εκεί φιλικές σχέσεις με τον G. Carponi και εισέρχεται σε μια επώδυνη ερωτική σχέση με την Geppina Cartelli.³⁶

Ένα άρθρο του Tommaseo θα προκαλέσει την οργή της Αυστριακής Πρεσβείας, η οποία κλείνει το περιοδικό που εργαζόταν. Τότε είναι που ωθείται σε αυτοεξορία στην Γαλλία (1834). Αρχικά ζει στο Παρίσι, μετά στη Νάντη και στο τέλος στην Κορσική. Το 1839 λαμβάνει αμνηστία και επανέρχεται στην Ιταλία, όπου εγκαθίσταται για μια δεκαετία στη Βενετία. Ακριβώς εκείνη την περίοδο ο οίστρος του βρίσκεται στον ζενίθ, καθώς είναι μια περίοδος έντονης λογοτεχνικής, μα και πολιτικής συγγραφικής δραστηριότητας. Τον Ιανουάριο του 1848 φυλακίζεται λόγω των αντι-αυστριακών του απόψεων, όμως τον Μάρτιο του ίδιου έτους αποφυλακίζεται. Στη συνέχεια γίνεται υπουργός της προσωρινής κυβέρνησης, πρέσβης στο Παρίσι και ανάμεσα στους πιο ενεργούς πρωταγωνιστές της άμυνας της Βενετικής Δημοκρατίας. Μετά την πτώση της Βενετικής Δημοκρατίας (1849), ο Tommaseo καταφεύγει στην Κέρκυρα, όπου ξαναρίχνεται στη συγγραφική δραστηριότητα προκειμένου να περιγράψει τα γεγονότα στη Βενετία. Καρπός αυτής της δραστηριότητάς του είναι το βιβλίο *Venezia negli anni 1848 e 1849*. Στην Κέρκυρα, αργότερα, γνωρίζει και παντρεύεται την χήρα Diamante Pavello, η οποία του συμπαραστέκεται πλέον στην καθημερινά χειροτέρευση της όρασής του (προσεβλήθη από φυματίωση

³³ Ο.π, R. Ciampini, σ. 68.

³⁴ Ο A. Rosmini συγκαταλέγεται ανάμεσα στους καθηγητές που εμφύσησαν στον νεαρό Tommaseo τη λατρεία για τους κλασικούς και ιδιαιτέρως για τον Βιργίλιο. A. Rinaldin, 2009, σ. 219.

³⁵ "Rosmini per Tommaseo è il buono e sempre verace e nobile amico". F. Michieli, 2016, σ. 248.

³⁶ <http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-tommaseo/>

κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Παρίσι). Μόνο το 1854 επέστρεψε στην Ιταλία, όπου εγκαταστάθηκε στο Τορίνο και στη συνέχεια στη Φλωρεντία όπου και πέθανε το 1874.^{37&38}

Ο Tommaseo, ωστόσο, οφείλουμε να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο πως, θεωρούνταν πάντα συνδεδεμένος με τη Δαλματία με δυνατούς δεσμούς. Πάντα είχε φυλαγμένα στο μυαλό του και τη καρδιά του τα παιδικά χρόνια που πέρασε στη γενέτειρά του, τη λατρεία που ένιωθε για τις οικογενειακές παραδόσεις και για την ίδια του την πατρίδα.³⁹ Η πατρίδα του και η οικογένειά του ήταν πάντα παρούσες στην σκέψη του. Για τους δικούς του πάντα έτρεφε μια μεγάλη αγάπη, ακόμα κι όταν ζούσε μακριά τους.⁴⁰ Από τις πιο σημαντικές δυσαρμονίες του; Μα φυσικά η αγάπη του για την οικογένεια και για την γενέτειρά του, που αντιμαχόταν ανέκαθεν με μια μεγάλη ώθηση απομάκρυνσης από αυτές. Ο Niccolò Tommaseo, λοιπόν, ρίχνεται προς το μέλλον, το οποίο είναι γεμάτο λαχτάρα για το άγνωστο και την ίδια στιγμή βιώνει συναισθήματα αναπόλησης και νοσταλγίας του παρελθόντος. Ποτέ δεν γνώρισε την γαλήνη και την ικανοποίηση του παρόντος, χαρακτηριστικό, κατά τον Raffaele Ciampini, της ρομαντικής του ανησυχίας.⁴¹ Αυτή του την ανησυχία εντοπίζει και ο Rosmini⁴² με

³⁷ www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-tommaseo/

³⁸ Βλ. Φωτογραφία 1, Παράρτημα Φωτογραφιών.

³⁹ Ό.π, R. Ciampini, σ. 3.

⁴⁰ Οι αναχωρήσεις του από το Σεμπένικο υπήρξαν πάντα εκούσιες, μα πάντα αναπολούσε τη γενέτειρά του όπου κι αν πήγαινε. Λέγεται πως απομακρύνθηκε από τη μητέρα του και τον πατέρα του και λίγο αργότερα κατέφυγε σε εθελοντική εξορία προκειμένου να μπορέσει να εκπληρώσει αυτό που θεωρούσε «ιερό καθήκον» του, δηλαδή το να γράφει για την Ιταλία και για την ανθρωπότητα. Μάλιστα, *Esilio Volontario* είναι και ο τίτλος του πρώτου του ποιήματος, που γράφει το 1834, μόλις φτάνει στη Γαλλία. Βέβαια, ισχύουν όλα όσα γνωρίζουμε περί γαλλικής εξορίας το 1834. Όμως, στην αρχή, το 1823 όταν αφήνει τη Δαλματία και την δακρυσμένη του μητέρα – εικόνα που τον σημάδεψε για πάντα σε όλη του τη ζωή – δεν είχε κάποιο καθήκον να εκπληρώσει. Απλώς, ακολούθησε την ρομαντική του ανησυχία, υπάκουσε στην αγάπη του για περιήγηση και στην ανάγκη του να ζήσει τη ζωή του. Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονούμε πως ο Niccolò Tommaseo χαρακτηριζόταν για τη κυκλοθυμία του και τις δραματικές του αντιθέσεις. R. Ciampini, 1944, σ.σ. 4-5.

⁴¹ Ό.π, R. Ciampini, σ.σ. 4-5.

⁴² Rosmini Serbati, Antonio (Rovereto 1797 - Stresa 1855). Γεννήθηκε στο Ροβερέτο (Rovereto) το 1797. Το 1821 γίνεται ιερέας και αφιερώνεται στις φιλοσοφικές σπουδές. Μεταφέρεται στο Μιλάνο και αργότερα στο Καλβάριο ντι Δομοδοσόλα (Calvario di Domodossola). Εκεί γράφει το *Nuovo saggio sull' origine delle idee*, το οποίο το 1830 εκδίδεται ανώνυμα, σε τέσσερις τόμους, ενώ έξι χρόνια μετά εκδίδεται επώνυμα. Διαβάζοντας το *Panegirico di Pio VII*, ο Rosmini αντιλαμβάνεται τα πατριωτικά του συναισθήματα, τα οποία του προκαλούν προβλήματα με την Αυστρία. Το 1848 αποστέλλεται από την κυβέρνηση του Πεδεμοντιού κοντά στον Πίο ΙΧ προκειμένου να τον εμψυχώσει αναφορικά με τις απελευθερωτικές κινήσεις. Αυτός ακολουθεί τον Πάπα στα Γκαέτα και Νάπολη, όμως εκεί εκδιώκεται από την αστυνομία. Το γεγονός αυτό τον ωθεί να απομακρυνθεί από πολιτικές αναμειξεις, κι έτσι περνά τα τελευταία χρόνια της ζωής του στα Δομοδοσόλα και Στρέσα. www.treccani.it/enciclopedia/antonio-rosmini-serbati/

την αιχμηρή ματιά του, και δεν σταματά να την επικρίνει, παρά τους δεσμούς
φιλίας που είχαν αναπτύξει:

«Mio caro Tommaseo... è intollerabile presunzione quel non volersi adattare alle cose, e pretendere che le cose umane si adattino al nostro modo di pensare; crearsi un mondo immaginario ed essere in continui lagni del mondo reale. Sappiamoci, mio caro, adattare alle cose come sono, che sono più potenti di noi, perchè vestite della potenza di Dio... Dal mondo adunque immaginario uscendo, entrare nel mondo degli uomini reali, ubbidite alle leggi della società, sottomettevi ai rapporti...»,

Lettera al T. del 30 ottobre 1825.⁴³

Ο Tommaseo, όμως, δεν μπορούσε να προσαρμοστεί και να υποδουλωθεί στους κοινωνικούς νόμους και σχέσεις. Από τη μία πλευρά ήθελε να ζήσει τη ζωή του με τον δικό του τρόπο, από την άλλη όμως δεν μπόρεσε ποτέ να αποκοπεί από τις αναμνήσεις της οικογένειας και της γενέτειράς του. Ανήμπορος να κάνει αλλιώς, έβρισκε παρηγοριά στις συνήθειες και τα ήθη που είχε διδαχτεί στην παιδική του ηλικία. Και τις ίδιες συνήθειες, παραδόσεις, προσευχές επαναλάμβανε και στα παιδιά του.⁴⁴ Η μανία του δε να προφυλάξει και να διαιωνίσει τις προγονικές

Antonio Rosmini - Niccolò Tommaseo. Μια φιλία που εντοπίζεται σε πάρα πολλά έγγραφα και μαρτυρίες. Ωστόσο, πρόκειται για μια ιστορία περίπλοκη εξ' αιτίας της κυκλοθυμίας και της περίπλοκης ψυχολογίας του Tommaseo. Παρόλα αυτά μπροστά στον Rosmini είναι γεμάτος θαυμασμό και περηφάνια. Είναι αυτός που ζητάει πάντα κάτι - συνήθως χρήματα - και μετά από λίγο μετανιώνει και λυπάται που τα ζήτησε. Από την άλλη πλευρά ο Tommaseo δυναστεύεται από την επιρροή που ασκεί ο Rosmini πάνω του. Ακόμα κι όταν απομακρύνεται από την Ιταλία η επιρροή και η σκέψη του παραμένει. Μάλιστα, κατά τον Ciampini, ο Rosmini είναι ο φύλακας άγγελός του. Μετά τον θάνατό του Rosmini, ο Tommaseo κρατά μέσα του την ανάμνησή του σα λατρεία. Μάλιστα, από το 1855 έως το 1873 δεν περνά χρόνος χωρίς να του αφιερώσει στην επέτειο θανάτου του πολλές συγκινητικές σελίδες του. Στην πραγματικότητα, η γνωριμία τους υπήρξε το κύριο γεγονός της πνευματικής ζωής του Tommaseo, η ώθηση που χρειαζόταν η ψυχή του προκειμένου να ακούσει την μικρή προσευχή από τα βάθη της ψυχής του που θα του έδειχνε για τι ήταν γεννημένος. R. Ciampini, 1944, σ.σ. 188-189.

⁴³ Ό.π, R. Ciampini, σ. 5.

⁴⁴ Ανάμεσα στα βιβλία του, διατηρούσε ένα μικρό βιβλιαράκι με λαϊκές προσευχές, τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά, στη βενετική διάλεκτο. Σε αυτό ακριβώς το βιβλιαράκι ο ίδιος είχε επισημάνει τις προσευχές και τα τραγούδια που είχε ακούσει και είχε μάθει κατά την παιδική του ηλικία στη Δαλματία. Αυτά τα ίδια επαναλάμβαναν και τα παιδιά του. Αυτές οι προσευχές και τα λαϊκά τραγούδια δεν προέρχονται από κάποια συγκεκριμένη τοποθεσία υψηλής αξίας, αλλά κυρίως από περιοχές στις οποίες βρέθηκε ο Tommaseo, αγάπησε και γνώρισε καλύτερα την ιστορία και τη γλώσσα τους, όπως η Δαλματία, η Τοσκάνη, η Κορσική και η Ελλάδα. Συνέλλεξε αυτά τα λαϊκά άσματα προκειμένου να φτάσει στις ίδιες πηγές της ζωής αυτών των λαών και να «ρουφήξει» οτιδήποτε μπορούσε από την ίδια τους την ψυχή. R. Ciampin, 1944, σ.σ. 6-7.

παραδόσεις παρατηρείται σε ένα γράμμα του προς τον Rosmini όπου του τονίζει πως:

«I nostri vecchi erano esemplarmente tenaci delle domestiche tradizioni». ⁴⁵

Φυσικά, αντιλαμβανόμαστε πως η ίδια η γενέτειρά του, η Δαλματία, έπαιζε σημαντικό ρόλο στη ψυχολογία του, καθώς για αυτόν ήταν συνώνυμο της οικογένειας και της πατρίδας. Χαρακτηριστικό ήταν το γεγονός πως όταν έφερνε στο μυαλό του την γενέτειρά του, ένιωθε συγχρόνως την ανάγκη να ανατρέξει στις ρίζες της οικογένειάς του. Μόνο εκεί ο Tommaseo ένιωθε να μαθαίνει ολοένα και περισσότερα πράγματα για τον εαυτό του. ⁴⁶

Κάνοντας, ωστόσο, λόγο για οικογενειακούς δεσμούς, πολύ σημαντική προσωπικότητα στη ζωή του Tommaseo υπήρξε ο αδερφός του πατέρα του, ο *zio padre Antonio*, ο οποίος ανέλαβε την εκπαίδευση και μόρφωση του Niccolò όσο ήταν παιδί και έφηβος. Εάν, λοιπόν, επιθυμούμε να εισχωρήσουμε στη ψυχοσύνθεση του Ιταλού λογοτέχνη, στο περιβάλλον που μεγάλωσε και δέχτηκε τα πρώτα ερεθίσματα και τις γνώσεις του, θα πρέπει να μελετηθεί ο εν λόγω πατέρας Αντώνιος, που υπήρξε κομβικό στοιχείο της ζωής του. ⁴⁷ Εντούτοις,

⁴⁵ Ό.π, R. Ciampini, σ. 7.

⁴⁶ Ό.π, R. Ciampini, σ. 9.

⁴⁷ Όταν αναφέρεται στα πρώτα χρόνια της ζωής του και στην εκπαίδευσή του, ο Tommaseo δεν αναπολεί συνήθως τη μητέρα ή τον πατέρα, αλλά την γιαγιά και δη τον θείο, αυτόν που τον βοήθησε να συλλαβίσει τις πρώτες λέξεις στο βιβλίο και αυτόν από τον οποίο απέκτησε τις πρώτες στοιχειώδεις γνώσεις περί των λατινικών, που στο μέλλον αποτέλεσαν μεγάλο κομμάτι της κουλτούρας του. Ο πάτερ Αντώνιος δε αρκούνταν στο να μαθαίνει απλώς στον ανιψιό του να γράφει τα ιταλικά και τα λατινικά, αλλά αντιθέτως είχε την «απαίτηση» να τον μετατρέψει σε έναν συγγραφέα. Έτσι, δημιούργησε ένα ογκώδες έργο με τίτλο *Della religione considerata ne' suoi fondamenti e nelle sue relazioni con la felicità dell' uomo*, έργο με το οποίο ασχολήθηκε ενεργά και ο Tommaseo, αναφορικά με την επιμέλεια και τη διόρθωσή του. Τόσο πολύ ασχολήθηκε με το εν λόγω έργο που το αποκαλούσε συχνά «*Il nostro libro*». Στην οικογένεια ο θείος πατήρ Αντώνιος θεωρούνταν ένας άγιος και δεν είναι λίγες οι φορές που ο ίδιος ο Tommaseo χρησιμοποιεί στα γραπτά του τη λέξη *santo*. Μια άλλη πληροφορία που δίνει ο Tommaseo μέσω των κειμένων του είναι πόσο πολύ θαύμαζε την φτώχη, λιτή και συνετή ζωή που ζούσε στο όνομα του Θεού. Το 1815 μεταφέρθηκε στη Ρώμη για να αναλάβει μια θέση στην Βασιλική του Αγίου Πέτρου. Ακόμα κι όταν μεταφέρθηκε εκεί, ο θείος πατήρ Αντώνιος είχε διαρκώς τον Tommaseo στο μυαλό, τόσο που πρότεινε να μεταφερθεί ο ανιψιός του για σπουδές στη Πάδοβα. Σύστησε και εμπιστεύτηκε, λοιπόν, τον μικρό του ανιψιό στα χέρια του πατέρα Peruzzo, ο οποίος πήρε τον μικρό και τον εμπιστεύτηκε στον κύριο Melan, «*perfetto di studi di questo rinomatissimo seminario, il quale... è di singolar pietà ed insigne in tutta la letteratura; converrà però pagarlo pulito, perchè egli fa una grazia straordinaria...*». Ο Melan ήταν πολύ ευχαριστημένος από τον νεαρό Tommaseo, αλλά όπως φαίνεται από ένα γράμμα του ίδιου του Tommaseo τα συναισθήματα ήταν αμοιβαία, όπως προκύπτει από γράμμα του προς τον θείο του ότι είναι πολύ καλά γιατί: «*compatito da tutti del Seminario, e specialmente dal*

σχετικά με τον θείο πατέρα Αντώνιο δεν γνωρίζουμε δυστυχώς πολλά, ενώ όσα αναφέρει ο Tommaseo είναι πενιχρά.^{48&49}

Εντελώς ξαφνικά, όμως, συμβαίνει στον Tommaseo μια άρδην αλλαγή, γύρω στο 1820. Μια κρίση ενηλικίωσης, μια ροπή προς μια συμπεριφορά αλαζονική, εγωκεντρική, υπεροπτική και καυστική, που ο θείος του δεν μπορεί να αντιληφθεί από πού και πώς προήλθε.⁵⁰ Η ηθική διαπαιδαγώγηση και η παιδεία που πάσχισε ο θείος Αντώνιος να δώσει στον Tommaseo αποδεικνύεται πως δεν είχαν ουσιαστικά αποτελέσματα, πράγμα το οποίο τον πίκρανε και τον σύγχυσε ιδιαίτερος.⁵¹ Κι όμως, ο καημένος θείος στο μέλλον θα βίωνε κι άλλες πίκρες από τον ανιψιό του. Ποιες ήταν οι πολιτικές απόψεις του πατέρα Αντώνιου μπορούμε εύκολα να φανταστούμε, απ' όσα έχουμε ήδη αναφέρει σχετικά με αυτόν έως τώρα, δεδομένου ότι ήταν υπέρμαχος της «Voce della Verità, della Ragione», και άλλων παρόμοιων φωνών. Όμως και σε αυτόν τον τομέα, ο ανιψιός του αποδείχτηκε πολύ διαφορετικός από εκείνον.⁵² Πιο συγκεκριμένα, όταν ο Tommaseo έγραψε στο θείο του μια απάντηση ενάντια στη «Voce della Verità» και αντιστοίχως υπέρ του Vieusseux⁵³, ο πατήρ Αντώνιος δεν άντεξε και του

signor Prefetto de' studii, che mi fa conoscere dalle più dotte e più saggie persone della città, mi conduce seco al passeggio, ed alle volte ancora da persone di sua intrinsechezza». R. Ciampini, 1944, σ.σ. 32-38.

⁴⁸ «Io l' ebbi a maestro ne' primi anni severo, ma fortemente amoroso, parco di parole ma schietto; nè col tedio degli studi ingrati e della dura disciplina, mai s' infuse in me disamore per esso...», R. Ciampini, 1944, σ. 32.

⁴⁹ Ό.π, R. Ciampini, σ. 32.

⁵⁰ Ό.π, R. Ciampini, σ. 39.

⁵¹ Ό.π, R. Ciampini, σ. 42.

⁵² Ό.π, R. Ciampini, σ. 42.

⁵³ Gian Pietro Vieusseux – Niccolò Tommaseo. Στις 10 Σεπτεμβρίου του 1825 ο Tommaseo, από το Μιλάνο όπου ζούσε μια φτωχική ζωή, συνεργαζόμενος με διάφορα περιοδικά ή κάνοντας δουλειές κατοπληρωμένες και κατώτερες της φύσης του, γράφει προς τον Vieusseux, τον ιδρυτή της *Antologia*, προκειμένου να του προσφέρει τις υπηρεσίες του. Το γράμμα του ήταν συνετό και ταπεινό – φαινόμενο σπάνιο γι' αυτόν – κι αυτό διότι ήταν μόλις είκοσι τριών και κυριολεκτικά λιμοκτονούσε. Του έγραφε λοιπόν: «*A non rifiutare il mio prego la muovano, non i miei meriti, ma le mie necessità; e se la cura e la diligenza può giungere alcuna forza all' ingegno, Ella può viver sicuro di non avere a pentirsi del suo beneficio...*». Η απάντηση από τον Vieusseux έφτασε πενήντα ημέρες μετά, ημέρες που πρέπει να φάνηκαν ατελείωτες για τον φτωχό Tommaseo, και που τις πέρασε χτυπώντας όλες τις πόρτες του Μιλάνου, ανάμεσά τους και την πόρτα του Alessandro Manzoni και του Antonio Rosmini. Ο Tommaseo ανέκαθεν αναζητούσε και επεδίωκε την αντίθεση, την *polemica* όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο R. Ciampini. Ωστόσο, ο Vieusseux που αρχικά ζητούσε πολιτικά και ηθικά θέματα από τον νέο Tommaseo, τώρα οπισθοχωρεί και αναφέρεται σε έργα που δεν θίγουν άμεσα και προκλητικά θέματα ηθικής ή πολιτικής. Έτσι, λοιπόν, ξεκίνησε η επαφή, η σχέση και η αλληλογραφία τους, που κράτησαν για περίπου σαράντα χρόνια. Ο Tommaseo σε ένα γράμμα του προς τον Vieusseux, καθώς οργάνωναν την πρώτη τους συνάντηση στη Φλωρεντία, περιγράφει τον εαυτό του ως εξής, δίνοντάς μας ένα πορτραίτο του: «*Entro due giorni io partirò per Ancona... Sette giorni farò di contumacia in Ancona, quindi colla diligenza partirò per Firenze; ed allora voi vedrete: un*

απέστειλε ένα μακροσκελές γράμμα γεμάτο πόνο και θυμό.⁵⁴ Ο άλλοτε αγαπημένος του ανιψιός, τώρα πια βρισκόταν στη Γαλλία και δημοσίευε τα βιβλία του *Dell' Italia*. Λίγο αργότερα, το 1838, στη Ρώμη ο θείος Αντώνιος πεθαίνει και θάβεται στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, εκεί όπου αργότερα ο ίδιος θα πάει προκειμένου να βρει τον τάφο του, αλλά και αναμνήσεις από αυτόν.⁵⁵ Ο θάνατος δεν θα του επιτρέψει να δει την απόλυτη καταστροφή του ανιψιού του, τα βιβλία του και αργότερα την επαναστατική του δράση.⁵⁶

Ποιό όμως ήταν στην πραγματικότητα το αληθινό πρόσωπο του Tommaseo; Ουκ ολίγες φορές οι κριτικοί διαφώνησαν σχετικά με την ουσιαστική και αυθεντική προσωπικότητα του Tommaseo. Μερικοί του αμφισβήτησαν και αυτό το καλλιτεχνικό χάρισμα υποστηρίζοντας ότι συνδύαζε με άτυχο τρόπο τον ρόλο του ποιητή και του φιλόλογου, ενώ άλλοι του καταλόγιζαν πως δεν συνέδεε επιτυχημένα μέσα του το βαθιά ανθρώπινο στοιχείο με την ηθικολογία, που την ασκούσε, όπως πολλοί υποστήριζαν, με κάπως δασκαλίστικο τρόπο.⁵⁷ Ο δε Giovanni Pepini τον χαρακτηρίζει ως τον λόγιο που θα μπορούσε κάλλιστα να συγκριθεί με τους πιο μεγάλους της εποχής του. «Είναι μετά τον Manzoni και τον Leopardi αναμφισβήτητα ο συγγραφέας με την μεγαλύτερη ισχύ και αντοχή»

ometto di capel biondo, di occhi languenti, di muso goffo, di parlar grave, di andae grave, nemino di complimenti, dei beaux'mots, pio, severo, all' antica. Armatevi di pazienza e d' amore». Όπως είναι γνωστό, όταν ο Tommaseo βρέθηκε στη Φλωρεντία, πέρασε πάρα πολύ δύσκολα, δεδομένου πως ο Vieusseux παρά την πρόσκληση που του απεύθυνε δεν κατάφερε να του εξασφαλίσει κάποιο μέσο διαβίωσης. Απευθύνθηκε στον Rosmini για βοήθεια, ο οποίος όμως εκείνη τη χρονική στιγμή δεν μπόρεσε να τον συνδράμει οικονομικώς. Τότε ήταν που σκέφτηκε να εγκαταλείψει την *Antologia*, να γίνει ελεύθερος και ανεξάρτητος συγγραφέας, όπως όλοι οι νέοι συγγραφείς ευελπιστούσαν στην αρχή. (R. Ciampini, 1944, σ.σ. 71-76) Η βοήθεια εντούτοις μπορεί να άργησε αλλά εν τέλει ήρθε. Και ήρθε από τον ίδιο τον Gian Pietro Vieusseux, ο οποίος του άνοιξε το δικό του βιβλιοπωλείο, το δικό του Εργαστήριο Επιστήμης και Λογοτεχνίας, το δικό του περιοδικό και του έδειξε μια εμπιστοσύνη και μεγαλοψυχία που κανείς άλλος δεν θα έδειχνε σε έναν άγνωστο νεαρό σαν τον Tommaseo. Στο μέλλον, ο δαλματός λόγιος, θα δώσει στον Vieusseux ως αντάλλαγμα σε αυτή τη γενναιοδωρία του, έναν άνθρωπο με πολύ κακή συμπεριφορά και στάση, έναν άνθρωπο που διασκεδάζει να παρενοχλεί με παράδοξα κείμενα σοβαρούς αναγνώστες - θαμώνες του Εργαστηρίου του, που αρνείται με αγενή τρόπο τις προτάσεις του σε δείπνα επιλέγοντας να γευματίζει με την Gerpina και φυσικά που επιδιώκει να ερεθίζει τον Giordani με τις διάφορες αναφορές του περί ενός αυστηρού καθολικισμού που άγγιζε τα όρια του φανατισμού. (Ο.π, R. Ciampini, σ. 78) Πολύ αργά πλέον ο Tommaseo θα συνειδητοποιήσει πως ο Vieusseux υπήρξε ένας πραγματικός φίλος, όπως επίσης αργά θα ανακαλύψει το ίδιο και για τον Gino Carroni. Μονάχα στην εξορία αντιλήφθηκε πόσα πολλά τους χρωστούσε για την μέχρι τότε πορεία του, και σαφώς πόσα πολλά είχε χάσει χάνοντάς τους. (Ο.π, R. Ciampini, σ. 83).

⁵⁴ Ο.π, R. Ciampini, σ. 45.

⁵⁵ Ο.π, R. Ciampini, σ. 33.

⁵⁶ Ο.π, R. Ciampini, σ. 46.

⁵⁷ Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 220.

αναφέρει χαρακτηριστικά στο έργο του *Sul Tommaseo Scrittore*.⁵⁸ Σήμερα, εντούτοις, οι περισσότεροι κριτές αναγνωρίζουν πως υπήρξε μια έντονη προσωπικότητα προικισμένη με τα πιο ευγενικά αισθήματα, με πίστη και θρησκευτικότητα, με ευθύτητα, με πατριωτισμό και αγάπη για την τέχνη αλλά και για ό, τι γενικά ωραίο.⁵⁹ Ήταν μια ψυχή διχασμένη ανάμεσα σε αντίθετες τάσεις: ειλικρινής χριστιανός, φιλοδοξούσε να πετύχει την τέλεια συμμόρφωση της ζωής και της σκέψης του στις επιταγές του Ευαγγελίου, και χρειάστηκε να αγωνιστεί, όχι πάντα νικηφόρα, ενάντια στον έντονο αισθησιασμό του και στη φυσική του τάση να κρίνει με υπερβολική αυστηρότητα και σκληρότητα, μερικές φορές με κακία, τις πράξεις των άλλων. Παρόλα αυτά, ο επίμονος και πεισματικός αγώνας που έκανε με τον εαυτό του, η αφοσίωσή του στο καθήκον και οι θυσίες του για τους πιο ευγενείς σκοπούς τον τοποθετούν στη θέση που του αξίζει. Επιπροσθέτως, με τη ρομαντική του ιδιοσυγκρασία, χαρακτηρίζεται ως κλασικός, λόγω της παιδείας του και της επιμελούς αναζήτησης ενός ευγενούς και συγκρατημένου τρόπου έκφρασης, αλλά και γιατί στη βάση της ποίησής του υπάρχει σχεδόν πάντα ένα στέρεο υπόστρωμα σκέψης.⁶⁰ Ο Tommaseo αποτέλεσε πράγματι έναν ηθικό μελετητή, έναν ηθικολόγο με πλούσιες απόψεις επί πνευματικών και άλλων κοινωνικών εκδηλώσεων, ήταν όμως στερημένος από συνθετική καλλιτεχνική ικανότητα.⁶¹

⁵⁸ G. Papini, 1954, σ. 7.

⁵⁹ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 220.

⁶⁰ Ι. Δ. Τσόλκας, 2015, σ.σ. 337-338.

⁶¹ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 220.

A.1.2 Το συγγραφικό του έργο

Ο Niccolò Tommaseo ήταν μια από τις πιο σημαντικές και αντιφατικές φιγούρες της πνευματικής και καθολικής ιταλικής λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα. Εξ αρχής πρέπει να τονίσουμε πως ήταν πολυγραφότατος, δηλαδή μπορούσε κάλλιστα να γράψει σχετικά με πολλά και διαφορετικά μεταξύ τους θέματα, που όμως στην πραγματικότητα δεν ήταν τίποτα από αυτά «αληθινό κτήμα» του. Γενικά στη ζωή του παρατηρείται μια πολυδιάστατη δραστηριότητα καθώς ήταν λεξικογράφος και φιλόλογος, κριτικός κειμένων λογοτεχνικών αλλά και εθιμοτυπικών, αποτέλεσε αυτοβιογράφος αλλά και βιογράφος πολιτικών, ήταν ποιητής, φιλόσοφος και διηγηματογράφος, μεταφραστής και σχολιαστής, αρθρογράφος και συγγραφέας αφορισμών.^{62&63} Ήταν μάλιστα αυτός που έδωσε στην λεξικογραφία δύο αξιοσημεία έργα: το *Nuovo dizionario de' sinonimi della lingua italiana* (1830)^{64&65&66} και το *Dizionario della lingua italiana* (4 τόμοι, σε 8 μέρη) (1865-79).^{67&68} Αφιέρωσε, επίσης, μεγάλο κομμάτι της ζωής του στις μελέτες της

⁶² Ό.π, G. Papini, σ. 12.

⁶³ Η φήμη του N. Tommaseo υπήρξε στενά συνδεδεμένη για όλο τον 19^ο αιώνα με τη δραστηριότητά του ως κριτικός λογοτεχνικών κειμένων, πολιτικός πολεμιστής, λεξικογράφος, παιδαγωγός και διηγηματογράφος, παρά ως ποιητής. Εντούτοις, η συγγραφή ποιημάτων υπήρξε για εκείνον το κύριο στοιχείο της μακράς πνευματικής του διαδρομής. Anna Rinaldin, 2009, σ. 211.

⁶⁴ Ο Tommaseo είχε ένα σύνθετο μυαλό και αυτό αποδεικνύεται από ένα εκ των πιο αυστηρών και ουσιαστικών βιβλίων του, το *Dizionario dei Sinonimi*, όπου η αναλυτική του ικανότητα και οξυδέρκεια επιδεικνύεται σε αυτό το έργο που είναι γεμάτο έρωτα για τις λέξεις (που σε αυτόν παραμένει πάνω απ' όλα έρωτας και σπάνια γίνεται επιστήμη). R. Ciampini, 1944, σ. 4.

⁶⁵ Βλ. Φωτογραφία 2, παράρτημα φωτογραφιών.

⁶⁶ Κατά τον Fabio Michieli η γνωριμία του Δαλματού ποιητή με τον Manzoni έφερε στο φως άλλον έναν τομέα που κέντρισε το ενδιαφέρον του Tommaseo. Ένας νέος κόσμος ερευνών σχετικά με την ιταλική γλώσσα τον οδήγησε στο *Dizionario de' Sinonimi*, ξεπερνώντας τα οποιαδήποτε προβλήματα και τις οποιεσδήποτε πολεμικές των Perticari-Monti. F. Michieli, 2016, σ. 438.

⁶⁷ Για το εν λόγω λεξικό βοηθήθηκε από διάφορους μελετητές, ανάμεσά τους τον B. Bellini και κυρίως τον G. Meini, με τον οποίον το έφεραν κυριολεκτικά μαζί εις πέρας. <http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-tommaseo/>

⁶⁸ Ο Tommaseo που από παιδί υπήρξε δίγλωσσος εντρυφά στη σπουδή της ιταλικής γλώσσας σαν να επρόκειτο για μια ξένη γλώσσα και στα πρώτα νεανικά του χρόνια δημιουργεί το *Dizionario dei Sinonimi* το οποίο παρά το ότι χρειάζεται ορισμένες διορθώσεις (αναφέρει το 1954 ο Papini), εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα διάσημα έργα του και ένα από τα πιο χρήσιμα εργαλεία ενός συγγραφέα. Ο Tommaseo εξάλλου δεν λησμονούμε πως αφού πλέον είχε διαβάσει τους μεγάλους κλασικούς και είχε γράψει πολλά λεξικά, όταν έγινε πλέον τυφλός δημιούργησε το διάσημο *Dizionario della Lingua Italiana*, που παρά τις ελλείψεις και τις ατέλειες, ακόμα δεν το έχει ξεπεράσει κάποιο άλλο λεξικό. Ο

εθνογραφίας, στην κριτική δραστηριότητα και στην αισθητική σκέψη. Όντας αντισυμβατικός και δυναμικός κατάφερε και έγραψε ενάντια στην εξουσία του εκάστοτε Πάπα το *Rome et le monde* (1851), ενάντια στην θανατική καταδίκη το *Il Supplizio d' un italiano in Corfù* (1855), ενώ ενάντια στον δαρβινισμό το *L' uomo e la scimmia* (1869).⁶⁹

Ο Giovanni Papini - μια σημαντική πνευματική φυσιογνωμία της σύγχρονης Ιταλίας - αναφέρεται στον Tommaseo, με αφορμή τον πρόλογο που έγραψε για αυτόν, για το έργο του *Sul numero*, που τυπώθηκε ως πρώτος τόμος στην εθνική έκδοση των έργων του Tommaseo. Υποστηρίζει, λοιπόν, πως ένα μέρος των συγχρόνων δεν του αρνούνται μια πρωτεύουσα θέση ανάμεσα στους συγγραφείς δεύτερης σειράς. Αυτό συνέβη ειδικότερα χάρη στο μυθιστόρημά του *Fede e bellezza*⁷⁰ - παρόλο που δεν μπορεί να θεωρηθεί μυθιστόρημα με τη συνηθισμένη έννοια του όρου. Το εν λόγω έργο είναι ένα μυθιστόρημα που μπορεί να το απολαύσει και ο μέσος αναγνώστης και ο προϋδρασμένος άνθρωπος των γραμμάτων.⁷¹ Επομένως, ουκ ολίγοι το χαρακτήρισαν ως το καλύτερο μυθιστόρημα της εποχής, μετά το περίφημο του Manzoni *Promessi sposi* και το *Le mie prigioni* του Silvio Pellico.⁷² Αναφορικά τώρα με την ποιητική δράση του Tommaseo, ο Papini τον τοποθετεί αμέσως μετά τον Manzoni και τον Leopardi. Τονίζει πως είναι ο συγγραφέας με τη μεγαλύτερη δύναμη και τη μεγαλύτερη αντοχή από όσους γνώρισε η πρώτη πεντηκονταετία του 19ου αιώνα στην Ιταλία.^{73&74} Τέλος, άλλο ένα έργο του, το *Diario*, κατά τον Ciampini, είναι το κύριο βιβλίο του που μας δίνει πολλές πληροφορίες για τη βιογραφία του.⁷⁵

Tommaseo εν τέλει μπορεί να μη θεωρείται ένας αυθεντικός φιλόλογος, μα σίγουρα μπορεί να τοποθετηθεί ως ο καλύτερος λεξικογράφος του αιώνα του. G. Papini, 1954, σ. 17.

⁶⁹ http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-tommaseo_%28Dizionario-di-Storia%29/

⁷⁰ Μπορεί να μη θεωρείται με την πρώτη ματιά ένα μυθιστόρημα, με την παραδοσιακή έννοια της λέξης, παρόλα αυτά είναι έως σήμερα ένα έργο που μπορεί να διαβαστεί κάλλιστα από τους αναγνώστες, τόσο για την ποιητική του ομορφιά, που εσωκλείεται στις περιγραφές της φύσης και στα ανθρώπινα πρόσωπα, ειδικότερα τα γυναικεία πρόσωπα, όσο και στην αιχμηρή ανάλυση των συναισθημάτων. G. Papini, 1954, σ. 8

⁷¹ Όχι μόνο για την ποιητική ομορφιά που συναντά ο αναγνώστης στις περιγραφές της φύσης και των ανθρώπων, ιδίως των γυναικείων μορφών, αλλά και για την οξύτητα και το μοντέρνο τρόπο που αναλύονται αισθήματα και πάθη της ψυχής. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 222.

⁷² Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 222.

⁷³ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 222.

⁷⁴ Κατ' ουσία ο Tommaseo, κατά τον Papini, είναι περισσότερο γνωστός παρά διάσημος, πιο εκτιμημένος παρά διαβασμένος ή αγαπημένος. G. Papini, 1954, σ. 9.

⁷⁵ Ό.π, R. Ciampini, σ. 87.

Ένα άλλο μεγάλο μέρος της ζωής του και της συγγραφικής του δραστηριότητας είναι τα *Poesie politiche inedite*. Τον Φεβρουάριο του 1831, όταν ξεσπά η εξέγερση, ο Tommaseo φαίνεται να απασχολείται με άλλα ζητήματα, όπως οι ανθολογικές του εργασίες και ο έρωτας του με τη Geppina, ενώ η πολιτική είναι κάτι που ακόμα δεν τον απασχολεί καθόλου εκείνη την εποχή. Ακόμα και ο ίδιος ο Vieusseux προσπαθεί τότε να τον πείσει να ασχοληθεί με τα επίκαιρα πολιτικά φαινόμενα που απασχολούν όλον τον κόσμο. Η κλειστή, κρύα, επιθετική του συμπεριφορά απαιτεί πολύ προσπάθεια και υπομονή από πλευράς Vieusseux προκειμένου να συμφωνήσει μαζί του.⁷⁶ Από το *Diaro* - στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω - ανακαλύπτουμε πως τον Φεβρουάριο του 1831 είχε αναπτύξει σχέσεις με τον πατέρα Mauro Bernandini, είχε συλλέξει πολλές πληροφορίες σχετικά με την εξέγερση του '31, καθώς επίσης είχε διαβάσει και πολλές εφημερίδες που έρχονταν κρυφά στην Τοσκάνη, όπως έκανε με θέματα που τον απασχολούσαν.⁷⁷ Ο Tommaseo δεν συμμετέχει στα γεγονότα της εξέγερσης του '31, μένει απόμακρος από αυτά, ωστόσο μέσα του κάτι είναι ταραγμένο. Η εξέγερση εν τέλει καταπνίγεται σύντομα.⁷⁸ Ο Tommaseo παραμένει στην Φλωρεντία έως ότου όλα πλέον ηρεμούν και στα τέλη του Ιουλίου φεύγει για τη Δαλματία. Είναι ακριβώς εκείνη η χρονιά, στη Δαλματία, που ξεκινά να γράφει περί πολιτικών θεμάτων. Εκεί, μάλιστα, τον Αύγουστο γράφει το πρώτο του ποίημα με θέμα την πολιτική. Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν κι άλλα ποιήματα, τα οποία εντοπίζονται σε ένα τετράδιο ποιημάτων του Δαλματού λογίου. Πρόκειται για έναν φάκελο αποτελούμενο από 160 σελίδες, όλες χειρόγραφες. Η γραφή είναι δική του και πρέπει να τοποθετείται ανάμεσα στο 1830 και το 1835 και έτσι όπως είναι ταξινομημένο μοιάζει σαν να ήταν έτοιμο να σταλεί στον Τύπο. Ανάμεσα στα ποιήματα να προσθέσουμε πως υπάρχουν και μεταφράσεις του Βιργιλίου, του Ομήρου, του Λουκρήτιου και του Οράτιου.⁷⁹ Από αυτόν τον φάκελο ανέκδοτα είναι μόνο τα πολιτικά του ποιήματα και μια

⁷⁶ Ό.π, R. Ciampini, σ. 87.

⁷⁷ Ό.π, R. Ciampini, σ. 88.

⁷⁸ Ό.π, R. Ciampini, σ. 89.

⁷⁹ Η πολυγραφική του φύση, όπως έχουμε προαναφέρει, επεκτείνεται σε ποικίλα είδη συγγραφικών έργων με αποτέλεσμα στις πνευματικές του αποσκευές να εντοπίζονται τόσο μυθιστορήματα και ποιήματα όσο και σονέτα, ωδές, κεφάλαια ολόκληρα σε τρίτη ρίμα (*capitoli in terza rima*), μεταφράσεις από τα λατινικά ή τα αρχαία ελληνικά, μα προπάντων αυτό που προκαλεί τη μεγαλύτερη εντύπωση είναι η ενδότερη επιρροή που εμφανώς έχει δεχτεί από το Βιργίλιο, τον Προπέρτιο, τον Λουκρήτιο και τον Όμηρο. F. Michieli, 2016, σ. 427.

μετάφραση του Βιργιλίου, ενώ όλα τα υπόλοιπα ποιήματα ήταν εκδομένα στο *Memorie poetiche*, αργότερα μερικά στο *Confessioni* και τέλος στη συλλογή του '72, μα πάντα με υποσημειώσεις. Ίσως ο εν λόγω φάκελος να κρατούνταν μυστικός από κάποιον που επεδίωκε να παρουσιάσει μια κριτική έκδοση σχετικά με τα ποιήματα του Δαλαμτού λογοτέχνη.⁸⁰ Τι άλλαξε, όμως, την ψυχολογία του Tommaseo κι ασχολήθηκε με την πολιτική; Δύσκολο να το πούμε. Πάντως ανάμεσα στον Φεβρουάριο και τον Αύγουστο του 1831 συνέβη μια μεγάλη αλλαγή στις σκέψεις και στα συναισθήματά του, καθώς το '29 και το '30 μοναδική του απασχόληση και έννοια ήταν μόνο η *Antologia* του, που είναι γεμάτη από άρθρα του που αποφεύγουν τις πολιτικές νύξεις.⁸¹ Εκείνος ο Αύγουστος του 1831 θα είναι σημείο σταθμός στη ζωή του και θα καθορίσει την μετέπειτα δραστηριότητά του.⁸² Ξαφνικά, λοιπόν, ο Tommaseo γράφει το πρώτο του πολιτικό ποίημα που είναι γεμάτο δυναμικότητα, που μιλά για «τυραννική ανάγκη», για «νόμους άνισους», για έναν «λαό ηρώων που πλέον γίνεται ο τρόμος του βασιλιά». Μόλις, λοιπόν, επιστρέφει στην Φλωρεντία υιοθετεί ένα γενναιόδωρο μότο, γίνεται προπαγανδιστής αυτών των ιδεών και μάχεται υπέρ αυτής της πολιτικής.⁸³ Αυτά τα ανέκδοτα πολιτικά ποιήματα του Tommaseo δεν αποτυπώθηκαν στο *Memorie poetiche*, ούτε στον τόμο που εξέδωσε το 1872. Γιατί; Διότι, σύμφωνα με τον Ciampini, η Ιταλία του 1870 δεν ήταν αυτή που είχε ονειρευτεί κι έτσι επέλεξε να κόψει κάθε γέφυρα επικοινωνίας. Η Ιταλία είχε μετατραπεί σε λαϊκή και επαναστατική, κι ήταν επόμενο πως ο Tommaseo θα αντιδρούσε σε αυτή την επανάσταση και στα αποτελέσματά της και θα μετατρεπόταν σε αυστηρό και μη διαλλακτικό καθολικό. Εξάλλου, όπως γνωρίζουμε, στην Ιταλία δεν μπόρεσε ποτέ να συγχωρέσει δύο πράγματα: την μοναρχική ενότητα και την κατάληψη της Ρώμης. Ήταν επόμενο, λοιπόν, πως δεν θα ήθελε να φέρει στο φως τα ποιήματά του στα οποία αποκάλυπτε πως ο Ποντίφικας θα έπρεπε να αρνηθεί την κυριαρχία του και εν γένει όλα αυτά που τον περιέβαλλαν.⁸⁴

Ανάμεσα στα πολιτικά ποιήματα του Niccolò Tommaseo ο Raffaele Ciampini μας αποκαλύπτει και ένα ποίημά του το οποίο αναφέρεται στην

⁸⁰ Ό.π, R. Ciampini, σ.σ. 90-91.

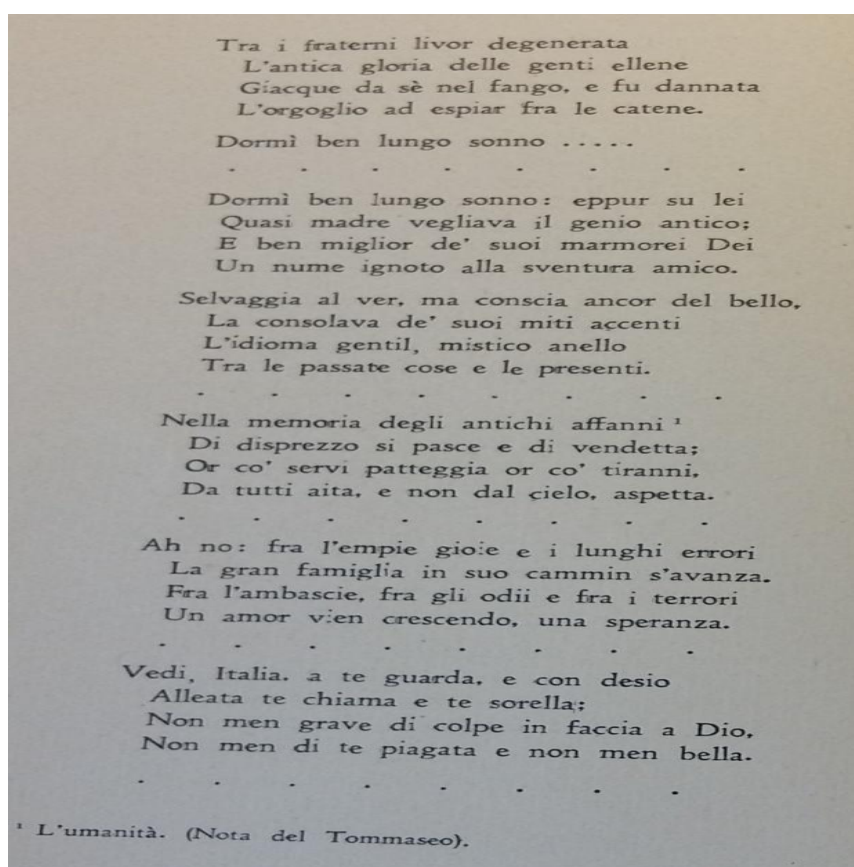
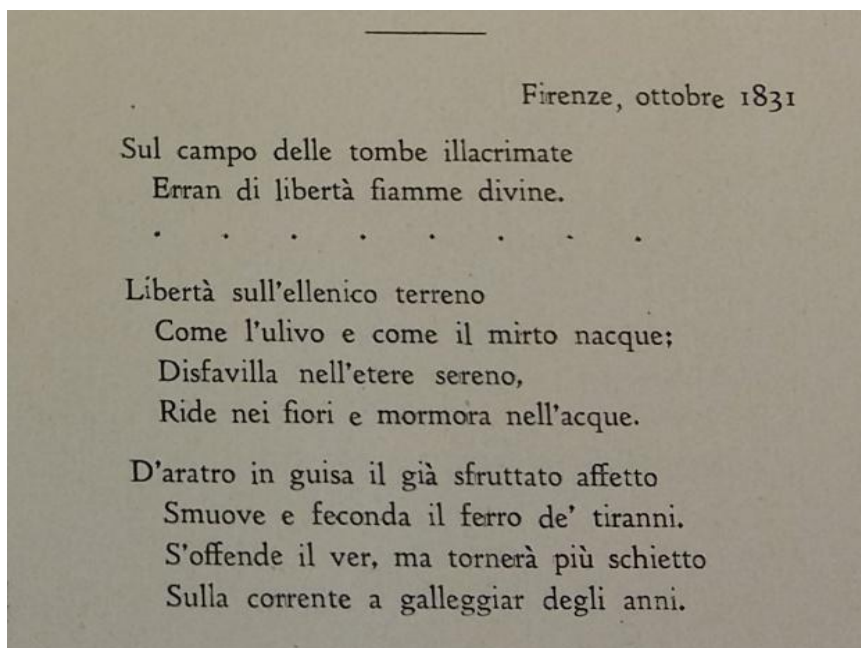
⁸¹ Ό.π, R. Ciampini, σ. 91.

⁸² Ό.π, R. Ciampini, σ. 92.

⁸³ Ό.π, R. Ciampini, σ. 92.

⁸⁴ Ό.π, R. Ciampini, σ. 94.

Ελλάδα, στην επανάσταση που μόλις λίγα χρόνια πριν έχει πραγματοποιηθεί και
στην ελπίδα που έχει ξαναγεννηθεί.⁸⁵

⁸⁵ Ο.π, R. Ciampini, σ.σ. 99-100.

Το έργο του *Le memorie poetiche* αποδεικνύει την φιλοδοξία του μεγάλου Δαλματού λογίου την οποία επεδίωκε ήδη από τους πρώτους στίχους, από τις πρώτες πρόζες που έγραφε. Μεγαλειώδη τα θέματα που έθιγε, μεγαλειώδεις και οι συγγραφείς που λάτρευε: Δάντης και Βιργίλιος, Αγία Γραφή και Όμηρος ήταν τα πρώτα του βιβλία.⁸⁶⁸⁷

Άλλο ένα σημείο σταθμός στο συγγραφικό του έργο είναι προφανώς οι *Scintille*, που περιέχουν κείμενα του Tommaseo σε ελληνική και ιταλική γλώσσα για διάφορα φιλολογικά θέματα. Δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1841 στη Βενετία από τον εκδότη Girolamo Tasso και έπειτα επανεκδόθηκαν πολλάκις.⁸⁸

Στο θρησκευτικό τομέα – όπως θα αναφέρουμε εν συνεχεία - υπήρξε βαθύτατα καθολικός, στον πολιτικό τομέα ακραιφνέστατα δημοκρατικός και στον λογοτεχνικό τομέα στάθηκε χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του ρομαντισμού της εποχής του. Συνδύαζε τον λόγιο με τον δημιουργό και καλλιέργησε όχι μόνο την ποίηση, τη μυθιστοριογραφία και τη λογοτεχνική κριτική, αλλά και τη φιλολογία, τη γλωσσολογία και τη φιλοσοφία, καθώς και τη δημοσιογραφία. Τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά του αισθήματα τον οδήγησαν στη δίνη των πολιτικών πραγμάτων του τόπου του. Η ρομαντική του ιδιοσυγκρασία τον ωθούσε να πλησιάσει τον λαό και τα πνευματικά του δημιουργήματα. Γι' αυτό το λόγο και ενδιαφέρθηκε για τα δημοτικά τραγούδια ορισμένων περιοχών της πατρίδας του αλλά και άλλων τόπων. Έτσι, λοιπόν, μπορούν να αποδοθούν στη ρομαντική του υπόσταση ο πληθωρικός του χαρακτήρας, που τον οδηγούσε καμιά φορά στην αποκλειστικότητα και την υπερβολή. Ο καθολικισμός του εξάλλου του δημιουργούσε τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου να γίνεται συχνά ηθικολόγος και δεοντολόγος και σε άλλους τομείς και στην περιοχή των γραμμάτων.⁸⁹

⁸⁶ Ό.π, R. Ciampini, σ. 191.

⁸⁷ Κάποιος κάλλιστα θα αναρωτιόταν πως η Αγία Γραφή σχετίζεται με Λατίνους και Έλληνες συγγραφείς και πως αυτοί συγκεκριμένα επέδρασαν πάνω στον Tommaseo; Η απάντηση φυσικά δε θα μπορούσε παρά να είναι πως πηγές και έργα σαν αυτών των Λατίνων λογίων αποθεώθηκαν την περίοδο του ρομαντισμού, περίοδος κατά την οποία η Αγία Γραφή αποτελεί τον πυρήνα της. Συγχρόνως, ο Όμηρος και τα έπη του επηρέασαν και συγκίνησαν όλους τους πατέρες της λογοτεχνίας ως κορυφαία αξία.

⁸⁸ Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ. 4.

⁸⁹ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 222.

A.1.3 Η θρησκευτική και πολιτική δράση του Niccolò Tommaseo

Στη ζωή του Tommaseo η θρησκεία έπαιξε μείζονα ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Πολλάκις έχει εκφραστεί το υψηλό θρησκευτικό συναίσθημά του, όταν εκείνος προσπαθούσε να κατακτήσει μια βαθύτερη θρησκευτικότητα. Θεωρούσε, μάλιστα, ύψιστο καθήκον του, και γενικά καθήκον όλων όσων σκέφτονταν και έγραφαν, να μιλά στους Ιταλούς περί θρησκείας, περί της δόξας της Καθολικής Εκκλησίας και του θριάμβου της πίστης. Υποστήριζε, μάλιστα, πως η πατρίδα του ήταν πράγματι μεγάλη, δοξασμένη και ευτυχής, όταν σε αυτή υπήρχε η διεθνώς αναγνωρισμένη και αγαπημένη Καθολική Εκκλησία.⁹⁰

Ο ίδιος συνδέθηκε με τον *Cattolicesimo Liberale*. Σύμφωνα με τον R. Ciampini, ο Girolamo Savonarola⁹¹ έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη ζωή του Tommaseo αναφορικά με τον καθολικισμό. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως αν έπρεπε να αναζητήσει κανείς τις βαθύτερες ρίζες της θρησκευτικής και πολιτικής σκέψης του Tommaseo θα έβρισκε τα εξής ονόματα: Dante, Savonarola, Rosmini, Manzoni.⁹² Το 1908, μάλιστα, ο Giuseppe Gallavresi δημοσίευσε ορισμένα

⁹⁰ Ό.π, R. Ciampini, σ. 167.

⁹¹ Girolamo Savonarola (1452-1498). Ιταλός μοναχός. Προερχόμενος από μια οικογένεια της Πάδοβα, γιός του Niccolò Savonarola και της Elena Bonaccorsi. Εκπαιδεύτηκε από τον παππού του Michele, έναν γιατρό γνωστό για τις αυστηρές του θρησκευτικές και ηθικές αρχές. Το 1475 άφησε το πατρικό του σπίτι και τις ιατρικές σπουδές προκειμένου να εισχωρήσει στο σώμα των Δομινικανών, στο μοναστήρι του S. Domenico στη Μπολόνια. Εκπλήρωσε τις θεολογικές του σπουδές στη Φεράρα και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο S. Marco στη Φλωρεντία (1482) ως μοναχός. Μεταφέρθηκε ξανά στη Μπολόνια για να συνεχίσει τις σπουδές του και εν τέλει επέστρεψε στη Φλωρεντία (1490). Αυτή τη φορά, εμπνευσμένος από την Αποκάλυψη και από τα προφητικά βιβλία τάσσεται ενάντια στις παλιές συνήθειες και τις καταχρήσεις μιας κυβέρνησης που θεωρεί τυραννική και προμηνύει πως ήρθε η ώρα για μια νέα εποχή. Πλέον από το 1491 γίνεται αρχηγός του μοναστηριού S. Marco. Με το πέρασμα του χρόνου ξεκινά μια πολιτική εναντίωσης κατά των εκπροσώπων της εξουσίας, κατά του Πάπα και κατά των Μεδίκων. Το 1494 παίρνει την εξουσία από τους τελευταίους. Λίγα χρόνια αργότερα, και ακολουθώντας μια παρόμοια αυστηρή και ασκητική ζωή, οι Φλωρεντινοί φαίνεται να μην αντέχουν άλλο πια τους ρυθμούς του και τις θεωρίες του. Στις 12 Μαΐου του 1497 ο Savonarola αναθεματίζεται και ένα χρόνο περίπου αργότερα, στις 23 Μαΐου του 1498 εκτελείται. Η μορφή του Savonarola διατηρήθηκε ως παράδειγμα της θρησκευτικής ελευθερίας που θα μπορούσε να κάνει τον κόσμο πιο αγνό. Τιμήθηκε, μάλιστα, και από το ποίημα του N. Lenau με τίτλο *Savonarola* (1837). <http://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-savonarola/>

⁹² Ό.π, R. Ciampini, σ. 111.

ενδιαφέροντα γράμματα του Tommaseo στον κόντη Montalembert, που φωτίζουν τις σχέσεις του Δαλματού λογοτέχνη με τους φιλελεύθερους καθολικούς.⁹³

Το 1926, ένας ιταλός μελετητής, ο Aniolo Gambaro εξέδωσε ένα δίτομο: *Riforma religiosa nel Carteggio inedito di Raffaell Lambruchini*. Ανάμεσα στα γράμματα του Lambruchini εντοπίστηκαν και δύο γράμματα που απευθύνονταν στον Tommaseo.⁹⁴ Τα γράμματα αυτά πρέπει να τοποθετούνται ανάμεσα στο 1831 με 1832, ενώ οι απαντήσεις του λόγιου μας εντοπίστηκαν εν τέλει όχι από τον Gambaro ούτε από έναν άλλον μελετητή της εποχής, τον Linacher, που ασχολήθηκε εξίσου με αυτά τα γράμματα, αλλά από τον ίδιο τον R. Ciampini. Σε αυτά τα γράμματα ο Tommaseo αναφέρει μια επιθυμία του να επιστρέψει ο Καθολικισμός στις απαρχές του. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως ήδη είχε μηχανευτεί ένα πλάνο δράσης πολιτικό περισσότερο παρά θρησκευτικό, ανταποκρινόμενο στις ανάγκες και τις απαιτήσεις του παρόντος στο οποίο ζούσε, και αναζήτησε τρόπο να συνδεθεί με τον Lambruschini δια μέσω μιας επιχείρησης δύσκολης και επικίνδυνης. Μάλιστα, φαίνεται πως είχε σκεφτεί να χρησιμοποιήσει το *Antologia* ως μέσο διάδοσης των νέων πολιτικών και θρησκευτικών του ιδεών.⁹⁵ Ωστόσο, ο Tommaseo αντιτίθεται στον Lambruschini, μα και κατά του Lamennais, που εκείνη την περίοδο είχε ξεκινήσει τα όνειρα μιας ανανέωσης του Καθολικισμού και της κοινωνίας, όνειρα ωστόσο που ναυάγησαν.⁹⁶

Το 1831 υπήρξε πολύ σημαντική χρονιά για τους φιλελεύθερους καθολικούς της Γαλλίας, όπως και για την Ιταλία η χρονιά εκείνη ήταν μια χρονιά έντονης θρησκευτικής ζωής, μια χρονιά γεμάτη όνειρα και ελπίδες.⁹⁷ Η συνάντηση του Tommaseo με τον Lambruschini, αλλά και με τον Carponi, υπήρξε λιγότερο ή περισσότερο ένας καθοριστικός παράγοντας που οδήγησε στην διάδοση των ιδεών του Lamennais.⁹⁸ Τα βιβλία του Tommaseo *Dell' Italia* είναι μια συνέχεια των γραμμάτων του Tommaseo με τον Lambruschini, τον Lamennais και άλλους. Είναι κατ' ουσία μια προσπάθεια να αναπτυχθούν περαιτέρω τα προβλήματα που ήδη παρουσιάζονται στα γράμματα. Ο

⁹³ Ό.π, R. Ciampini, σ. 121.

⁹⁴ Ό.π, R. Ciampini, σ. 143.

⁹⁵ Ό.π, R. Ciampini, σ. 145.

⁹⁶ Ό.π, R. Ciampini, σ.σ. 145-146.

⁹⁷ Ό.π, R. Ciampini, σ. 146.

⁹⁸ Ό.π, R. Ciampini, σ. 149.

Lambruschini τον καλούσε να συνεργαστεί μαζί του ώστε να δημιουργήσουν έναν θρησκευτικό ανασχηματισμό – ίσως λιγότερο διαδεδομένο από τον προτεστантиσμό, μα εντελώς διαφορετικό από αυτόν. Ο Tommaseo βρίσκει την ευκαιρία τότε να προωθήσει «τα θέλω του». Καλεί τον Lambruschini να γράψει έξι Διαλόγους (*Discorsi*), έξι διαμαρτυρίες (*proclami*) που απευθύνονταν στον Πάπα, στον κλήρο, στις αρχές, στους ευγενείς, στον απλό λαό. Αυτές ακριβώς οι διαμαρτυρίες (*proclami*) θα γίνονταν στη συνέχεια τα βιβλία *Dell' Italia*. Βέβαια, ο Lambruschini ήθελε να εισέλθει ολοκληρωτικά στην λατρεία και να συζητήσει περί δόγματος, ενώ αντιθέτως για τον Tommaseo το πρόβλημα ήταν πιο πρακτικό, δηλαδή το πρόβλημα ήταν κοινωνικό και πολιτικό, παρά θρησκευτικό. «*Tutto ciò che sa di teoria cruda sia sbandito da' nostri discorsi, che devono mirar sempre alla pratica*» γράφει σε ένα τελευταίο του γράμμα προς τον Lambruschini.⁹⁹ Εμφανώς, λοιπόν, δεν νιώθει καμία ανάγκη για θρησκευτικό ανασχηματισμό, έτσι δηλαδή όπως τον σκεφτόταν ο Lambruschini. Γι' αυτόν ο Καθολικισμός είναι επί πόδας, στηρίζεται σε μια σταθερή ολότητα, που τίποτα δεν μπορεί να την διασπάσει. Εκείνος δεν θέλει να αλλάξει τίποτα από όλα αυτά που αναφέρει ο Lambruschini. Λατρεύει τα μυστήρια και δεν τολμά καν να σκεφτεί να αγγίξει το θέμα περί δόγματος. Μόνο θέματα κοινωνικά και πολιτικά θα επιδιώξει να θίξει, όπως ήδη αναφέραμε παραπάνω, στα βιβλία του.

Στον αντίποδα, λοιπόν, ο Tommaseo νιώθει πως ο πολιτικός χώρος μοιάζει να είναι άθεος: «*La politica europea, non esclusa quella del papa, può chiamarsi propriamente atea...*». Προσπαθώντας να εντοπίσει την ίαση στις κοινωνικές πληγές αναφέρει μια από τις πιο πολυσυζητημένες αντιλήψεις που εντοπίζονται στα βιβλία του *Dell' Italia*: «*La religion è l'unico rimedio alla malattia terribile onde il mondo è convulso... Ogni riforma politica deve alla religione prescindere; non deve e non può... Sono due cose inseparabili come la causa dell'effetto, l'accidente della sostanza... Tutto l'uomo dev' essere intimamente, essenzialmente religioso: devono essere, quanto all'umana debolezza è possibile, religiose tutte le sue azioni, le parole, i pensieri... Nessuno dei terreni interessi deve essere estraneo alla religione... Nessun vero bene terreno è dalla religione vietato: tutti sono assicurati, ingranditi, agevolati, affrettati...*».¹⁰⁰

⁹⁹ Ο.π, R. Ciampini, σ. 151.

¹⁰⁰ Ο.π, R. Ciampini, σ.σ. 152-153.

Ο Tommaseo θέτει σε πρώτο πλάνο το πολιτικό στοιχείο, χωρίς να νιώθει την ανάγκη για μια θρησκευτικότητα ατομική και βαθύτερη. Θέλει να διατηρήσει την καθολική λατρεία έτσι όπως την έχει στο μυαλό του από τις παιδικές του και οικογενειακές του αναμνήσεις, την εκπαίδευσή του και τις σπουδές του στο σεμινάριο, την παράδοσή του και από τον θείο του. Ο Lambruschini θεωρεί απαραίτητη μια ελευθερία της ατομικής συνείδησης απέναντι στην Καθολική Εκκλησία. Ακριβώς σε αυτή την ελευθερία εναντιώνεται ο Tommaseo, ο οποίος είναι υπέρ μιας σωτηρίας και εύνοιας της αυτοκυριαρχίας της Καθολικής Εκκλησίας, καθώς φοβάται μελλοντικά σχίσματα.¹⁰¹

Κατά την περίοδο 1860 κι εξής, πολλά πολιτικά προβλήματα οδηγούσαν σε έναν μονόδρομο που θα μπορούσε εν τέλει να επιφέρει τη λύση. Αυτός ο μονόδρομος ήταν η ενοποίηση της Ιταλίας (17 Μαρτίου 1861). Ο Tommaseo μετά το εν λόγω γεγονός εναντιώθηκε στο ενωμένο κράτος, κλείστηκε σε έναν χαρακτήρα περίπλοκο και εναντιωμένο στην πρόοδο, ο οποίος δεν του επέτρεψε να κατανοήσει την νέα πλέον σελίδα της Ιταλικής ιστορίας.¹⁰² Ο λόγιος μας θεωρούσε πως το να αναγκαστεί η Ιταλία να προβεί σε ένωση του φαινόταν ως ένα βήμα προς την εξαφάνιση των τοπικών παραδόσεων και την θυσία του συγκεκριμένου για κάτι πιο αόριστο. Η ένωση της Ιταλίας του φαινόταν ως μια σύνδεση βίαιη, αφύσικη και αντι-ιστορική, ενώ ιδανικό, κατά αυτόν, έμοιαζε μια ελεύθερη και αρμονική εξέλιξη όλων των τοπικών παραδόσεων κάθε περιοχής. Θα έλεγε κανείς πως δεν μπορούσε να αντιληφθεί την πολιτική και την ιστορία έξω από αυτό το αυστηρό κοινοτικό πρίσμα που είχε συνηθίσει. Παρόλα αυτά, ο Tommaseo επεδίωκε πάντα την ένωση της σκέψης και της τέχνης, της προσέγγισης διαφορετικών ιδεών και ήταν υπέρμαχος της αντίληψης πως «όλα στον κόσμο συνδέονται, όλα ανταποκρίνονται με μυστηριώδεις φωνές, και πως αυτό το μυστήριο είναι απλά ένα πέπλο που περιορίζει μεν την οπτική μας, αλλά δεν μας εμποδίζει από το να αντιληφθούμε την ουσία των πραγμάτων».¹⁰³

¹⁰¹ Ό.π, R. Ciampini, σ. 162.

¹⁰² Ό.π, R. Ciampini, σ. 176.

¹⁰³ Ό.π, R. Ciampini, σ. 3.

Σύνοψη

Σε αυτό το σημείο ερευνάται και εκτίθεται ένα μείζον κομμάτι του ίδιου του Niccolò Tommaseo, του βίου του, του χαρακτήρα του. Αναλύεται και παρουσιάζεται πως ο Tommaseo γνώρισε την Ελλάδα, το μεγαλείο της, την ιστορία της, ποιος και για ποιους λόγους τον ώθησε να συνδεθεί μαζί της και με τους ανθρώπους της, και τέλος ποιοί αποτέλεσαν σημείο αναφοράς σε αυτή την ιδιαίτερη σχέση του με τη χώρα μας.

A.2.1 Η Ελλάδα μέσα από τα μάτια του Niccolò Tommaseo

Τον 19^ο αιώνα, πολλοί ήταν οι θαυμαστές, οι φίλοι και οι υμνητές του ελληνικού έθνους και του ελληνικού μεγαλείου στην Ιταλία. Ίσως παρασυρμένοι από τη δόξα της αρχαίας Ελλάδας, την τέχνη της, της φιλοσοφία της και την ποίησή της, αλλά ταυτόχρονα και μελετητές της νεώτερης ιστορίας της – μιας ιστορίας γεμάτης πόνο και θυσίες – και θερμοί υποστηρικτές των ίδιων υψηλών ιδανικών της χριστιανικής θρησκείας και λατρείας για την ελευθερία, πολλοί Ιταλοί – κυρίως άνθρωποι των γραμμάτων – ένιωσαν ιδιαίτερη αφοσίωση προς τη γη αυτή και της προσέφεραν τα πλούτη του πνεύματός τους κι όχι σπάνια ακόμα και το αίμα τους. Κανείς όμως δεν βρέθηκε τόσο κοντά σε αυτόν τον λαό, που μόλις είχε ξετινάξει από πάνω του τον τουρκικό ζυγό για να ξαναπάρει την πορεία του ανάμεσα στους πολιτισμένους λαούς της Ευρώπης, κανένας άλλος δεν τη θαύμασε τόσο, παράλληλα προς την αρχαία και τη νεώτερη Ελλάδα, κανείς δεν συνδέθηκε με αυτή τόσο στενά με δεσμούς πνευματικούς, φιλικούς και οικογενειακούς όσο ο Νικόλαος Θωμαζαίος ή κοινώς ο Niccolò Tommaseo.¹⁰⁴

Γνωστή σε όλους, λοιπόν, ήταν η μεγάλη αγάπη που έτρεφε προς την Ελλάδα, μια αγάπη που τον συνόδευε πάντα στη ζωή του. Γνωστές συγχρόνως

¹⁰⁴ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 3.

ήταν και η δράση του σχετικά με τη διάδοση της νέας ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό, οι πάντοτε αντικειμενικές και σοφές μελέτες του για το γλωσσικό ζήτημα, αλλά και για άλλα θέματα, καθώς και οι τόσο δίκαιες κρίσεις του για τους περισσότερους σύγχρονους Έλληνες λογοτέχνες. Σύμφωνα με τον Γ. Θ. Ζώρα, ο Tommaseo ενθουσιαζόταν με οτιδήποτε είχε σχέση με την Ελλάδα. Αγαπάει την χώρα αυτή σαν δεύτερη πατρίδα του, μελετά την ιστορία της, παρακολουθεί τις πολιτικές εξελίξεις και τις εθνικές της περιπέτειες και βιώνει μαζί της το δράμα της.¹⁰⁵ Ο εν λόγω θαυμασμός και η αγάπη για την Ελλάδα έχουν τις ρίζες τους από την νεανική του ηλικία, αυξάνονται όμως περισσότερο όταν πλέον γνωρίζεται και συνάπτει φιλικές σχέσεις με διάφορους Έλληνες. Πότε γίνεται αυτό; Κατά τα δύστυχα χρόνια που βρισκόταν εξόριστος στην Κέρκυρα.¹⁰⁶ Θα θεωρούσε κανείς πως αυτή η γνωριμία και η σχέση του με την Ελλάδα θα ήταν επιφανειακή. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, καθώς ο Tommaseo είχε μελετήσει εις βάθος την νέα ελληνική ιστορία και φιλολογία, είχε γνωρίσει προσωπικώς πολλούς Έλληνες λογοτέχνες, είχε διαβάσει πολλά έργα τους, είχε σπουδάσει με ενδιαφέρον και προσοχή τα δημοτικά τραγούδια – που τα δημοσίευσε με ιταλική μετάφραση και πλούσια σχόλια – και εν γένει ήταν τέλεια κατατοπισμένος σε ό, τι αφορούσε τη νεότερη ελληνική λογοτεχνίας μας.¹⁰⁷

Ο Tommaseo θαυμάζει και υμνεί την ελληνική γη με τις φυσικές ομορφιές της, τη γεμάτη ποίηση και δόξα. Υμνεί τα βουνά της στα οποία κατοικούσαν οι θεοί, τους λόφους με τα άλση στα οποία χόρευαν οι μούσες, τα κρυσταλλένια νερά και τα πυκνά δάση στα οποία κρύβονταν οι νύμφες και οι θεότητες του έρωτα. Θα ήθελε κι εκείνος να μεταφερθεί σε αυτούς τους χώρους, να αναπνεύσει τον αέρα τους, να ζήσει την ήρεμη και χαρούμενη ζωή τους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τον Γ. Θ. Ζώρα ο Ιταλός συγγραφέας γράφει στις «Scintille»:¹⁰⁸

Τίς με μεταφέρει πάραυθα εἰς τὴν γῆν σου τὴν εὐλογημένην, ὦ Ἑλ-
ληνική μου πατρίδα!

¹⁰⁵ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 3.

¹⁰⁶ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 3-4.

¹⁰⁷ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 4.

¹⁰⁸ Οι «Scintille» περιέχουν γυμνάσματα του Tommaseo σε ελληνική και ιταλική γλώσσα για διάφορα φιλολογικά θέματα. Δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1841 στη Βενετία από τον εκδότη Girolamo Tasso και έπειτα επανεκδόθηκαν πολλές φορές. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 4.

λάς, ὦ μήτερ τόσων δοξῶν καὶ τόσων ὠραιότητων καὶ τόσων συμφορῶν; Τίς μ' ὀδηγεῖ εἰς τὰ βουνά σου, κατοικημένα ἀπὸ τόσας μνήμας λαμπράς, εἰς τὰς νήσους σου πλουσίας πηγῶν καὶ ἀνθέων καὶ κίτρων; Τίς μ' ἀφί-
νει ν' ἀναπνέω τοῦτον τὸν ἀέρα γεμῆτον φῶς καὶ ἔρωτα καὶ ζωήν; Ἀπὸ
τὰ μνημεῖα σου τὰ ἀφανισμένα ἐκβαίνουν φωναὶ μεμιγμέναι, ὅπου ἐκφρά-
ζουν καὶ ὀργὴν καὶ ἀγάπην ἀκούραστον, καὶ πάθη φοβερά, καὶ ἀρετὰς
ὑπερανθρώπων. Τὸ χόρτον τὸ νέον σκεπάζει τὰ παλαιὰ ἐρείπια τῶν ναῶν
καὶ τῶν ἀγαλμάτων, ὥσάν εἰς ψυχὴν γηράζουσαν εἰσέρχεται νέος στοχα-
σμός, καὶ μερικῶς καλύπτει τὰ πρῶτα νοήματα, καὶ μερικῶς τὰ δεικνύει.
Ἀλλὰ νέαι ἀφανίσεις, ὦ Ἑλλάς δυστυχῆς, προσθέτονται εἰς τὰς παλαιὰς
σου. . . Ποῦ εἶναι τὰ δυνατὰ περὰ σου, ὦ ἀετέ, συνειθισμένε νὰ ἀναβλέ-
πῃς εἰς τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ; Ποῦ εἶναι, ὦ ἀηδὼν γλυκόστομε, ἡ φωνὴ σου
ἡ γλυκεῖα καὶ ἰσχυρά, ὅπου ἐκτάνθη εἰς τόσο διάστημα τόπων, εἰς τόσον
διάστημα αἰώνων;»¹.

Ο Tommaseo εἶναι θαυμαστής καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Διακρίνει σε αὐτὸ
ένα συνονθύλευμα τοῦ ασιατικοῦ καὶ τοῦ ευρωπαϊκοῦ, τοῦ ἀνατολίτικου καὶ τοῦ
δυτικοῦ, ποῦ κατόρθωσε νὰ συνενώσει σε κοινὴ ἐνιαία μορφή, παίρνοντας ἀπὸ
τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους τὴ βαθύτητα καὶ τὴν καθαρότητα τῶν πιο ευγενῶν καὶ
υψηλῶν ἰδανικῶν τοῦ ἀνθρώπινου γένους, γιὰ νὰ τα διαδώσει ἐπειτα σε
ολόκληρην τὴν οἰκουμένη:¹⁰⁹

«Τὰ πνεύματα τὰ θαυμάσια τῆς Ἀσίας καὶ τὰ εὐγενικὰ τῆς Εὐρώπης
συνεκεντρώθησαν, ὦ Ἑλλάς, εἰς ἐσέ. Ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀσία ἤκουσαν
τὸ πέταγμα καὶ τὴν γλυκεῖαν φωνὴν σου νὰ ἵπτανται ὑπεράνω αὐτῶν ὥσάν
χελιδόνες τὴν ἄνοιξιν. Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν αἱ παραδόσεις καὶ τὰ αἰσθήματα
περνῶντας εἰς σέ, ὦ ἐκλεκτή, ἐσμίκρυναν, ὅπως τὰ ἀντικείμενα ποὺ μικραί-
νοντας μὲ ἓνα φακὸν διατηροῦν τὴν μορφήν τους. Αἱ πνευματικαὶ ἰδέαι τῶν
πρώτων αἰώνων, φθάνουσαι εἰς σέ, ἐνεδύθησαν σῶμα, ναί, ἀλλὰ λεπτὸν
καὶ εἰς τὴν ἀγνὴν ὠραιότητά του ὁμοιάζον πολλάκις μὲ πνεῦμα. Οἱ βαρεῖς
καὶ βαθεῖς ἤχοι τοῦ ἐβραϊκοῦ ψαλτηρίου, ἐλεπτύνθησαν ἐπὶ τῆς λύρας
σου εἰς μίαν εὐστροφωτέραν καὶ φαιδροτέραν ἁρμονίαν.

Τώρα ἓνα νέον πνεῦμα ἐξογκώνει τὴν διάνοιάν σου, βαρύνει τὴν γλῶσ-
σάν σου. Ἄς ἐπιστρέψωμεν, ἀδελφή, εἰς τὰς ἀσιατικὰς πηγάς. Πολὺ ἀση-
μάντους μᾶς καθιστᾷ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα :

εἴμεθα μικροὶ εἰς κάθε πρᾶγμα. Ἡ ὕλη τυραννεῖ τὰς σκέψεις, ταυτοχρόνως
ἐλαφρὰ καὶ βαρεῖας. ὦ, ἂς εἴμεθα συγχρόνως πλέον εὐκίνητοι καὶ περισ-
σότερον σταθεροί. Τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι καταστρεπτικὸς ἄνεμος :
ὁ ποταμὸς τῆς ἀληθείας ρεεῖ ὀρμητικὸς, ἀλλὰ διαυγής. Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν
λάβε τὴν μεγαλοπρέπειαν, τὴν θελκτικὴν εὐστροφίαν ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σου,
ὦ Ἑλλάς, καὶ ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὰ πρότυπα. Ἡ κοιλὰς ἀνθισμένη, χιονι-
σμένον τὸ ὄρος»¹.

Συνεχίζει νὰ ἐκθειάζει τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ἀναφέροντας πὼς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ
γῆ ξεπροβάλλει ἓνα πνεῦμα ἐλαφρὸ, καθαρὸ, ἀγνόν, ποῦ σκορπίζει στὸ λαὸ τῆς

¹⁰⁹ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 5.

και σε ολόκληρο τον κόσμο τις πιο υψηλές διδασκαλίες της αρετής, του καλού
και του ωραίου.¹¹⁰

«Τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα εἶναι λεπτὸν καὶ εὐστροφὸν ὡς ἡ πρωϊνὴ αὔρα,
ἡ ὁποία φιλεῖ τὰ ἄνθη καὶ μὲ γλυκὺν κλονισμόν τὰ ἀφυπνίζει. Τὸ ἐλληνι-
κὸν πνεῦμα εἶναι διαφανὲς κρύσταλλον, ποὺ μεταδίδει τὰ χρώματα ὅπως
τὰ ἐδέχθη, καὶ ἂν τεθῇ μεταξὺ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ φωτὸς μόλις διακρί-
νεται. Ὁ θερμὸς ἀήρ, ὁ μετρίως ἰσχυρὸς ἥλιος, τὰ ὕδατα ρέοντα διὰ μέσου
ποικίλου καὶ λεπτοῦ ἐδάφους, εὐρίσκονται εἰς ἁρμονίαν μὲ τὰς ιδέας, καὶ
τὰς ἀπομακρύνουν ἐξ ἴσου ἀπὸ κάθε ἀκρότητα καὶ τὰς καθιστοῦν μετριο-
φρόνως θαυμασίας καὶ ἁρμονικῶς ταχείας καὶ ἀγνὰς εἰς τὸν πλοῦτον. Διότι
ἡ σωματικὴ φύσις εἶναι καθρέπτῃς τῆς πνευματικῆς : καὶ τὴν ρώμην τῶν
σωμάτων δυνάμεθα μὲν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ μεταβάλωμεν, ἀλλὰ δὲν
δυνάμεθα ἀποτόμως καὶ καθοκληρίαν νὰ νικήσωμεν.
Ἄλλ' ἡ ἀπλότης τῶν ἡθῶν καὶ ἡ κοσμικὴ ἀγνότης τῆς ζωῆς ἐμβάλ-
λουν εἰς τὸ πνεῦμα ταχείας λάμψεις, αἵτινες τρέχουσιν εἰς τὰς σκέψεις
ὡς θεριναὶ ἀστραπαὶ κατὰ ἡρεμὸν νύκτα. Ἀπὸ τὴν δύναμιν πηγάζει ὡς
ἄνθος ἡ χάρις. Χωρὶς τὸν Μιλτιάδην δὲν θὰ εἶχες, ὦ Ἑλλάς, τὸν Ἀνα-
κρέοντα : καὶ πατήρ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ Ἀριστείδης»².

Ο Tommaseo αρχικά ευελπιστεῖ πως η αποστολή της Ελλάδας δεν τελείωσε, πως
θα ξαναγεννηθεῖ ἀπὸ τὴν στάχτη της, πως θα μπορέσει νὰ χρησιμεύσει καὶ πάλι
ὡς παράδειγμα πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ πως θα συνεχίσει τὴν παλιά της
διδασκαλία. Ὅταν, λοιπόν, σε αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, διαπιστώνει μετὰ λύπης
πως κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ σκλαβιά καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ξένων, ἡ
σύγχρονη Ελλάδα σταδιακὰ χάνει τὴν ευγένεια καὶ τὴν ἀγνότητά της, τότε εὐθύς
κατακρίνει τὴν ξενομανία καὶ τὶς ξένες ἀπομιμήσεις διάφορων σύγχρονων
Ελλήνων συγγραφέων.¹¹¹ Ἀπὸ τὴν εποχὴ ἐκείνη, ἐξάλλου, ὁ Δαλματὸς
συγγραφέας προσπαθοῦσε νὰ τονίσει στους Ἕλληνες πως ἓνας ἀσφαλὲς δρόμος
γὰρ τὴ μελλοντικὴ ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων θὰ ἦταν ἡ προσήλωση στὸν
ἐθνικὸ χαρακτήρα καὶ στὸ ἐν γένει ἐθνικὸ πνεῦμα, ὅχι ὡς μὴ ἀκαρπὴ ἐπιστροφή
στὸ παρελθόν, ἀλλὰ ὡς μὴ προοδευτικὴ ἐξέλιξη καὶ ἓναν συνδυασμὸ τοῦ παλαιοῦ
πνεύματος μὲ τὶς διαμορφωθείσες νέες καταστάσεις καὶ συνθήκες τοῦ ἔθνους.
Τὴν ἀποψη αὕτη ἐπαναλαμβάνει πολλακίς καὶ σε ἄλλα δοκίμια, τονίζοντας πως

¹¹⁰ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 6.

¹¹¹ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 6.

είναι εσφαλμένο και επιζήμιο για τα έθνη – και ιδιαιτέρως για την Ελλάδα – να αναζητούν να μιμηθούν δουλικά ξένα πρότυπα.¹¹²

«Κάθε έθνος είναι ώσάν καράβι συμπλέον με άλλα ἄνισα καὶ ἔχον
ἐδικόν του τιμόνι καὶ κατάρτιον καὶ κωπία. Ὅς τις θέλῃ νὰ κυβερνήσῃ τὸ
ἴδιόν του καράβι με τὰ ὄργανα τῶν ἄλλων, γυρεύει τὸν ἑαυτὸν του νὰ χα-
λάσῃ. Ταλαίπωροι καὶ τυφλοί! τώρα τὰ ἡμέτερα περιφρονοῦμεν, τώρα
καθ' ὑπερβολὴν μεγαλύνομεν. Ἐνίστε οἱ ὑπερηφανώτεροι καὶ ἄνθρωποι καὶ
λαοὶ ταπεινότερα κλίνουν πρὸς τ' ἀλλότρια»¹.

Σημαντικό είναι να αναφέρουμε, πως την εποχή που ο Δαλματός φιλόλογος έγραφε, στην Ελλάδα εκείνης της εποχής είχε δημιουργηθεί μια σκοτεινή περίοδος για την ελληνική λογοτεχνία, διότι μεσουρανούσε εκείνα τα χρόνια η ρομαντική σχολή, με γαλλική προέλευση, αναιμική και παρακμάζουσα, πράγμα το οποίο ήταν διαμετρικά αντίθετο από την ελληνική παράδοση και την πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί μετά την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Φυσικό επακόλουθο ήταν ο Tommaseo να θλίβεται παρακολουθώντας αυτήν την πορεία και να προσπαθεί να νουθετήσει τους Έλληνες και να τους δείξει τους κινδύνους της ολέθριας αυτής ροπής.¹¹³

«Ὡσάν ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ τὰ ἡχητικά, ἐνάντιοι φθόγγοι συμβαίνοντες,
συγχύζονται καὶ κατασταίνουν κτύπον, ὄχι φωνήν, ἔτσι καὶ εἰς ἑσένα
διαφορετικαὶ φιλολογίαι καὶ δόξαι καὶ γλῶσσαι μιγνύμεναι, δὲν σ' ἐμπνέουν,
ἀλλὰ σὲ κωφαίνουν. Φύλαξε ἐπιμελῶς τὴν ἐθνικὴν σου φύσιν, καὶ μὲ γεν-
ναῖον φόβον φοβήσου μήπως τὴν χάσῃς· ὥσάν ὁ λαγὼς πάντα προσέχει,
ἀνίσως ἀκούσῃ ἢ κτύπημα ποδαρίων ἢ ψόφον φύλλων, ἔτσι καὶ σὺ πάντα
βλέπε, μήπως συναχθῇ μέσα εἰς τὸν κόλπον σου κάτι τι ἑτερογενές, κάτι τι
περιττόν.

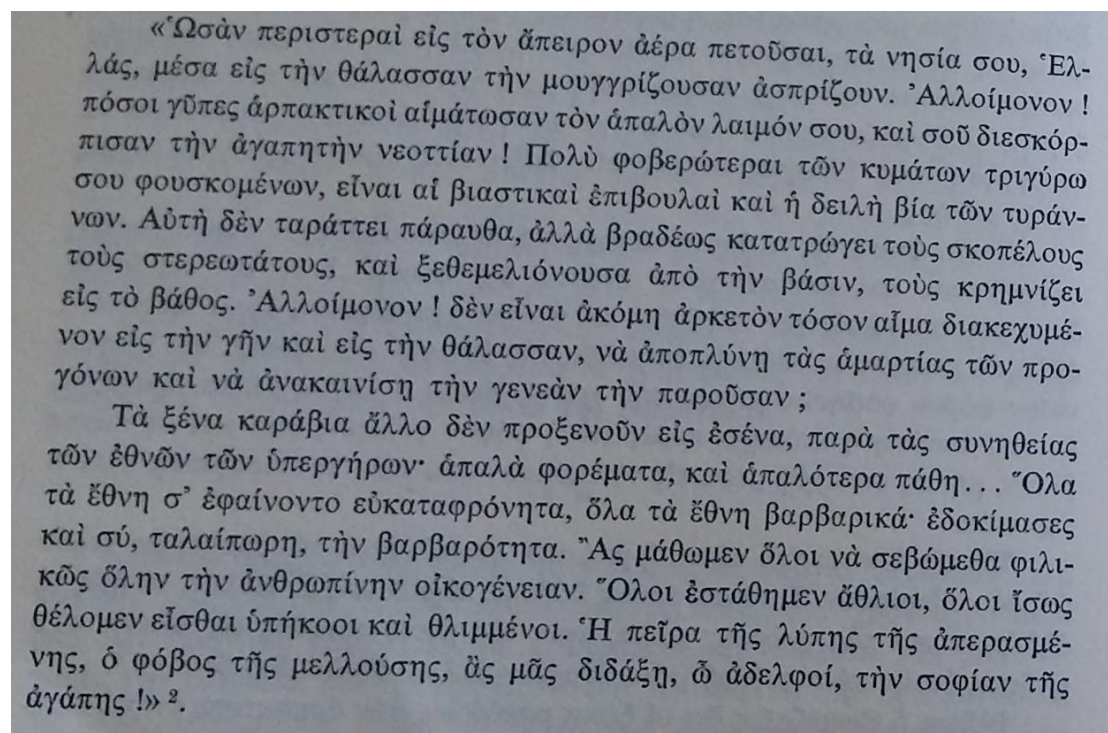
Ἴδὲ εἰς ἓνα πηγάδι εἶναι ἄμμος καὶ λιανολίθαρα τὸ βροχερὸν νερὸν
διὰ νὰ καθάρισουν. Τοιουτοτρόπως λάβε μὲ εὐμάθειαν, ὦ Ἑλλὰς, τὰ ἦθη τὰ
ἀλλότρια καὶ τὰς γνώσεις· ἀλλά, πρὶν τὰς μεταχειρισθῆς εἰς ἐδικὴν σου
γρῆσιν, ἐτοίμασέ τας. Μαθήτρια ἔσο τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ὄχι δούλη»².

Σε πολλά σημεία, μάλιστα, αντιλαμβανόμενος πως οι ξένοι σπεύδουν «ωσάν αρπακτικά πτηνά» πάνω στην Ελλάδα, συμβουλεύει τους Έλληνες να προσέχουν και να φυλάγονται από τους ξένους, διότι πολλές φορές αντί για ειλικρινείς φίλοι

¹¹² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 7.

¹¹³ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 7.

μπορεί να μετατραπούν σε ανθρώπους καιροσκόπους και να αναζητούν κάτι από
αυτούς.¹¹⁴

Ο Tommaseo εντούτοις μας εκπλήσσει όταν αναφέρει πως θλίβεται διπλά, διότι παρατηρεί πως, εκτός της Ελλάδας, και η γειτονική Ιταλία έχει πέσει στη παγίδα της μίμησης ξένων προτύπων.¹¹⁵ Εκφράζει, σαφώς, την αγάπη του και την εκτίμησή του για τη γαλλική λογοτεχνία, όμως υποστηρίζει πως η δουλική μίμηση αυτής από τα άλλα έθνη είναι βλαβερή, γιατί αυτά χάνουν τα ειλικρινή αισθήματα και τις αυθόρμητες εκδηλώσεις τους. Επιθυμεί, λοιπόν, να δει τις δύο αγαπημένες του χώρες, την πατρίδα του Ιταλία και την Ελλάδα - που ονομάζει δεύτερη πατρίδα του - απαλλαγμένες όχι μόνο από την ξενική δουλεία αλλά και πνευματικά ανεξάρτητες και ελεύθερες. Η μίμηση, ή καλύτερα η πνευματική σκλαβιά, υπογραμμίζει πως είναι η μεγαλύτερη ζημία.¹¹⁶

¹¹⁴ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 8.

¹¹⁵ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9.

¹¹⁶ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9.

«Καὶ δὲν εἶναι μόνη ἡ Ἰταλία, ποὺ σκύφτει ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Πορτογαλία, καὶ ὄχι λίγοι ἀπ' τῆς Ρωσίας καὶ ἡ Ἑλλάς. Μιμοῦνται ὅ,τι δὲν μποροῦν ἢ δὲν πρέπει νὰ μιμηθοῦν. Γνωρίζουν τὴ Γαλλία ἀπ' τὶς ἐφημερίδες, ἀπ' τὰ μυθιστορήματα καὶ ἀπ' τὶς μοδίστρες. Ἄν τὴν ἐγνώριζαν ὅλη, θὰ τὴν ἐκτιμοῦσαν περισσότερο καὶ θὰ τὴν ἐμιμοῦντο λιγώτερο. Ἀντιθέτως θὰ προσπαθοῦσαν νὰ τὴν ἀμιλλῶνται στὶς σοβαρὲς μελέτες, ποὺ σ' αὐτὴν ἀρχίζουν νὰ ἀναγεννῶνται, στὰ ἔργα ποὺ ἔχουν σοβαρὸ θέμα καὶ γίνονται μὲ σοβαρότητα, στὴν ποικιλία τῶν ἐργασιῶν ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴ ζωερὴ ἐργατικότητα μεγαλοφυῶν, στὴ φυσικὴ χάρι, ποὺ ἐγκτεῖται ἀκριβῶς στὸ νὰ μὴ μιμῆται τοὺς ἄλλους, στὴ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία οἱ περισσότεροι περιβάλλουν τὴ γλῶσσα τους γιὰ νὰ μὴν τὴν ἀναμείξουν μὲ ξωτικές ἀηδεῖς ἐκφράσεις, στὸ σέβας πρὸς τὶς ξένες λογοτεχνίες καὶ στὴ θερμότατη ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα.

Τὸ νὰ βλέπω ὅτι σὲ μᾶς ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἔθνος μιμοῦνται τὰ ἐλαττώματα καὶ ὄχι τὶς ἀρετές, μὲ λυπεῖ : ὄχι λιγώτερο μὲ λυπεῖ νὰ τὸ βλέπω στὴν Ἑλλάδα, ἔθνος ἐνωμένο μὲ τόσες ἀναμνήσεις μὲ τὴν Ἰταλία καὶ ἀξιώτατο γιὰ μία ἴδια ἀνεξάρτητη ζωὴ. Γι' αὐτὸ στὶς πρώτες ἀσκήσεις ποὺ ἔκανα στὴ γλυκεῖα γλῶσσα της, ἐξέφρασα αὐτὸ τὸ αἶσθημα, τὸ κυριώτατο τοῦ πνεύματος, μὲ λέξεις ποὺ ἀκόμη μόλις ἐψέλλιζα»¹.

Τον Δαλματό συγγραφέα μας ἐπίσης τον συγκινεῖ ἰδιαίτερως ἡ θύμηση τῆς Κέρκυρας. Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐξορία στὴ Γαλλία – προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη καὶ βασισμένος στὴν ἀγάπη τῶν Ἑπτανησίων φίλων του - σκόπευε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Κέρκυρα, δεδομένου ὅτι εἶχε γίνει λόγος γιὰ τὸν διορισμὸ του στὴν Ἰόνιο Ακαδημία. Κι ὅταν ἀργότερα τὸ ὄνειρό του πραγματοποιήθηκε, ἀφιέρωσε στὸ ἐν λόγῳ νησί μια ἀπὸ τὶς ωραιότερες περιγραφές. Ἡ μακρὰ παραμονή του στὴν Κέρκυρα καὶ ὁ γάμος του μὲ Κερκυραία δυναμώνουν ἀναπόφευκτα αὐτὴ τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ νησί.¹¹⁷

Ὁ Tommaseo, ἐπίσης, ὅπως ἤδη εἶναι γνωστὸ εἶχε μια ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὶς πολιτικές ἐξελίξεις. Ἐτσι, ἀκριβῶς, κάνει καὶ μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου παρακολουθεῖ μὲ ἐνδιαφέρον τὰ πολιτικὰ τῆς γεγονότα καὶ μελετᾷ τὴ νεότερη ἱστορία της. Στὰ 1850 γράφει τὸ ἔργο *Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le Isole Ionie e la Dalmatia*, στὸ ὁποῖο δείχνει τὴ βαθιὰ γνωριμία της ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας ὡς καὶ τῆς συγκριτικῆς συνθετικῆς μελέτης. Στὰ 1828 εἶχε ἤδη γράψει μια σύντομη *Storia moderna della Grecia*, σαν βιβλιοκρισία στὴν ομόνυμη γαλλικὴ μελέτη τοῦ Ρίζου – Νερουλού.¹¹⁸ Λίγο ἀργότερα ἐνδιαφέρεται γιὰ ὅ, τι συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὶς ἐξελίξεις τῆς ἐπαναστάσεως, γιὰ τὴ δίκη καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη,

¹¹⁷ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 10.

¹¹⁸ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 10.

πληροφορείται τις ενέργειες για τη συνεργασία με τον Garibaldi κατά της Τουρκίας, παρακολουθεί και κρίνει τα γεγονότα του 1862-1863, την εκθρόνιση του βασιλιά Όθωνα, τη δημιουργία νέου Συντάγματος. Δίνει συμβουλές, εκφράζει τις ανησυχίες του, δημοσιεύει άρθρα, γράφει επιστολές. Κατά τον Γ. Θ. Ζώρα θα χρειάζονταν πολλές σελίδες για να περιγράψουμε την ενεργή του δράση εκείνη ειδικά την περίοδο.¹¹⁹

Εκτός από το ελληνικό πνεύμα, το ενδιαφέρον του κεντρίζεται και από την ελληνική γλώσσα, την οποία αρχίζει, ενόσω την μαθαίνει, να την αγαπά ολοένα και περισσότερο. Σε αυτήν τη γλώσσα – στην οποία διδάχτηκε η ανθρώπινη σοφία και η θεία αγάπη – βλέπει την καθαρότητα και την βαθύτερη αρμονία μιας μουσικής συμφωνίας.¹²⁰ Αντηχεί στα αυτιά του σαν τραγούδι του αηδονιού και είναι ικανή να εκφράσει τα ευγενικά αισθήματα του ανθρώπινου γένους.¹²¹

«Ὁ γλῶσσα ὑπερένδοξε, ὅπου ἔμαθες νὰ προφέρῃς καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀγάπην καὶ τὴν οὐρανίαν, ἐγὼ σ' ἀγαπῶ ὥσάν τὴν φωνὴν τῆς μητρός μου, καὶ ἡ ψυχὴ μου ἀντηχεῖ τὰς ἀρμονίας σου γλυκὰ τρεχούσας ὥσάν νερόν καθαρὸν καὶ βαθὺ ἀνάμεσα εἰς ἄνθη νέα καὶ παλαιὰ δένδρα, ἀνάμεσα εἰς τοὺς χοροὺς τῶν παρθένων, καὶ τοὺς κλαυθμοὺς τῶν τρυγωνίων. Ἐγὼ μαντεύω μὲ μάντευμα τῆς καρδίας τὰ μυστήριά σου καὶ ἡ μεγάλη ἐπιθυμία παροξύνει καὶ ξανανεώνει τὴν ὄψιν τοῦ νοός. Ἄς προστεθῇ ἡ νέα τούτη χορδὴ εἰς τὴν πολυχορδον λύραν τῆς καρδίας μου· ἃς ἐγχύνεται εἰς διαφόρους μελωδίας καὶ εἰς πολλὰ στήθη ἢ φλόγα τῆς ψυχῆς μου τῆς ταλαιπώρου· ἃς ζήσῃ τὸ ὄνομά μου εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰς νήσους τῆς γῆς σου τῆς εὐλογημένης, ὧ Ἑλλάς· καὶ οἱ μεταγενέστεροι, διαβάζοντες τοὺς λόγους μου τοὺς φιλικούς, ἃς φωνάξουν : τοῦτος ὁ ἄνθρωπος ἦτον Ἕλλην μὲ τὴν καρδίαν, καὶ ἠγάπησε μὲ τελείαν ἀγάπην ὅλα τὰ γενναῖα, ὅλα τὰ χαρίεντα, ὅλας τὰς συμφοράς»².

Επίσης, κάνει αναφορά στην γλώσσα της νέας Ελλάδας που αποτελεί τον πιο ισχυρό δεσμό με την αρχαία Ελλάδα. Αντιπροσωπεύει, ουσιαστικά, την πολυτιμότερη κληρονομιά δια μέσου των αιώνων και ενώνει την κλασσική παράδοση με την σύγχρονη, τον Θεμιστοκλή με τον Μιαούλη.¹²²

¹¹⁹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 11.

¹²⁰ Αδύνατον επίσης θα ήταν να μην γίνει αναφορά στο γεγονός πως αυτή ήταν η γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Απόστολος των Εθνών προκειμένου να διαδώσει τον Χριστιανισμό.

Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας Γ. Θ., 11.

¹²¹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 11.

¹²² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 12.

«Ὡσάν ἡ φωνὴ μὲ τοὺς τόνους τῆς, σημαίνει τὴν σταθερὰν φύσιν καὶ τὰ πάθη τὰ πρόσκαιρα τῆς ψυχῆς, οἱ φθόγγοι καὶ αἱ λέξεις τῶν γλωσσῶν φανερόνουν τὴν κατάστασιν τῶν ἐθνῶν, τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν πλουσιότητα τῶν νοημάτων. Ἡ γλῶσσα σου, ὦ Ἑλλάς, μουσικὴ καὶ ἐλαφρὴ, ὁμοία παρθένου χορευούσης, ὅπου μόλις πατεῖ μὲ τὰ ποδάρια τὴν γῆν· ἡ γλῶσσα σου, ἀκριβὴ κληρονομία τῶν πατέρων σου, χρυσοῦν δέσμα, δεσμεῦον τὸν Μιαοῦλην μὲ τὸν Θεμιστοκλέα, ἡ γλῶσσα σου καθ' ἡμέραν βαρύνεται ἀπὸ ἐξωτερικὰς φράσεις τὴν ἀξιότητα χάνει καὶ τὴν ταχύτητα. Ἔρπει δὲν πετᾷ. Αἱ γαλλικαὶ νεφέλαι κούφαι εἶναι καὶ ἄδειαι, ἀλλὰ κλέπτουν τὸν ἥλιον. Ὅσον δὲν ἠμπόρεσαν οἱ ἐχθροὶ σου, φοβοῦ μήπως τὸ κάμουν οἱ φίλοι σου»².

Τὴν εποχὴ τοῦ Tommaseo, φλέγον ζήτημα ἦταν επιπροσθέτως ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στους οπαδούς τῆς καθαρεύουσας ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ καὶ τῆς δημοτικῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Αὐτὸ τὸ ζήτημα, σε ἀντίθεση με ἄλλα ἔθνη που βρήκαν μιὰ λύση στο γλωσσικὸ ζήτημα, στὴν Ελλάδα παρέμεινε καὶ προβληματίσε γιὰ πολλοὺς αἰῶνες.¹²³ Ποία εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Tommaseo ἀναφορικὰ με τὸ ἐν λόγῳ ἐλληνικὸ ζήτημα; Προφανῶς καὶ τάχθηκε υπὲρ καὶ συμβούλεψε τὸν δημοτικισμό. Αὐτὸ, βέβαια, συνέβη ἐπειδὴ εἶχε ἐπηρεαστεῖ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς νεώτερης Ευρώπης καὶ κυρίως τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ τοῦ ιδιοσυγκρασία καὶ ιδεολογία, που ἦταν φυσικὸ νὰ ἀντιτάσσεται σὲ οἰοιοδήποτε στεῖρο κλασικισμό.¹²⁴ Γι' αὐτὸν ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ μόνη πραγματικότητα, εἶναι ἡ φυσιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας, εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, τῆς λογοτεχνίας, τῶν ἀρματολῶν, τῆς καθημερινῆς ομιλίας με τὴν ὁποία μπορεῖ ἐκφράσει κανεὶς τὶς σκέψεις, τὰ συναισθήματα καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ. Ὑποστηρίζει δὲ πως ἡ σημερινὴ δημοτικὴ εἶναι ἐξίσου ἀρμονικὴ, ἐκφραστικὴ καὶ καθαρὴ ὅσο καὶ ἡ ἀρχαία γλῶσσα. Εξάλλου, τονίζει πως μιὰ ζωντανὴ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ μιλά μιὰ γλῶσσα νεκρῶν. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράζει τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς σκέψεις τῆς, με λέξεις που δὲν πηγάζουν αυθόρμητα, ἀλλὰ πρέπει νὰ μεταφράζονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία. Κάθε ἐκφραση χάνει τὶς λεπτές τῆς ἀποχρώσεις καὶ δὲν φθάνει ἔτσι στὴν καρδιά τοῦ ἀκροατῆ. Μάλιστα, ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν γραπτὸ λόγῳ θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ δημοτικὴ, ἡ γλῶσσα δηλαδὴ τοῦ λαοῦ, που εἶναι ἀντάξια πρὸς τὴν μακροχρόνια παράδοση. Μόνον ἔτσι ἡ Ελλάδα

¹²³ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 12.

¹²⁴ Κριαρὰς Εμ., 1960, σ.σ. 222-223.

θα μπορέσει να ξαναβρεί το δρόμο της και η λογοτεχνία θα κατακτήσει εκ νέου τη θέση που της αξίζει ανάμεσα στις διεθνείς λογοτεχνίες.¹²⁵

Θα αναρωτιόταν λοιπόν κανείς ποιος ίσως να ήταν ο ενδόμυχος απώτερος στόχος του Tommaseo μέσω της συγγραφικής του δραστηριότητας; Μα φυσικά να τονώσει στους Δαλματούς και σε όλους τους Σλάβους του Νότου τα αισθήματα για ενότητα και αδελφосύνη. Για αυτό εξάλλου προσπαθούσε να τους πείσει να απομακρυνθούν από οτιδήποτε το ξένο και να αγαπήσουν ο καθένας τη γλώσσα του και την εθνικότητά του, με παράλληλο σεβασμό των κοινών θεσμών και των ιδιαίτερων εθίμων.¹²⁶

«Ἡ πραγματικὴ εὐγένεια, αὐτὴ ποὺ ἀγγίζει τὴν ψυχὴ, ἐκείνη ποὺ κάνει τὰ ἔργα ἀθάνατα δὲν εἶναι κείνη ποὺ ψαρεύεται στὰ βιβλία, ἀλλὰ ἡ εὐγένεια τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Ἔστω καὶ ἂν ἡ σημερινὴ γλῶσσα ἦταν βάρβαρη καὶ κακὴ καὶ ἀπρεπε νὰ τὴν μεταχειρίζεσαι γιατί εἶναι ζωντανή· κι αὐτὸ γιατί οἱ συγγραφεῖς εἶναι στὴν διάθεσι τοῦ λαοῦ καὶ ὄχι ὁ λαὸς στὴν διάθεσι τῶν συγγραφέων. Ἀλλ' ἡ νεοελληνικὴ οὔτε βάρβαρη εἶναι οὔτε κακὴ καὶ ἀπρεπε. Καὶ οἱ ἐξαιρέσεις στοὺς κανόνες σας (τῶν καθαρευοισιάνων), οἱ ὁποῖες σὲ σᾶς φαίνονται χυδαῖες, βρίσκονται μᾶλλον στὰ κείμενα ποὺ σεῖς θαυμάζετε. Ἡ κομπὴ χρῆσι τῶν διαφόρων μορίων, ἡ ἀρμονικὴ ἔκφρασι τῶν λέξεων καὶ ὁ χρωματισμὸς τῶν τρόπων καὶ ἡ ἀξιοπρεπὴς καὶ λεπτὴ ἐναλλαγὴ τῶν χρόνων τῶν ἡχῶν, καὶ ἡ συντακτικὴ διατύπωσι κατὰ τὸν Ὅμηρον ἢ τὸν Ἡρόδοτον ὅλα αὐτὰ βρίσκονται περισσότερο στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ παρὰ στὰ ψυγεῖα τῶν λογίων. Ἡ γλῶσσα τῶν λαῶν ἔχει τὴν δυνατὴ λεπτότητα τῶν πτηνῶν, ποὺ πετοῦν καὶ κελαηδοῦν· ἀντίθετα ὁ λόγος τῶν λογίων ἔχει τὴν ἀπειλητικὴ καὶ γελοῖαν βαρύτητα τῶν βαλσαμωμένων γερακιῶν».

Ο Tommaseo, ὅπως ἔχει προαναφερθεῖ, ασχολήθηκε με τὴν μελέτη καὶ τὴν ἐκμάθηση τῆς ἐλληνικῆς. Ἀρχισε, λοιπόν, νὰ τὴν μελετᾷ σε προχωρημένη μᾶλλον ἡλικία, γύρω στα 1840, δηλαδή ὅταν ἦταν πια τριάντα οκτὼ χρονῶν. Τα πρῶτα του μαθήματα τα πήρε ἀπὸ τὸν Ἀνθιμο Μαζαράκη, ιερωμένο, που με ιδιαίτερη ευχαρίστηση καὶ ἀγάπη του στάθηκε πολὺτιμος δάσκαλος καὶ βοηθός. Στις 30 Αὐγούστου 1840 ἐνημερώνει σχετικὰ με τὶς πρῶτες ἀσκήσεις ἐλληνικῆς γλώσσας (με ἀρκετὰ γραμματικὰ λάθη) τὸν φίλο του Carroni. Ἀρχίζει, λοιπόν, ὁ Tommaseo νὰ γράφει μερικὲς ἀσκήσεις, πρῶτα Ἰταλικά καὶ μετὰ νὰ τὶς μεταφράζει στα ἐλληνικά καὶ νὰ τὶς δείχνει στὸν δάσκαλό του Μαζαράκη, που τὶς διόρθωνε με μεγάλη φροντίδα. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς σώζονται στὸ *Scintille*, ὅπου ὁ Δαλματὸς φιλέλληνας συγκέντρωσε διάφορα δοκίμια γιὰ τὴν Ελλάδα, τὴν Ἰταλία,

¹²⁵ Ὁ.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 13.

¹²⁶ Ὁ.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 224.

τη Γαλλία και τη Σερβία και μερικές μεταφράσεις του. Είναι ουσιαστικά μικρά πονήματα με ποικίλο περιεχόμενο, τα οποία ένωσε σε ένα τόμο, εμπνευσμένος από την ίδια την αρχή που τον είχε οδηγήσει να ενώσει σε μια κοινή συλλογή δημοτικά τραγούδια της Ιταλίας, Ελλάδος, Σερβίας και Κορσικής, δηλαδή η επιθυμία του «να ενώσει τους λαούς σε έναν ιερό δεσμό κοινής ομορφιάς και πνευματικής αδελφοσύνης».¹²⁷ Λίγο αργότερα θα γράψει στην ελληνική και μερικά γράμματα και θα τη γνωρίσει καλύτερα όταν θα διαμείνει για τέσσερα χρόνια στην Κέρκυρα. Στο μεταξύ είχε μεταφράσει και τα δημοτικά μας τραγούδια.¹²⁸ Επιδίωκε, ουσιαστικά, τα γραπτά του να αποτελέσουν υπόδειγμα δημοτικής γλώσσας.¹²⁹

Στα 1841-1842 ο Tommaseo είχε δημοσιεύσει τη συλλογή του με τα δημοτικά τραγούδια της Τοσκάνης, της Κορσικής, της Ιλλυρίας και της Ελλάδος (*Scintille*, 1841). Όμως, δεν περιορίστηκε σε αυτή. Παρακάλεσε έτσι τους φίλους της Επτανήσου¹³⁰, να του συγκεντρώσουν και να του στείλουν κι άλλα κείμενα. Όλοι απάντησαν με ενθουσιασμό στην πρόσκληση, κι έτσι δημοσιεύει τη δική του συλλογή μεταφρασμένη και με πολλά σχόλια, για τα οποία του είναι πολύ χρήσιμες οι υποδείξεις και οι συμβουλές των Ελλήνων φίλων του, όπως ομολογεί κι ο ίδιος στην εισαγωγή:

¹²⁷ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 19-20.

¹²⁸ Στην εισαγωγή, που προτάσσει στα δημοτικά μας τραγούδια, ο Tommaseo εκφράζει το θαυμασμό του για αυτά τα δημιουργήματα του λαού και καθορίζει τον τρόπο εργασίας του, που του εμπνέει μια απεριόριστη αγάπη προς την πατρίδα και τη δημοτική της παράδοση. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 19-20.

¹²⁹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας Γ. Θ., σ. 14.

¹³⁰ Πολλοί ήταν οι δεσμοί (τον 19^ο αιώνα) ανάμεσα στην πνευματική Ιταλία και την Ελλάδα, και ιδιαίτερα την Επτάνησο. Τα νησιά αυτά που για αιώνες έμειναν κάτω από την βενετική κυριαρχία, είχαν υποστεί, όπως είναι ευνόητο, βαθιά ιταλική επίδραση. Στα εν λόγω νησιά, παρατηρούμε, λοιπόν, μια ευρύτατα διαδεδομένη γνώση της ιταλικής γλώσσας, καθώς επίσης και το γεγονός πως οι πνευματικές σχέσεις με τη Γαληνοτάτη ήταν συνεχείς και σε ευρεία κλίμακα. Στην Ιταλία σπούδαζαν όλοι οι επιστήμονες και οι λόγιοι των Ιονίων Νήσων και οι περισσότεροι από αυτούς - μεταξύ των οποίων και ο εθνικός μας ποιητής - έγραφαν τα έργα τους, επιστημονικά και λογοτεχνικά, παράλληλα προς την ελληνική και στην ιταλική γλώσσα. Μερικοί από αυτούς άλλωστε έζησαν πολλά χρόνια στην Ιταλία και διατήρησαν στενούς δεσμούς και αλληλογραφία με Ιταλούς φίλους. Οι γνωστοί του Tommaseo είναι πολυάριθμοι. Οι γνωριμίες του, μάλιστα, πολλές φορές μετατρέπονταν σε εγκάρδια φιλία ή/και σε συνεργασία, όταν ήταν δυνατόν, ακόμα και σε γραπτή ή προφορική συζήτηση πάνω σε διάφορα προβλήματα σχετικά με τα δύο έθνη. Για μερικούς εξ' αυτών υπάρχουν πολύ γενικές πληροφορίες, που σώθηκαν στο *Diario intimo* του Δαλματού συγγραφέα ή και έμμεσες πληροφορίες από μαρτυρίες τρίτων, ενώ για άλλους έχουμε λεπτομερείς πληροφορίες από διάφορες πηγές, και κυρίως από την πλούσια αλληλογραφία του που σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας. Πρόκειται για εκατοντάδες γράμματα που λάμβανε ή έστελνε ο Tommaseo. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 20.

«Επωφελήθηκα από τη συλλογή του λόγιου Fauriel, που πρώτος και με λεπτό πνεύμα διάλεξε και παρουσίασε τα ελληνικά τραγούδια. Έπειτα από εκείνη του Kind, του Josse και του Ναυπλίου. Νέα τραγούδια (και μόνο αυτών δημοσιεύω το ελληνικό κείμενο), τόσα που να δώσουν στο βιβλίο μου τη δροσιά του καινούριου, μου προσέφεραν ευγενικά ο Ανδρέας Μουστοξύδης, γλαφυρός λόγιος που πρώτος συνέλαβε την ιδέα των συλλογών αυτών, ο Διονύσιος Σολωμός, ποιητής που με τη γλώσσα του λαού ερμήνευσε τις λεπτότητες της τέχνης, ο Μάρκος Ρενιέρης που τόσο αγαπώ και ο πατήρ Άνθιμος Μαζαράκης χωρίς τη βοήθεια του οποίου η συλλογή αυτή δεν θα έβλεπε το φώς. Ας με θεωρήσουν οι Έλληνες άξιο και για άλλα ανάλογα δώρα κι έτσι ας ανταποκριθούν στην αγάπη, που από τα πρώτα χρόνια με θέρμανε με ευγνωμοσύνη για την πατρίδα του Αισχύλου, του Χρυσόστομου, του Κανάρη».^{131&132}

Η αγάπη του για τη δημοτική γλώσσα, όπως ήταν αναμενόμενο, επεκτάθηκε και προς τη δημοτική ποίηση. Είναι γνωστό πως ο Tommaseo ένιωθε ιδιαίτερη στοργή για το λαό, τα αισθήματα και τις σκέψεις του. Διακρίνει, λοιπόν, στην ποίηση αυτή την πραγματική πηγή κάθε εθνικής εκδήλωσης, την πραγματική διατύπωση της ζωής κάθε χώρας. Οι λόγιοι συνήθως βρίσκονται έξω και μακριά από το γνήσιο πνεύμα του έθνους και από την ψυχολογία του. Αντίθετα ο λαός διατηρεί και εκδηλώνει τα αγνά εθνικά αισθήματα.¹³³

Ο Tommaseo θεωρεί την ελληνική δημοτική ποίηση σαν μια από τις καλύτερες του είδους, σαν αγνή έκφραση του πνεύματος και των αισθημάτων ολόκληρου του έθνους. Σε αυτήν απηχεί η ειλικρινής φωνή του λαού και είναι αναμφισβήτητη συνέχεια της αρχαίας Ελλάδας. Ακριβώς, σε αυτό το σημείο ενστερνίζεται τις απόψεις του Σολωμού, που τόσο πολύ εκτιμά, και παροτρύνει κι αυτός από τη μεριά του τους Έλληνες να στραφούν προς τη δημοτική τους ποίηση και σε αυτήν να αναζητήσουν τα πρότυπά τους, τις πιο αγνές πηγές για μια πνευματική και λογοτεχνική αναγέννηση.¹³⁴

¹³¹ Απόσπασμα από το *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci*. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 18.

¹³² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 18.

¹³³ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 16.

¹³⁴ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 18.

«Ἡ ποίησις εἶναι τὸ ἄνθος τοῦ βίου, εἰς τὸ ὁποῖον κρύπτεται ἡ γλυκύ-
της ἢ μέλλουσα τοῦ καρποῦ. Ἐκεῖ ὅπου εἶναι ποίησις ὑψηλή, εἶναι ἢ βλά-
στησις καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων καὶ ἔργων ἐνδόξων. Ἀπὸ ταύτην τὴν κορυφὴν
ροβολοῦν μὲ ἀρμονικὴν ὁρμὴν οἱ ποταμοὶ ὅπου πλουτίζουν τὸν βίον. Εἰς
τὰ ἐδικὰ σου τραγούδια, ὦ Ἑλλάς, τὸ χέρι τὸ ὠπλισμένον ἰσχυρὰ ἀποκρίνε-
ται εἰς τὸν παλμὸν τὸν τρυφερὸν τῆς καρδίας. Ὁ φθόγγος ὁ χαρούμενος τοῦ
θριάμβου σμίγεται μὲ τὸν ἀναστεναγμὸν τῆς παρθένου τῆς ἐρωμένης, καὶ τὸ
ψιθύρισμα καθαρῶν φιλημάτων μὲ τὴν φωνὴν ἀρματωλῶν ἀποθανόντων.

Ὑψηλότερα τοῦ κύκνου τοῦ Θηβαίου πετοῦν οἱ ὕμνοι, ὦ Ἑλλάς, τοῦ μαύρου
σου λαοῦ· δὲν ἐπαινεῖ αὐτὸς τὰς νίκας τὰς εὐκόλας βασιλέων καὶ πλουσίων,
ἀλλὰ δείχνει ψάλλον τὰ ἐδικὰ του λαβώματα. Δὲν ἐμίσθωσε τὰς ψδὰς του
μήτε μὲ ἄσπρα μήτε μὲ γεύματα, ἀλλὰ θλιβόμενος καὶ διψῶν καὶ πεινῶν
ἐξήγησε εἰς ἄσματα σύντομα τὴν λύπην του πάντα εὐτολμον καὶ πάντα
ἐλπίζουσιν. Σύναξε, ὦ Ἑλλάς καλότυχῃ, σύναξε τοῦτα τὰ δείγματα τῆς αἰω-
νίου σου δόξας, σύναξε τὰ ὡσάν ἱερὰ λείψανα ἀρχαίων ναῶν, ὡσάν ἀκριβὰ
συντρίμματα ἀρχαίων ἀγαλμάτων. Ἐὰν θέλῃς κάτι τι νὰ μιμηθῇς, τὰ ἐδικὰ
σου μιμήσου. Ἀπὸ ζωντανὰς φωνὰς μάθε ποίησιν, ὅχι ἀπὸ βιβλία τυπωμένα,
ὅχι εἰς λίμνην λασπερὴν ἀλλ' εἰς τρέχουσιν βρυσοῦλαν σβῆσε τὴν δίψαν.
Μὴν ἀποκοιμηθῇς εἰς τὴν δόξαν τὴν νέαν ὅπου σ' ἔλαχε· φοβήσου μήπως
εἰς τὴν γαλήνην δὲν σ' εἶναι τόση λαμπρότης ὡσάν εἰς τὴν χάλαζαν. Τὰ
δένδρα τῆς ποιήσεως, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δόξης, δὲν αὐξάνονται ὑπὸ τὴν
σκιὰν τῶν αὐλῶν, μήτε εἰς ἔδαφος ἀσημένιον· αὐξάνονται ὑπὸ τὰ χιόνια
τὰ παγωμένα, αὐξάνονται ἀνάμεσα εἰς χειμῶνα ἀνεμώδη, αὐξάνονται μὲ
δροσίαν ἢ ἰδρώτος ἢ δακρύων»¹.

Γιατί ο Tommaseo θέλησε να συνδεθεί όμως συγκεκριμένα με την Ελλάδα; Διότι αγάπησε τον Ελληνισμό και ζήτησε όσο και όπως μπορούσε να τον βοηθήσει να πάρει τον σωστό και συντομότερο δρόμο μετά τα πρώτα βήματα του ελεύθερου βίου του.¹³⁵

¹³⁵ Ὁ.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 205.

A.2.2 Σύναψη φιλικών σχέσεων με Έλληνες λογοτέχνες

Ο Tommaseo γνώρισε αρκετούς Έλληνες στη Βενετία, στο Τορίνο, στη Φλωρεντία, αλλά ακόμα περισσότερους στην Κέρκυρα κατά την περίοδο της διαμονής του στο νησί (Αύγουστος 1849 - Μάιος 1854). Έχοντάς τους ως συντροφιά πέρασε τα χρόνια της εξορίας του. Μετά δε την αναχώρησή του διατήρησε φιλική επιστολική επικοινωνία με αυτούς. Ο Ιταλός συγγραφέας αναπόφευκτα δείχνει ζωνρό ενδιαφέρον για τη ζωή τους και δη για την πνευματική τους δραστηριότητα και την επιστημονική δημιουργία τους. Διαβάζει τα έργα που του στέλνουν, τα κρίνει με αγάπη και όχι σπάνια μεταφράζει όσα νομίζει σπουδαιότερα. Δίνει συμβουλές, απαντάει με ενθουσιασμό στις διάφορες ερωτήσεις που του απευθύνουν, δημοσιεύει βιβλιοκρισίες για ελληνικά βιβλία, καθώς και μια εισαγωγή για την τραγωδία *La morte di Socrate*, που ο φίλος του ο Τερτσέτης δημοσίευσε το 1866 σε ιταλική γλώσσα.¹³⁶

Niccolò Tommaseo και Αιμίλιος Τυπάλδος

Μεταξύ των πρώτων φίλων πρέπει να αναφερθεί ο Αιμίλιος ή μάλλον ολόκληρη η οικογένεια του Αιμίλιου Τυπάλδου, που νέος είχε μεταφερθεί από την Κεφαλονιά στην Ιταλία και είχε εγκατασταθεί στη Βενετία, όπου κι έγινε η γνωριμία τους, γύρω στα 1821. Οι δύο άνδρες συνάπτουν στενούς δεσμούς - περισσότερο θα έλεγε κανείς αδελφικούς παρά φιλικούς - που γρήγορα επεκτείνονται και στα λοιπά μέλη της οικογένειας. Στο *Diario intimo*, σχεδόν σε κάθε σελίδα, υπάρχουν πληροφορίες αναφορικά με αμοιβαίες επισκέψεις και οικογενειακές συναντήσεις, καθώς και συζητήσεις κάθε λογής. Όταν δε ο Τυπάλδος σχεδίαζε την πλήρη έκδοση των έργων του Φώσκολο, ο Tommaseo τον βοήθησε ποικιλοτρόπως. Επίσης, τον βοήθησε και σε ένα άλλο έργο, την βιογραφική συλλογή περί των ένδοξων ανδρών του 18^{ου} αιώνα, για την οποία μάλιστα προτρέπει και όλους τους φίλους του να βοηθήσουν. Αλλά και ο Τυπάλδος, κατά τη διάρκεια της εξορίας του φίλου του, συνέβαλε αρκετά στο να τον ενημερώνει επί πολιτικών θεμάτων της πατρίδας του, καθώς επίσης και στην έκδοση των έργων του.¹³⁷ Όταν, αργότερα, ο Tommaseo εγκαταστάθηκε στη Φλωρεντία άρχισε μεταξύ τους μια πυκνή, σχεδόν καθημερινή, αλληλογραφία.

¹³⁶ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 20-21.

¹³⁷ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 21.

Αυτή η αλληλογραφία μας παρουσιάζει σημαντικά θέματα, γιατί κοντά στις αμοιβαίες ειδήσεις, υπάρχουν επίσης και πληροφορίες λογοτεχνικού, ιστορικού ακόμα και πολιτικού χαρακτήρα, που παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον και για τον βιογράφο, αλλά και τον ιστορικό της εποχής.¹³⁸

Niccolò Tommaseo και Ανδρέας Μουστοξύδης

Μια άλλη πολύ γνωστή φιλία και συνεργασία είναι αυτή με τον Κερκυραίο Ανδρέα Μουστοξύδη, τον λόγιο φιλόλογο που έζησε πολλά χρόνια στην Ιταλία και στον οποίο ο εκδοτικός οίκος Casa Sonzogno του Μιλάνο είχε αναθέσει την επιμέλεια της σειράς *Collana degli antichi storici greci volgarizzati*. Ο ίδιος ο Tommaseo περιγράφει την πρώτη τους γνωριμία:¹³⁹

«Η πρώτη μου γνωριμία με αυτόν (τον Μουστοξύδη) έγινε στη Βενετία, όπου βρισκόμουν με τον Luigi Carrer. Θυμάμαι ακόμα και το μέρος, εκεί κοντά στον Campo di S. Apollinare... Βλέπω ακόμη μπροστά μου την στάση της ταπεινοφροσύνης, σχεδόν ντροπαλής και σεμνής οικειότητας, από την οποία σιγά σιγά κι άλλες αρετές διάφορες – αν όχι και αντίθετες – πηγαζαν διαδοχικά... Αργότερα του έγραψα για να μπορέσω – εγώ νέος τότε άγνωστος – να μπω σαν μεταφραστής στην *Collana degli antichi storici greci volgarizzati*, που διεύθυνε με τόση ικανότητα».

Μερικά χρόνια αργότερα, όταν ο Tommaseo βρισκόταν στη Γαλλία εξόριστος, ο Μουστοξύδης τον κάλεσε να μεταβεί στην Κέρκυρα, όπου θα έβρισκε πολλούς φίλους και θα μπορούσε να εξασφαλίσει μια σημαντική θέση. Οπωσδήποτε πολύτιμη υπήρξε και η συνεργασία τους στην έκδοση των δημοτικών τραγουδιών, στην οποία ο Μουστοξύδης βοήθησε επανειλημμένα τον φίλο του. Δυστυχώς, η εν λόγω μακρά φιλία ψυχράνθηκε, εξ' αιτίας μιας παρεξήγησης κατά την παραμονή του ιταλού λογοτέχνη στην Κέρκυρα, εντούτοις η αμοιβαία εκτίμηση δεν σταμάτησε ποτέ να υφίσταται.¹⁴⁰

Το 1821, ο νεαρός τότε Tommaseo, γνωρίζει τον Μουστοξύδη.¹⁴¹ Μαζί του συνεργάζεται και ανταλλάσει αλληλογραφία.^{142&143} Δεν αργεί μια επόμενη

¹³⁸ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 21-22.

¹³⁹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 22.

¹⁴⁰ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 22.

¹⁴¹ «Il primo mio riscontro con lui fu a Venezia, ch' io ero con Luigi Carrer: e rammento il sito, là presso al campo di S. Apollinare, di dove si va a S. Paolo e a Frari; contrade mestamente a lungo da me passeggiate nella lieta città, piena a me di memorie mestissime. Mi sta ancora dinanzi il suo atteggiamento di modestia quasi timida e di familiarità cortegnosa, da cui

συνάντησή τους, η οποία πραγματοποιείται το 1827.¹⁴⁴ Ο Δαλματός συγγραφέας θα συναντούσε πάλι τον Έλληνα φίλο του είκοσι δύο χρόνια μετά, χρόνια κατά τα οποία έμεινε σε στενή επαφή μαζί του δια αλληλογραφίας. Ένα περιστατικό που διαδραματίστηκε μεταξύ τους είναι το εξής: Το 1829 ο Tommaseo περίμενε να εκδοθούν τα έργα του Manzoni – δεδομένου ότι ήδη γνώριζε πως ο Μουστοξύδης είχε στην κατοχή του ορισμένους ανέκδοτους στίχους του Manzoni και πιο συγκεκριμένα ένα σονέτο ενάντιο στον Βοναπάρτη. Τότε ο Δαλματός ποιητής «εξεγέρθηκε» κατά του Έλληνα λογοτέχνη ζητώντας ένα αντίγραφο αυτού, ωστόσο ο Μουστοξύδης αρνήθηκε «con parole di schietta probità, degna invero di chi fu ononato della fiducia di Alessandro Manzoni».¹⁴⁵ Όσο ο Tommaseo βρισκόταν στην πρώτη του εξορία, ο Μουστοξύδης του πρότεινε να μεταβεί στην Κέρκυρα, όπου και θα μπορούσε να είναι παρών στις «Lavori di redazione», πιθανόν του *Antologia Ionia*, ενός περιοδικού που ιδρύθηκε στο νησί της Κέρκυρας το 1835 από το Alto Commissario Britannico Lord Nugent, του οποίου ο Μουστοξύδης αποτελούσε κύριο συνεργάτη.¹⁴⁶ Τον επόμενο χρόνο ο Tommaseo, φιλοδοξώντας να αναλάβει μια έδρα στο Πανεπιστήμιο της Κέρκυρας, ευελπιστεί ότι θα τα καταφέρει με τη βοήθεια του Μουστοξύδη. Εξάλλου καιρό φλέρταρε με την ιδέα να επισκεφτεί την Ελλάδα. Δημιουργείται, λοιπόν, μια αρκετά ενεργή συνεργασία, πολλές φορές και συντηρητική, ανάμεσα στους δύο λόγιους, το 1841, όταν ο Δαλματός περίμενε την μετάφραση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, που θα έδιναν σάρκα και οστά στον τρίτο τόμο της συλλογής του *Canti popolari*. Είναι προφανές πως η εν λόγω έκδοση οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στον Μουστοξύδη, που ήδη είχε βοηθήσει a

venivano a poco a poco altre qualità diverse, se non opposte, prendendo risalto. Gli scrissi poi per potere, io giovane ignoto, entrare traduttore nella Collana degli Storici Greci da' suoi consigli condotta: ed egli rispose a me lettera cortese, all' editore onesta, dicendo di non mi conoscere se non come scrittore de versi latini; ma senza parola da non poter leggero lo stesso, ancorchè egli non potesse mai credere che quel figlio giungesse a me. Solamente, allorchè seppe doversi da me tradurre taluni de' begli opuscoli critici di Dionigi d' Alicarnasso, raccomandò all' editore che de' suoi passi ivi recati d' antichi non si facesse versione nuova, recassersi le accreditate; e io di ciò, si come era debito, gli compiacqui.» Lascaris M., 1934, σ. 6.

¹⁴² Πιο συγκεκριμένα προκειμένου ο Tommaseo να δημιουργήσει το *Collana degli storici greci*.

¹⁴³ Ό.π, M. Lascaris, σ.σ. 5-6.

¹⁴⁴ «*Lo rividi, dice Tommaseo, nel 1827, a Venezia, dolente delle infauste novelle di Grecia; ma la ròcca d' Atene presa non ispegneva in me le speranze, sorrette da un presentimento che di rado falli.*», Ό.π, M. Lascaris, σ.σ. 6-7.

¹⁴⁵ Ό.π, M. Lascaris, σ. 7.

¹⁴⁶ Ό.π, M. Lascaris, σ.σ. 7-8.

priori τον Fauriel και που σαφώς είχε την εξαιρετική αυτή ιδέα της δημιουργίας μια συλλογής από δημοτικά ελληνικά τραγούδια.¹⁴⁷ Ο Μουστοξύδης δεν αρκείται στο να ενημερώσει τον Tommaseo με βιβλία και εκδόσεις που περιέχουν δημοτικά τραγούδια. Του στέλνει επίσης και ανέκδοτα τραγούδια και τον βοηθά να μεταφράσει αναρίθμητα σκοτεινά στοιχεία τους, δεδομένου ότι ο Δαλματός λόγιος ακόμα αντιμετώπιζε ορισμένες δυσκολίες με την μετάφραση τους στην ιταλική γλώσσα.¹⁴⁸ Μετά από έναν «χωρισμό» που διήρκεσε είκοσι δύο χρόνια, οι δύο φίλοι θα ξαναβρεθούν για να ζήσουν ο ένας κοντά στον άλλον για πέντε περίπου χρόνια. Αυτό συμβαίνει το 1849 όταν οι Έλληνες υποδέχτηκαν θερμά τους Ιταλούς πρόσφυγες, οι οποίοι είχαν συμμετάσχει ενεργά στον Α΄ πόλεμο της Ανεξαρτησίας του Ιταλικού Risorgimento (1848 – 1849). Η συμπάθεια που έτρεφαν οι κάτοικοι των Ιόνιων νησιών ήταν γνωστή, και υπό την βρετανική προστασία, γεγονός που βοηθούσε ακόμα περισσότερο την κατάσταση.¹⁴⁹ Δυστυχώς, οι μεταξύ τους σχέσεις διακόπτονται ξαφνικά. Ο Μουστοξύδης κάνει λόγο για μια «improvvisa interruzione d'ogni relazione» από πλευράς του Tommaseo. Βέβαια, οι σχέσεις τους πάγωσαν πριν την αναχώρηση του Δαλματού συγγραφέα από την Κέρκυρα, όμως η διακοπή των σχέσεών τους επαληθεύεται μετά την έκδοση του γνωστού έργου του Tommaseo *Supplizio di un italiano a Corfù*. Το εν λόγω έργο εξάλλου, σύμφωνα με τον M. Lascaris, κατακρίθηκε από πολλούς Κερκυραίους θαυμαστές του Tommaseo.¹⁵⁰

Ο Tommaseo θαύμασε τον *Ύμνο στην Ελλάδα (Inno alla Grecia)* που έγραψε ο Μουστοξύδης στην κερκυραϊκή εφημερίδα *Παρατηρητής* στις 10 Μαρτίου 1858. Αμέσως και ο ίδιος σπεύδει να την αναπαράγει στο περιοδικό *L'Istitutore* τονίζοντας πως δεν είναι ποτέ αργά για να μαθαίνεις από εξέχοντα παραδείγματα. Ο Ανδρέας Μουστοξύδης καθυστέρησε περίπου σαράντα χρόνια την έκδοση του ύμνου του προς την Ελλάδα - σημειώνει ο ίδιος ο Tommaseo - όμως αυτό δε σημαίνει πως πρέπει να τον αποκρύψουν και οι Ιταλοί, αλλά αντιθέτως να τον κοινοποιήσουν με χαρά, διότι πρόκειται για μια εφευρετική προσπάθεια, που θα τολμούσε κανείς να τη συγκρίνει ακόμα και με τον Ύμνο του Σολωμού. Διαβάζοντάς τον κανείς βιώνει ένα πατριωτικό συναίσθημα. Ο Tommaseo επιδιώκει να τον γνωστοποιήσει στους Ιταλούς, γραμμένο μάλιστα

¹⁴⁷ Ό.π, M. Lascaris, σ. 8.

¹⁴⁸ Ό.π, M. Lascaris, σ. 8.

¹⁴⁹ Ό.π, M. Lascaris, σ. 8.

¹⁵⁰ Ό.π, M. Lascaris, σ. 10.

στην ιταλική γλώσσα, διότι και ο ίδιος ο Μουστοξύδης οφείλει στην Ιταλία ένα μέρος της πνευματικής του εκπαίδευσης και μόρφωσης, καθώς και ένα μέρος της φήμης του.¹⁵¹

Inno alla Grecia – Andrea Mystoxidi¹⁵²

Il Leone acheo si scosse,
E spezzate ha le ritorte:
Fiero ei rugge, e a tutta morte
L'empio Trace disfidò.
Dell'Ilisso, al suo ruggito,
Fremon l'onde, o dell'Ismeno;
E commosso al forte invito
Già l'Eurota il capo alzò.
Greci, all'armi! E delle vostre
Spade il numer non chiedete.
Non domanda quanti siete
Libertà, ma quanto è il cor.
Contra cui snudato il brando?
Contra un barbaro Tiranno.
Chi ven diede il gran comando?
Della patria il santo amor.
Su, fratelli: quella nube,
(La vedete?) che sublime
Tien del Pelio l'ardue cime,
E di lampi incesa appar;
Quella nube in grembo serra
Le paterne ombre famose,
Che il valor de' figli in guerra
Son venute ad infiammar.

Pugneran dal sacro nembo
Quelle eccelse ombre per noi,
Se l'ardir degli avi eroi
Mostreremo e la virtù;
Se con petto andrem virile
Per la patria a por la vita;
Se terremo infame e vile
Chi la lascia in servitù.
Maratona e Salamina
Saran forse uniche imprese?...
Ruggin atra il taglio offese
Di quei brandi e la beltà:
Ma emendar del tempo i danni
Li farem nel tracio sangue.
Bello è il sangue dei tiranni
Sull'acciar di Libertà.
Libertà, fecondo germe
Di virtùdi! La tua stella
Ricomparve, e una novella
Luce i Campi rifiorì.
Per offrirti al crin corona
Di te degna, allegri inchina
I suoi lauri l'Elicona,
Quei che Alceo ti offerse un dì.

¹⁵¹ Ό.π, Μ.Λασκαρίσ, σ. 17.

¹⁵² Ό.π, Μ. Λασκαρίσ, σ.σ. 17-18.

Sconosciuta a che t'aggiri
Tra discordi estranee genti,
Dove han lode i tradimenti,
Dov'è colpa il patrio amor?
Riedi, ah riedi! o santa Diva,
A' tuoi templi abbandonati,
Alla terra tua nativa,
Che di forti è madre ancor.
De' Trecento al duro stretto
Ergerem la tua grand'ara;
E te Dea tremenda e cara
Tutto il mondo adorerà.
E all'Averno d'onde uscia,
Arrabbiata, disperata,
La feroce tirannia
Bestemmiando fuggirà.

O Pelopii, all'armi, all'armi
Del gran Tessalo nepoti,
Locri, Etolj ed Epiroti,
Tutti all'armi, e fermo il cor.
Idra e Psara, figlie algose
Dell'Egeo, levate un grido,
Tal che in braccio alle sue spose
Tremi il barbaro Signor.
Che si tarda? Alla battaglia
Già nitriscono i destrieri,
Nudo il brando de' guerrieri
Brilla e chiede di ferir.
Già squillò la tromba, ed alto
Diede il segno della pugna.
Vola, o Greco, e nell'assalto
Grida: o vincere o morir.

Niccolò Tommaseo και Άνθιμος Μαζαράκης

Μια άλλη προσωπικότητα με την οποία ο Tommaseo στη Βενετία σύναψε πολύ καλές φιλικές σχέσεις ήταν ο Άνθιμος Μαζαράκης¹⁵³, ο έλληνας ιερωμένος δάσκαλός του στα νεοελληνικά.¹⁵⁴ Εκτός από τις φιλικές σχέσεις, τους ένωναν και πολιτικές ιδέες και ακριβώς εξ' αιτίας μιας ομιλίας του κατά της αυστριακής

¹⁵³ Ο Άνθιμος Μαζαράκης, κατά κόσμον Απόστολος, υιός του ιερέα Ανδρέα, γεννήθηκε στο Ληξούρι το 1800 (κατά άλλους το 1801). Από νεαρή ηλικία επιδόθηκε σε θρησκευτικές σπουδές και το 1818 φοίτησε στην Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη. Με την έναρξη της Επανάστασης, έσπευσε να συμμετάσχει σε αυτή. Αργότερα μετέβη στην Κέρκυρα, ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Ιεροσπουδαστήριο και εν συνεχεία στην Θεολογική Σχολή της Ιονίου Ακαδημίας, το δε 1831 πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα. Όταν επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του άσκησε επιτυχώς το διδασκαλικό επάγγελμα και χειροτονήθηκε ιερέας από τον μητροπολίτη Παρθένιο. Το 1841, μετέβη στη Βενετία, όπου προσλήφθηκε μετά από υπόδειξη του Κ. Τυπάλδου Ιακωβάτου, για να διδάξει στο Φλαγγινιανό Φροντιστήριο. Φυλακίστηκε, επίσης, από τους Αυστριακούς, εξ' αιτίας μιας ομιλίας του, που θεωρήθηκε, ένεκα των φιλελεύθερων ιδεών, επαναστατική κατά της τότε δεσποτικής Αυστριακής Κυβερνήσεως. Τότε ήταν που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Ιταλία και να επιστρέψει στη γενέτειρά του, όπου συνέχισε το διδακτικό του έργο, χωρίς όμως να μπορέσει να επιτύχει να γίνει διευθυντής στη Πετρίτσειο Σχολή. Λίγο αργότερα δέχτηκε, εντούτοις τη θέση του διευθυντή στην Εμπορική Σχολή της Χάλκης, όπου χάρη στη δράση του σημείωσε μεγάλη πρόοδο. Δίδαξε εκεί επί σειρά ετών (1851-1868). Την 1η Μαΐου 1866, επί πατριάρχου Σωφρονίου του Γ', ο Μαζαράκης έγινε μητροπολίτης Σελευκείας. Την 20ή Μαΐου του 1868 πέθανε και ετάφη στην αυλή της Σχολής, για την οποία τόσο πολύ μόχθησε. Διακρίθηκε για τη βαθιά του μόρφωση και την μεγάλη του εργατικότητα, καρπός των οποίων ήταν πολλές μελέτες, ομιλίες και άρθρα. Μεταξύ των σημαντικότερων συγκαταλέγεται το *Βιογραφία των ένδοξων ανδρών της νήσου Κεφαλληνίας*, σύγγραμμα, το οποίο μεταφράστηκε από τον Ν. Tommaseo. Γ. Θ. Ζώρας, 1963, σ. σ. 7-8.

¹⁵⁴ Η πρόοδος σε αυτή τη γλώσσα υπήρξε τόσο σημαντική που ο Δαλματός λόγιος μπόρεσε όχι μόνο να μάθει να διαβάσει και να καταλαβαίνει την ελληνική, αλλά και να την γράφει απ' ευθείας, όπως έκανε στις *Scintille*. Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ. 22.

κατοχής ο καλός ιερωμένος φυλακίστηκε πρώτα και αναγκάστηκε έπειτα να εγκαταλείψει το ιταλικό έδαφος. Η φιλία τους, όμως, συνεχίστηκε αργότερα δια αλληλογραφίας, όπου το μεγαλύτερο μέρος αυτής διεξάγεται στην ελληνική, τουλάχιστον έως την εποχή που η όραση δεν αναγκάζει τον Tommaseo να χρησιμοποιήσει άλλα πρόσωπα υπαγορεύοντας τα γράμματά του. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο ανδρών επεκτείνονται σε άμεση πνευματική συνεργασία.¹⁵⁵ Πράγματι ο Tommaseo μεταφράζει στα ιταλικά το έργο του Μαζαράκη *Βιογραφία των ένδοξων ανδρών της νήσου Κεφαλληνίας*.¹⁵⁶ Ουσιαστική θα είναι εξίσου η βοήθεια που ο Μαζαράκης προσέφερε στον Tommaseo τόσο στη συλλογή των δημοτικών τραγουδιών, όσο κυρίως στη μετάφραση ιδιαίτερα των ιδιοματικών λέξεων και εκφράσεων. Ο ίδιος ομολογεί μάλιστα ότι «χωρίς τη βοήθεια (του Μαζαράκη) ή συλλογή (των δημοτικών τραγουδιών) δεν θα έβλεπε τό φῶς».¹⁵⁷

Η μεταξύ τους στενή φιλία χρονολογείται από την εποχή της διαμονής αμφότερων στη Βενετία, ιδιαιτέρως μετά την επιθυμία του Δαλματού φιλόλογου, να μάθει την ελληνική γλώσσα.¹⁵⁸ Έτσι, λοιπόν, ξεκίνησε μαθήματα υπό την καθοδήγηση του Μαζαράκη, ο οποίος ανταποκρίθηκε με χαρά στην επιθυμία του περήφανου φιλέλληνα.¹⁵⁹ Με το πέρας του χρόνου ο Tommaseo πέτυχε να κατανοεί και να γράφει με ευχέρεια την ελληνική, γεγονός που το μαρτυρούν και ορισμένα δοκίμια (με φιλολογικά και άλλα θέματα), τα καλύτερα των οποίων περιελήφθησαν στην συλλογή του *Scintille*.¹⁶⁰ Η μεταξύ των δύο ανδρών φιλία επεκτάθηκε και σε στενή συνεργασία, ειδικότερα όταν ο Tommaseo ανέλαβε να μεταφράσει στην ιταλική γλώσσα το «περί των ένδοξων Κεφαλληνιών» σύγγραμμα του Μαζαράκη. Σε αντάλλαγμα ο Μαζαράκης προθυμοποιήθηκε να παράσχει στον Δαλματό λόγιο γλωσσικές και πραγματολογικές πληροφορίες προκειμένου να αξιοποιηθούν από αυτόν για την έκδοση των δημοτικών τραγουδιών της χώρα μας.¹⁶¹ Η στενή και μακροχρόνια φιλία τους μαρτυρείται από το πλήθος επιστολών που αντάλλαξαν οι δύο άνδρες. Η εν λόγω

¹⁵⁵ Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ.σ 22-23.

¹⁵⁶ *Vite degli uomini illustri dell'isola di Cefalonia scritte da Antonio Mazarachis, tradotte dal greco in italiano da Niccolò Tommaseo, Venezia 1843.* Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 23.

¹⁵⁷ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 23.

¹⁵⁸ Ο Tommaseo εκδήλωσε την επιθυμία να μάθει ελληνικά σε ηλικία 38 ετών.

¹⁵⁹ Γ. Θ. Ζώρας, 1963, σ. 8.

¹⁶⁰ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 8.

¹⁶¹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9.

αλληλογραφία μάλιστα διαρκεί από το 1840 έως το 1853 και αφορά σε ποικίλα θέματα ιστορικού και φιλολογικού χαρακτήρα ή και σε καθαρά βιογραφικά – περί της ζωής και της δράσεως των δύο φίλων – στοιχεία.¹⁶²

Όπως ήδη γνωρίζουμε ο Δαλματός φιλόλογος υπήρξε φιλέλληνας και ένθερμος μελετητής της δημοτικής ποιήσεως της χώρας μας, καθώς επίσης και άλλων χωρών, και πως το 1842 εξέδωσε συλλογή δημοτικών τραγουδιών της Τοσκάνης, της Κορσικής, της Ιλλυρίας και της Ελλάδος.¹⁶³ Την συλλογή των ποιημάτων του ο εκδότης την συνόδευσε με μια ιταλική μετάφραση και σχόλια, στη σύνταξη των οποίων συνέβαλαν ιδιαιτέρως οι Έλληνες φίλοι του.¹⁶⁴ Προφανώς, σημαντική υπήρξε και η βοήθεια του φίλου του Μαζαράκη, ο οποίος δεν αρκέστηκε μόνο στην συγκέντρωση τραγουδιών και την υπόδειξη ερμηνευτικών σχολίων, αλλά και πρόθυμα δέχτηκε να διορθώσει τα τυπογραφικά δοκίμια. Η εν λόγω συνεργασία τους ήταν τόσο σημαντική, ώστε στον πρόλογο της έκδοσης ο ίδιος ο Tommaseo παραδέχεται πως χωρίς τη συνδρομή του φίλου του «η έκδοση αυτή δεν θα έβλεπε ποτέ το φως της δημοσιότητας».^{165&166}

Niccolò Tommaseo και Αριστοτέλης Βαλαωρίτης

Δεσμοί φιλίας ένωσαν τον Tommaseo και με έναν από τους μεγαλύτερους ποιητές της νεώτερης Ελλάδος, τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Η φιλία τους άρχισε από τότε που ο Λευκαδίτης ποιητής παντρεύτηκε την κόρη του Αιμίλιου Τυπάλδου, την Ελοΐζα.¹⁶⁷ Εκτός από τους φιλικούς δεσμούς, ο Δαλματός ποιητής γίνεται και σύμβουλος, και τρόπον τινά, πνευματικός πατέρας του.¹⁶⁸

¹⁶² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 10.

¹⁶³ Τα ελληνικά τραγούδια καταλαμβάνουν τον τρίτο τόμο της συλλογής, ο οποίος περιέχει εν μέρει επανέκδοση ανέκδοτων τραγουδιών, που παραχώρησαν στον Tommaseo διάφοροι θαυμαστές της πρωτοβουλίας του αυτής. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 73.

¹⁶⁴ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 73.

¹⁶⁵ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 74.

Γράφει ο Θωμάζατος: «Approfittai della raccolta del dotto Fauriel, che primo e con più delicato senno trascelse e illustrò i greci canti, poi di quelle del Kind e del Josse, e di Nauplia. Di nuovi (e di questi soli reco il testo), tanti da dare al mio libro freschezza di novità, mi furon cortesì Andrea Mustoxidi, erudito elegante, che primo ebbe di tali raccolte il concetto; Dionigi Solomos, poeta che nel linguaggio del popolo infuse le delicatezze dell'arte; Marco Renieri, ch'io amo; il padre Antimo Massarachi senza l'aiuto del quale non uscirebbe questa raccolta alla luce. Mi facciano i Greci degno d'altri simili doni, e così rimeritino l'affetto che fin da' primi anni mi scaldò riconoscente alla patria d'Eschilo, del Grisostomo, del Canari»³.

¹⁶⁶ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 73-74.

¹⁶⁷ Η οποία από μικρή θεωρούσε τον Tommaseo σα δεύτερο πατέρα της. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 73-74.

¹⁶⁸ Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ. 23.

Niccolò Tommaseo και Γεώργιος Τερτσέτης

Άλλη μια σημαντική φιλία που συνάπτει ο Tommaseo με έναν άλλον Επτανήσιο ποιητή είναι αυτή με τον Ζακυνθινό Γεώργιο Τερτσέτη. Ο Δαλματός θαυμάζει τόσο τον ευθύ χαρακτήρα του, όσο και την πατριωτική του συνείδηση. Η αλληλογραφία τους είναι γεμάτη αμοιβαία εκτίμηση και αγάπη. Εξυμνεί επανειλημμένα τον ισχυρό χαρακτήρα του φίλου του, καθώς και τη λογοτεχνική του δημιουργία. Θα του κάνει, μάλιστα, την τιμή να παρουσιάσει στους Ιταλούς συμπατριώτες του με τιμητικό πρόλογο το δράμα του Έλληνα συγγραφέα *La morte di Socrate*. Ο Τερτσέτης ήταν υπερήφανος για αυτή τη φιλία, κι όταν αργότερα έγραψε μερικά ποιήματα – που η γυναίκα του φρόντισε να τα μεταφράσει στα ιταλικά – έστειλε ένα αντίτυπο στον Tommaseo, γράφοντάς του:

*«Η κυρία Άδελαιῖς μοῦ συνιστᾷ θερμῶς νά στείλω ἀντίτυπο ἀπό τήν μετάφρασίς
της μερικῶν ποιημάτων μου σέ σᾶς πρῶτα ἀπ’ ὅλους, κι ἐγώ την ὑπακούω πολύ
εὐχαρίστως. Δεν μπορεῖ νά μοῦ εἶναι τίποτε πιά εὐχάριστο ἀπ’ τό αἶσθημα αὐτό
ἐκτίμησης και σεβασμοῦ γιά σᾶς, μπορῶ νά πῶ και εὐγνωμοσύνης, γιά τά τόσα
δείγματα καλωσύνης πού μοῦ προσέφερε ἡ φιλία σας».*¹⁶⁹

Στο μεταξύ, ο Τερτσέτης κρατά ενήμερο τον Tommaseo για τα ελληνικά πολιτικά ζητήματα και του προμηθεύει υλικό για να γράψει διάφορα άρθρα για τη νεώτερη Ελλάδα και τις πολιτικές και συνταγματικές περιπέτειες της. Τον ενημερώνει εξίσου και για τις κινήσεις που γίνονται για μια κοινή δράση μαζί με τον Garibaldi κατά της Τουρκίας, σχέδιο που ο Δαλματός φιλέλληνα καταδικάζει αυστηρά, προτιμώντας τις επίσημες συνεννοήσεις ανάμεσα στις κυβερνήσεις του Όθωνα και του βασιλέα της Ιταλίας.¹⁷⁰

Ο Γεώργιος Τερτσέτης, επομένως, ήδη από τα νεανικά του χρόνια γνώρισε και συνδέθηκε με στενότερη φιλία με τον εκλεκτό Δαλματό φιλόλογο και θερμό φιλέλληνα Niccolò Tommaseo. Ο Ζακυνθινός ποιητής έτρεφε βαθιά αφοσίωση και ειλικρινή θαυμασμό προς τον ενθουσιώδη μελετητή των δημοτικών μας τραγουδιών. Αντιστοίχως και ο Tommaseo εκτιμούσε ιδιαίτερος τον Τερτσέτη για το λογοτεχνικό του έργο, τον αδέκαστο χαρακτήρα του και το ευγενές του ήθος. Την εκτίμησή του, εξάλλου, εκδήλωσε ιδιαίτερος όταν, όπως προαναφέρθηκε, προθυμοποιήθηκε να συνδράμει στη δημιουργία ενός επαινετικού προλόγου στην ιταλόφωνη τραγωδία του φίλου του *La morte di*

¹⁶⁹ Γ. Θ. Ζώρας, σ. 24.

¹⁷⁰ Γ. Θ. Ζώρας, σ. 25.

Socrate, που εκδόθηκε το 1866.¹⁷¹ Η αμοιβαία αγάπη των δύο αυτών ανδρών είχε επεκταθεί και στα υπόλοιπα μέλη των οικογενειών και δη στις συζύγους τους, την αγαθή συμβία του Tommaseo, Διαμάντω Παβέλλο - Αρτάλε και την ευγενή και μορφωμένη σύζυγο του Τερτσέτη, Αδελαΐδα Ζερμαίν. Παρόλα ταύτα δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς ξεκίνησε η μεταξύ τους αλληλογραφία.¹⁷² Το περιεχόμενο των επιστολών παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον, καθώς αφορά ποικίλα σύγχρονα θέματα φιλολογικού, ιστορικού και πολιτικού χαρακτήρα, καθώς επίσης και διάφορες βιογραφικού χαρακτήρα πληροφορίες¹⁷³, που πουθενά αλλού δεν έχουν αναφερθεί.¹⁷⁴ Όλες οι επιστολές έχουν γραφθεί στην ιταλική γλώσσα, την οποία ο Τερτσέτης – όπως και οι περισσότεροι Επτανήσιοι – χειριζόταν με ευχέρεια.¹⁷⁵

Άξια αναφοράς είναι μια επιστολή που έστειλε ο Τερτσέτης προς τον Tommaseo την 1η Μαρτίου 1861 από το Τορίνο. Προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση διότι πρόκειται για μια επιστολή γεμάτη ευαισθησία και συμπόνια, καθώς ο Τερτσέτης ορμώμενος από την οικία στην οποία έμενε εκείνη την περίοδο, είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με τη σπιτονοικοκυρά του. Η εν λόγω σπιτονοικοκυρά είχε μικρά παιδιά και πολλάκις την είχε ακούσει να τα νανουρίζει. Αυτά τα νανουρίσματα του έφεραν στο μυαλό του τέσσερις ελληνικούς δημοτικούς στίχους, που χρησιμοποιούνταν εξίσου ως νανούρισμα από τις Τουρκάλες που

¹⁷¹ Γ. Θ. Ζώρας, 1961, σ. 9

¹⁷² Η πρώτη σωζόμενη επιστολή, στάλθηκε από το Παρίσι από τον Τερτσέτη στις 15 Φεβρουαρίου 1838, ενώ η τελευταία στάλθηκε από την Αθήνα στις 10 Νοεμβρίου 1873, λίγους μήνες πριν τον θάνατο αμφότερων των ανδρών. Κατά την μακρά αυτή χρονική περίοδο διασώθηκαν συνολικά είκοσι οκτώ σημειώματα και επιστολές, τα οποία φέρουν την υπογραφή των Τερτσέτη, Tommaseo και της Αδελαΐδας Τερτσέτη, είναι όμως βέβαιο πως γράφτηκαν κι άλλες οι οποίες μάλλον θα χάθηκαν ή θα καταστράφηκαν. Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9

¹⁷³ Σε μια από τις πολλές επιστολές που αντάλλαξαν οι δύο φίλοι, ο Tommaseo, μετά από παράκληση του Τερτσέτη συντάσσει ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα προς τιμή του:

«Ο Γεώργιος Τερτσέτης, εκ Ζακύνθου, μαθητής του Giuseppe Barbieri εις Πάδουαν, γραμματέας του στρατηγού Church κατά τον ελληνικόν αγώνα, φίλος πολλών διακεκριμένων Ελλήνων αγωνιστών, ανήρ ήρεμος, θαρραλέος, δικαστής, συγγραφεύς ποιημάτων και πεζογραφημάτων εις δημόδη ελληνικήν, μη έστερημένος επιδράσεως των αρχαίων συγγραφεύς του Ιταλικού δράματος «Ο θάνατος του Σωκράτους». Μία εύλαβης γυνή εκ Σαβοΐας, ήτις τον είχε γνωρίσει εις Αθήνας, τον υπανδρεύθη εις Ρώμην, γέροντα πλέον, εκτιμώνσα το πνεῦμά του. Η παρούσα επιστολή έστάλη εκ Πίζης»¹.

Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 59.

¹⁷⁴ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9.

¹⁷⁵ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 10-11.

είχαν γεννηθεί και διέμεναν στην Αθήνα και τους οποίους ήθελε να μοιραστεί με τον Tommaseo θεωρώντας πως θα του άρεσαν ιδιαίτερα.

*Έλα, ὕπνε μου, καί πάρε το καί στείλτο στούς μπαζέδες
Καί γιόμιστου τόν κόρπον του ρόδα καί μενεξέδες.
Τούς μενεξέδες νά κρατῇ, νά δώσῃ τῆς νενές του
Καί τά χρυσᾶ τριαντάφυλλα νά δώσῃ τοῦ μπαμπᾶ του.¹⁷⁶*

Οι Τουρκάλες, που γεννήθηκαν στην Αθήνα, δεν μιλούσαν την τουρκική γλώσσα, αναφέρει στο γράμμα του ο Τερτσέτης, διατηρούσαν ωστόσο την τουρκική προφορά και στην αττική γλώσσα (ελληνική) ενώ αναμείγνυν και διάφορες εθνικές τους λέξεις. Έτσι, ακριβώς, επισημαίνει ο συγγραφέας της επιστολής πως και σε αυτούς τους τέσσερις στίχους περιέχονται τέσσερις τούρκικες λέξεις: μπαζέδες (κήποι), μενεξέδες (είδος λουλουδιού), νενέ (μητέρα) και μπαμπά (πατέρας).¹⁷⁷

Αλλη μια επιστολή του Τερτσέτη προς τον Tommaseo που ελκύει την προσοχή είναι αυτή που εστάλη από το Τορίνο το 1861. Δια μέσω αυτής, μαθαίνουμε ότι σε προηγούμενη γραπτή επικοινωνία τους, ο Δαλματός φιλέλληνας είχε παρακαλέσει τον Τερτσέτη να επιμεληθεί την εκτύπωση, στην εφημερίδα του Τορίνο *Il mondo Illustrato*, ενός εκτενούς κριτικού σημειώματός του που αφορούσε στα υπό του Τερτσέτη εκδοθέντα *Απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη*. Όπως αναφέραμε στην αρχή, η εν λόγω επιστολή είναι σημαντική για τα γεμάτα συναισθήματα λόγια του Τερτσέτη προς τον Tommaseo:

«Σᾶς βεβαιώνω, ἀγαπητέ Θωμαζαῖο, ὅτι, ἂν θέλῃ ὁ Θεός νά προηγηθῶ ἐγὼ ὑμῶν εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν – καί τό κατ' ἐμέ δεν ἀντιτίθεται εἰς τοῦτο - ἐγὼ καί ὁ γέρο Κολοκοτρώνης θά ἔλθωμεν πρὸς συνάντησίν σας μετὰ χαρᾶς καί δακρύων... εὐγνωμοσύνης – καί περισσότερον ὁ Γέρος παρά ἐγὼ – διότι καί παρά τὴν μεγαλοψυχίαν του καί τὴν ἀπεριόριστη φυσικὴν ἰλαρότητά του, ὅμως τὸν κατεβασάνιζε κατὰ καιροὺς τό παράπονον, ὅτι ὑπέφερε τόσον πολὺ εἰς τὴν ζωὴν του ἐξ αἰτίας τῆς χαμερποῦς συκοφαντίας. Τό ἄρθρον σας θά διαβασθῇ, θά ἐκτιμηθῇ καί θά εἶναι ὠφέλιμον διὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γέρου λόγω τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποῖαν τρέφει πρὸς σᾶς ἡ Ἰταλία».¹⁷⁸

Niccolò Tommaseo και Ιούλιος Τυπάλδος

Ο Tommaseo απέκτησε φιλία και με τον Ιούλιο Τυπάλδο, συγγενή της ομώνυμης οικογένειας της Βενετίας. Ο Tommaseo με τον Ιούλιο Τυπάλδο γνωρίστηκαν το

¹⁷⁶ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 19-20.

¹⁷⁷ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 20.

¹⁷⁸ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. σ. 21-23.

1849, όταν ο πρώτος έφτασε στην Κέρκυρα ως πολιτικός εξόριστος.¹⁷⁹ Ο Τυπάλδος τον δέχεται ευχαρίστως στην Κέρκυρα, όταν φτάνει ο Tommaseo εξόριστος και τον βοηθάει στα πρώτα του βήματα. Ο Τυπάλδος, μάλιστα, αντιλαμβανόμαστε από τα διάφορα γράμματα που αντάλλαξαν οι δύο άνδρες πως τον βοήθησε να βρει στέγη στο νησί της Κέρκυρας, φρόντισε διάφορες υποθέσεις τις οποίες του ανέθεσε ο Ιταλός πρόσφυγας και του δάνεισε πολλάκις τα αναγκαία βιβλία προκειμένου να προχωρήσει τις μελέτες του.¹⁸⁰ Ακόμα κι όταν ο Tommaseo τερμάτισε την εξορία του στην Κέρκυρα και επέστρεψε στην Ιταλία η μεταξύ τους επικοινωνία δεν σταμάτησε. Η τύχη εξάλλου τους ένωσε ξανά, όταν ο Τυπάλδος, για λόγους υγείας, εγκαταστάθηκε από το 1867 έως το 1881 στην Ιταλία, και δη στη Φλωρεντία, πόλη στην οποία έμενε μόνιμα τότε και ο Δαλματός λόγιος.¹⁸¹ Η εκτίμηση του Τυπάλδου προς τον μελετητή των δημοτικών τραγουδιών μας μαρτυρείται συν τοις άλλοις και από τη μετάφραση αποσπασμάτων από το σύγγραμμα του Tommaseo *Scintille*.¹⁸²

Η φιλία τους θα γίνει πιο έντονη, όταν ο Τυπάλδος μετά από μερικά χρόνια εγκαθίσταται στην Φλωρεντία. Σχεδόν κάθε μέρα, ο Κεφαλλονίτης ποιητής μεταβαίνει να κρατήσει συντροφιά στον Tommaseo, εφόσον πλέον ο τελευταίος, σχεδόν τυφλός, είναι αναγκασμένος να μένει διαρκώς στο σπίτι του. Όταν δε ο Τυπάλδος αποφασίζει να μεταφράσει στα ελληνικά την *Απελευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ*¹⁸³, ο Δαλματός ποιητής θα του χρησιμεύσει ιδιαίτερος ως βοηθός, καθώς σε αυτόν καταφεύγει ο Τυπάλδος κάθε φορά που βρίσκει δυσκολίες στη μετάφραση ή σε διάφορα σημεία άγνωστα σε αυτόν. Αν η μετάφραση του ιταλικού έργου από τον Τυπάλδο είναι η καλύτερη από όλες τις ανάλογες, αυτό οφείλεται, ως επί το πλείστον, στη συνδρομή του Ιταλού φίλου του.¹⁸⁴ Ο Τυπάλδος, από την άλλη, μεταφράζοντας μέρος από τις *Scintille* καταλήγει σχετικά με τον Tommaseo στο εξής:

«Αν η Ευρώπη χρωστά σεβασμό στον ένδοξο αυτό άνδρα, εμείς χρωστούμε σε αυτόν και σεβασμό και ευγνωμοσύνη και από καρδιάς ευχόμαστε στην Ελλάδα

¹⁷⁹ Γ. Θ. Ζώρας, 1965, σ. 7.

¹⁸⁰ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9.

¹⁸¹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 9.

¹⁸² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 10.

¹⁸³ *Απελευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ*, επικό ποίημα που δημοσιεύτηκε το 1581 και αποτελεί έργο του Τορκουάτο Τάσσο (1544-1595).

¹⁸⁴ Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ. 25.

πολλά από τα τέκνα της να την αγαπούν, όπως την τιμά και την αγαπά αυτή εδώ η
μεγάλη ψυχή». ¹⁸⁵

Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας μάλιστα υπάρχει αρχείο του Tommaseo όπου σώζονται επιστολές ανάμεσα στους δύο άνδρες. Οι εν λόγω επιστολές φέρουν ακριβή ημερομηνία και καλύπτουν μια χρονική περίοδο από το 1849 μέχρι το 1874. Οι επιστολές και τα σημειώματά τους παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς εκτός από καθαρά οικογενειακές πληροφορίες και ειδήσεις, παρέχουν επίσης πληροφορίες που αναφέρονται σε πολιτικά ή εθνικά γεγονότα, σε κοινωνικές εξελίξεις και σε κρίσεις επί ποικίλων φιλολογικών θεμάτων της εποχής. Όλα είναι γραμμένα στην ιταλική γλώσσα, την οποία ο Τυπάλδος χειριζόταν τόσο εύκολα όσο και την ελληνική. ¹⁸⁶

Ο Γ. Θ. Ζώρας μας πληροφορεί πως ο Ιούλιος Τυπάλδος, ο ευγενής και γλυκύτατος ποιητής, ο αγαπητός μαθητής και πιστός δορυφόρος του εθνικού μας ποιητή Διονυσίου Σολωμού, διακρίθηκε για τον ειλικρινή πατριωτισμό και το φιλελεύθερο πνεύμα του. Στα περισσότερα ποιήματά του θερμή είναι η αγάπη του προς την Ελευθερία και την Ελλάδα, όπως εξίσου σαφής είναι και η μεγάλη του επιθυμία να δει την τελευταία μεγάλη και ισχυρή. ¹⁸⁷ Κι όμως, ο Τυπάλδος κατηγορήθηκε ως αντίθετος προς την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα. Αυστηρές και πικρόχολες κρίσεις διατυπώθηκαν τότε εναντίον του, οι οποίες τον πλήγωσαν βαθύτατα και τον συνόδευσαν σε όλο του το βίο. ¹⁸⁸

Niccolò Tommaseo και Διονύσιος Σολωμός

Ξεχωριστή μνεία πρέπει να γίνει για τον εθνικό μας ποιητή, τον Διονύσιο Σολωμό. Σε αυτόν καταφεύγει ο Tommaseo όταν αναζητά δημοτικά τραγούδια, ανέκδοτα από τον Fauriel. Ο Σολωμός ανταποκρίνεται με ενθουσιασμό και μεθοδικότητα σε αυτήν την παράκληση και κατορθώνει να στείλει έναν σημαντικό αριθμό. ¹⁸⁹ Με υπερηφάνεια μάλιστα σε γραπτό του ο Δαλματός λόγιος μνημονεύει την κρίση που ο Σολωμός είχε διατυπώσει για τη γυναίκα του, κρίση

¹⁸⁵ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 31.

¹⁸⁶ Γ. Θ. Ζώρας, 1965, σ. 11.

¹⁸⁷ Ο Τυπάλδος έγραψε πολλά πατριωτικού περιεχομένου ποιήματα, όπως τα παρακάτω: *Ο Ρήγας, Ο θάνατος της Χάμκως, Η καταδίκη του Κλέφτη, Εις τον θάνατον του φιλέλληνοσ Καρόλου Λένορμαν, Ο Ευαγγελισμός και το Φάντασμα, Ωδή εις τον Πατριάρχην Γρηγόριον, Δια την Ένωσιν των νέων Επαρχιών κλπ.* Γ. Θ. Ζώρας, 1965, σ. 19

¹⁸⁸ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 19-20.

¹⁸⁹ Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ. 25.

που είχε ιδιαίτερη σημασία εξ' αιτίας της κοινωνικής παρουσίας του εθνικού μας ποιητή. Μεταφράζει ακόμα και διάφορα ποιήματά του, αν και τον κατακρίνει γιατί δεν έγραψε όσο επέτρεπε το ταλέντο του. Τον θεωρεί οπωσδήποτε τον μεγαλύτερο Έλληνα ποιητή της εποχής του και διατυπώνει για την ποιητική του τέχνη τους πιο ενθουσιαστικούς επαίνους, που ακόμα μετά από τόσα χρόνια διατηρούν την αξία τους. Κατά τον Tommaseo ο Σολωμός είναι ο καλύτερος δάσκαλος για τη νέα ελληνική, τη δημοτική, για την οποία δείχνει το σωστό δρόμο.¹⁹⁰ Γράφει ανάμεσα στα άλλα:

*«Ο Διονύσιος Σολωμός, ό μόνος Έλληνας ποιητής πού εἶναι γνωστός στήν Εὐρώπη, ό μόνος ἴσως ποιητής τῆς Εὐρώπης πού τά ποιήματά του τραγουδιοῦνται ἀπ' ὅλο τό λαό, ὄχι μόνο ἀπό μία τάξι ἀνθρώπων ἢ ἀπό μία πόλι, σάν ἐκεῖνα τοῦ Beranger... Ἀγαπάει τήν Ἰταλία, γιατί εἶναι ἰκανός να νιώσει τίς ἀρετές της, ἀλλά καί νά συγχωρήσει τά ἐλαττώματα και τίς δυστυχίες της. Ἐγραψε ό ἴδιος ἐκλεκτά καί ὠραῖα ποιήματα στήν ἰταλική. Καί ἀναγνωρίζει ὅτι πολλά ὀφείλει στήν Ἰταλία... γι' αὐτό και δημόσια, μπροστά σε Ἑλλήνες καί Ἀγγλους ἀπάγγειλε τόν ἐξῆς στίχο, μιλῶντας γιά τήν Ἰταλία: «Ον' io barbaro giunsi, e più non sono».*¹⁹¹

Σαφώς, υπήρξαν και πολλοί άλλοι που διατήρησαν για πολλά χρόνια φιλία με τον Tommaseo, όπως ο Έκτωρ Σιγούρος, ο Επαμεινώνδας Αννίνος, ο Μάρκος Ρενιέρης, ο Πέτρος Βράϊλας - Αρμένης, ο Γεράσιμος Καρούζος και άλλοι., σχεδόν όλοι τους Επτανήσιοι. Εκτός από την πλούσια αλληλογραφία με όλους αυτούς, που σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας, ο Tommaseo έγραψε για τους περισσότερους άρθρα και κρίσεις, ιδίως στο «*Dizionario Estetico*».¹⁹²

¹⁹⁰ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 26.

¹⁹¹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 26.

¹⁹² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 26.

A.2.3 Συνδεδεικτοί κρίκοι μεταξύ Ελλάδας και Niccolò Tommaseo

Εκτός από τις σχέσεις που σύναψε με τους παραπάνω Έλληνες λόγιους, καθώς επίσης και τον βαθύ και ειλικρινή θαυμασμό που έτρεφε ο Δαλματός για την Ελλάδα, χαρακτηριστικό που τον ωθούσε να τη νιώθει ως δεύτερη πατρίδα του, άλλο ένα μείζον στοιχείο που ένωνε τον Tommaseo με την Ελλάδα ήταν ο γάμος του με Επτανήσια. Είναι γνωστό πως κατά τη μακρά και θλιβερή του παραμονή στην Κέρκυρα – όπου είχε καταφύγει, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ο Tommaseo ως εξόριστος για τα πολιτικά του φρονήματα – όταν υπέφερε φοβερά εξ' αιτίας των ψυχικών δοκιμασιών και των οικονομικών στερήσεων, βρήκε παρηγοριά και ανακούφιση στις φροντίδες και στη βοήθεια της πτωχής αλλά φιλόπονης Διαμάντως Παβέλλο, χήρας Αρτάλε. Ο εξόριστος Δαλματός ένιωσε τέτοια εκτίμηση και ευγνωμοσύνη προς το πρόσωπό της, ώστε παρά την κοινωνική διαφορά που τους χώριζε, αποφάσισε να την παντρευτεί. Αργότερα την πήρε μαζί του στην Ιταλία, νόμιμη πλέον σύζυγό του, καθώς και τα δύο παιδιά και την κόρη της από το πρώτο της γάμο, που τα αγάπησε και τα προστάτευσε σε όλη τους τη ζωή σαν δικά του παιδιά.¹⁹³ Προφανώς ο γάμος του Tommaseo με την εν λόγω Κερκυραία παραξένευσε και ξίνισε πολλούς φίλους του και στην μικρή κοινωνία της Κέρκυρας, όπου ήταν πολύ γνωστός μεταξύ των ανθρώπων των γραμμάτων, αλλά και στην Ιταλία, όπου οι συγγενείς και οι φίλοι δέχτηκαν με μεγάλη ψυχρότητα και δυσαρέσκεια το γεγονός. Η εν λόγω αντιμετώπιση δεν πτόησε καθόλου τον Δαλματό λόγιό μας ούτε ελάττωσε την εκτίμηση και την αφοσίωση του προς την συμβία του. Ουδέποτε μετάνιωσε για το γάμο του ούτε αισθάνθηκε ποτέ ντροπή για την ταπεινή καταγωγή της γυναίκας του, αντίθετα μάλιστα οι ανεξάντλητες αρετές της αύξαναν διαρκώς την αγάπη του για αυτήν, που στάθηκε πάντα πολύτιμος βοηθός, ιδίως όταν η όραση εγκατέλειψε ολοκληρωτικά τον πολυγραφότατο φιλόλογο.¹⁹⁴ Με την σύζυγό του, Διαμάντω Παβέλλο, λοιπόν, ο Tommaseo έζησε ευτυχισμένες μέρες, βρίσκοντας στις περιποιήσεις της ανακούφιση κατά τις ώρες της ψυχικής και σωματικής κόπωσης. Ωστόσο, η μοίρα, που τόσο πολύ πίκρανε και καταδίωξε αυτόν τον τυφλό μελετητή των δημοτικών μας τραγουδιών, του επιφύλαξε το σκληρότερο χτύπημα στα τέλη του βίου του. Όταν ήταν, λοιπόν, ήδη αρκετά ηλικιωμένος και είχε περισσότερο από

¹⁹³ Γ. Θ. Ζώρας, 1974, σ.σ. 26-27.

¹⁹⁴ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 27.

ποτέ ανάγκη από βοήθεια και αγάπη, ο θάνατος «άρπαξε» το στήριγμα της ζωής του (1873). Γεμάτος πόνο και θλίψη ο Tommaseo θέλησε να εκδηλώσει την ευγνωμοσύνη του στη μνήμη της πιστής συντρόφου του, αφιερώνοντάς της έναν τόμο με τίτλο *Diamante moglie e madre*. Ο εν λόγω τόμος τυπώθηκε, όμως δεν κυκλοφόρησε ποτέ, ίσως διότι στο μεταξύ επήλθε και ο δικός του θάνατος, λίγους μήνες αργότερα, την 1^η Μαΐου 1874. Σε αυτόν τον τόμο υμνεί τις εξαιρετικές αρετές της γυναίκας του και της απευθύνει - στα ιταλικά και τα ελληνικά – μερικούς στίχους, εκφράζοντας την αφοσίωσή του, που έγινε ακόμα πιο μεγάλη από τότε που εκείνη έφυγε από κοντά του:

«*Ακόμη δέν δ' ἐγνώριζα, πολύ μακρυά από σένα
Στή γλῶσσα τῆς μητέρας σου, τόν Θεόν παρακαλοῦσα.
Ἀπ' τότε ὁ Θεός μᾶς ἔνωσε, μέ τά δικά σου λόγια,
Μάντη, ἡ καρδιά μαντεύοντας, τόν Θεόν παρακαλοῦσε.
Σ' εἶδα, ἀκριβή, σ' ἀγάπησα καί σ' εἴκοσι τρία χρόνια
Ακόμη δέν ἐμέτρησα τα βάθη τῆς ψυχῆς σου.
Μάντη, ψυχή μου, μ' ἔφυγες, καί κάλλιο σέ γνωρίζω
Και σ' ἀγαπῶ περισσότερο, κ' εἶσαι πουλιό δική μου*».¹⁹⁵

Μόλις μαθεύτηκε, λοιπόν, η είδηση του θανάτου της πολυαγαπημένης του γυναίκας, όλοι οι φίλοι και οι γνωστοί Έλληνες – πάλι σχεδόν όλοι Επτανήσιοι – ακόμα κι αυτοί που είχαν διατυπώσει επιφυλάξεις περί αυτού του γάμου, έσπευσαν να στείλουν γράμματα γεμάτα παρηγοριά ή στίχους που εξυμνούσαν την προσωπικότητα της νεκρής.¹⁹⁶ Με ιδιαίτερη υπερηφάνεια εκφράζει ο Tommaseo την κρίση που είχε εκφράσει ο εθνικός ποιητής Διονύσιος Σολωμός. Την δημοσιεύει δύο φορές – τόσο τη θεωρεί σημαίνουσα – και στο *Diario intimo* και στο τεύχος *Diamante moglie e madre*. Αναφέρει λοιπόν πως:

«ο Σολωμός κάνει για τη γυναίκα μου τον πιο επιθυμητό έπαινο που μπορεί να γίνει σε γυναίκα: Κανείς δεν την γνώριζε, κανείς δεν την είχε δει... και τώρα έγινε μια από τις πιο ευγενικές γυναίκες της γης».¹⁹⁷

¹⁹⁵ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 27.

¹⁹⁶ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 28.

¹⁹⁷ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 28.

Σαφώς δεν μπορούμε να παραλείψουμε πως και άλλοι σπουδαίοι άνδρες του απέστειλαν με τη σειρά τους παρηγορητικά γράμματα, όπως οι Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Γεώργιος Τερτσέτης, Ιούλιος Τυπάλδος, Μάρκος Ρενιέρης και άλλοι πολλοί.¹⁹⁸ Ο Tommaseo συγκέντρωσε με προσοχή και αφοσίωση όλες αυτές τις εκδηλώσεις φιλίας και ειλικρινούς συμπάθειας, που έφταναν από τη γη της αγαπητής συζύγου, και τις καταχώρισε στον αφιερωτικό τόμο, που αποτελεί μια σταθερή απόδειξη συζυγικής αφοσίωσης και αγάπης προς την πατρίδα.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ.σ. 29-30.

¹⁹⁹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, σ. 30.

Σύνοψη

Το τελευταίο μέρος αυτού του κεφαλαίου πραγματεύεται ένα ξεχωριστό κομμάτι της ζωής του Niccolò Tommaseo, κομμάτι που αποτελεί κατ' ουσία ένα από τα κύρια ζητούμενα της παρούσας εργασίας. Τα Δημοτικά τραγούδια. Σε αυτό το μέρος διερευνάται πως ο Tommaseo ήρθε σε επαφή με τα δημοτικά τραγούδια, ποιος αποτέλεσε τον κοινωνό αυτών των τραγουδιών, τι τον συγκίνησε και τον προσέλκυσε σε αυτά, αν υπήρχαν προηγούμενοι λόγοι που είχαν ήδη ασχοληθεί με αυτά (ή με παραπλήσιες περιπτώσεις) και εμπνευσμένος από εκείνους ασχολήθηκε με τη σειρά του, τι ήθελε εν τέλει να επιτύχει δια μέσω αυτών και ποια συναισθήματα ή ιδέες επεδίωκε να εκφύση στις δύο πατρίδες του, την Ιταλία και την Ελλάδα.

A.3.1 Δημοτικά τραγούδια. Ένα σημείο σταθμός στη ζωή του Tommaseo.

Το 1825, ο λόγιος Niccolò Tommaseo μεταφέρεται στο Μιλάνο. Εκεί συνδέθηκε με άνδρες που αναδείχθηκαν, αργότερα, με τη σειρά τους (όπως A. Rosmini και A. Manzoni) σε σημαίνουσες προσωπικότητες. Η παραμονή του στο Μιλάνο επηρέασε σαφώς την σφυρηλάτηση του χαρακτήρα και της προσωπικότητάς του.²⁰⁰ Πρέπει δε να τον βοήθησαν ιδιαιτέρως οι γνωριμίες του εκεί προκειμένου να βρει το λογοτεχνικό του δρόμο.²⁰¹ Δύο χρόνια αργότερα ο Tommaseo βρέθηκε στη Φλωρεντία όπου εκεί πλέον τονώθηκαν τα γλωσσικά και φιλολογικά του ενδιαφέροντα. Δημοσίευσε τότε (περί το 1830) το *Dizionario dei sinonimi* και λίγο αργότερα μερικά αξιόλογα σχόλια στη «Θεία Κωμωδία» του Δάντη (Commento alla «Divina Commedia»). Παράλληλα, συνεργάστηκε και με διάφορα αξιόλογα περιοδικά της εποχής, αλλά για λόγους πολιτικούς

²⁰⁰ Γνωστό είναι, εξάλλου, ότι στο Μιλάνο είχε γεννηθεί και αναπτυχθεί το ιταλικό ρομαντικό κίνημα της εποχής, ενώ αντίθετα άλλες σημαντικές ιταλικές πόλεις, όπως η Ρώμη και η Φλωρεντία, έμειναν και αργότερα στενά δεμένες με τη παλιά λογοτεχνική παράδοση, με την τεχνοτροπία του κλασικισμού. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 206.

²⁰¹ Εμμ. Κριαράς, 1960, σ.σ. 205-206.

αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Φλωρεντία και να καταφύγει στο Παρίσι²⁰²
(1833).²⁰³

Στη γαλλική πρωτεύουσα ως εξόριστος πέρασε δύσκολα. Γνωρίστηκε, εντούτοις, με τον εκδότη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, τον Fauriel, που μάλιστα τον ενίσχυσε ποικιλοτρόπως. Ποιος όμως ήταν αυτός ο γάλλος και τι σήμαινε για τον Tommaseo; Ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο της σύγχρονης ελληνικής ποίησης άνοιξε από τον Claude - Charles Fauriel (1772-1844), ο οποίος δημιούργησε ένα καλά οργανωμένο σώμα από διάσημους στίχους και αποκόμματα, τα οποία ήταν γνωστά στη δυτική Ευρώπη σε ορισμένους ταξιδιώτες πριν από αυτόν, και φυσικά, στον Goethe. Τα κίνητρα για την ασχολία του Fauriel με την εν λόγω συγκομιδή ποιημάτων²⁰⁴ – όσο και του Goethe – είναι

²⁰² Τον 19ο αιώνα το Παρίσι γίνεται σημαντικό πολιτιστικό και πνευματικό κέντρο, και από το 1810 κι έπειτα ακολουθεί η Φλωρεντία, το Μιλάνο και η Παβία. Τόσο στη περίπτωση της Γαλλίας όσο και της Ιταλίας είναι πολύ σημαντικές οι δραστηριότητες και οι επαφές που αναπτύσσονται. Εκεί ακριβώς είναι που αναπτύσσεται και ένας κύκλος λόγιου ελληνισμού, ειδικότερα μάλιστα στο Παρίσι, όπου και εκδίδονται περιοδικά (όπως *Magasin Encyclopedique*, *Mercure Entranger*, *Le Costitutionel*) με φιλολογικό περιεχόμενο, που αφορούν στα ελληνικά γράμματα και δρα ένα σύνολο φιλελλήνων. Οι εν λόγω πόλεις μάλιστα συνιστούν επίσης τόπο συνάντησης των λογίων, των πολιτικά ιδεολόγων, των αντιτιθέμενων στην αυστριακή κυριαρχία στα εδάφη της βόρειας Ιταλίας και, οι οποίοι εξέδιδαν περιοδικά που περιείχαν άρθρα και λογοτεχνικά κείμενα που εξέπεμπαν μια ρομαντική κι ελεύθερη ατμόσφαιρα. Σε αυτόν, επομένως, τον κύκλο στις αρχές του 19ου αιώνα εντοπίζουμε τον Διονύσιο Σολωμό, τον Ανδρέα Μουστοξύδη, τον Ugo Foscolo, τον Ανδρέα Κάλβο, τον Niccolò Tommaseo κα. Μικρά κέντρα υποδοχής λογίων Ελλήνων θα ιδρυθούν στη συνέχεια στη Γερμανία, όπου και θα αναπτυχθεί το ενδιαφέρον και το συναίσθημα του φιλελληνισμού. Σε αυτές τις πόλεις θα παρακολουθήσουν πανεπιστημιακά μαθήματα Έλληνες της κεντρικής Ελλάδας και της Μ. Ασίας. Εκεί, επίσης, είναι που θα διδάξουν νέο-ελληνιστές και κλασικοί φιλόλογοι. (Olga Katsiardi-Hering, 2003, σ.σ.72-73.) Προκειμένου να ενισχυθεί το ενδιαφέρον των ευρωπαίων λογίων περί των ελληνικών γραμμάτων ήταν σημαντικός ο ρόλος των λογίων Ελλήνων, με «αρχηγό» τον Α. Κοραή ή συχνά και τον κοσμοπολίτη Α. Μουστοξύδη. Άλλη ομάδα Ελλήνων είναι επίσης αυτή που θα δράσει στις βόρειες πόλεις της ιταλικής χερσονήσου και θα έχει μια επαφή πιο άμεση με διανοητές και ιταλούς πολιτικούς αναλυτές. Στις αρχές του 19ου αιώνα, λόγου χάρη, θυμόμαστε τη σύντομη διαμονή του Δ. Σολωμού στη Βενετία, συνοδευόμενος από τον δάσκαλό του Santo Rossi και την μετέπειτα μεταφορά του στη Κρεμόνα και τη Παβία για ανώτερες σπουδές. Η Βενετία, ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε πως λόγω της κατοχής της κάτω από τον αυστριακό ζυγό, δεν διακρινόταν, στις αρχές του 19ου αιώνα, ως τόπος συνάντησης της Διανόησης. (Ό.π, Olga Katsiardi-Hering, σ. 75.) Στις αρχές του 19ου αιώνα, λοιπόν, αναπτύσσονται στις πόλεις της βόρειας Ιταλίας σημάδια Ρομαντισμού. Τότε είναι που ο επιστημονικός λόγος αφήνει περιθώριο στην λογοτεχνία, ενώ συγχρόνως ο πολιτικός και εθνικός θαυμασμός εντείνεται. Το ενδιαφέρον προς τη συλλογή, τη προστασία και την έκδοση δημοτικών τραγουδιών είναι πλέον πραγματικότητα. Σε αυτόν τον νέο κόσμο του διαλόγου ανάμεσα σε άνδρες που ονειρεύονται «το έθνος» συγκαταλέγονται και οι Δ. Σολωμός και Ν. Tommaseo - στυλοβάτες της εν λόγω εργασίας – καθώς και άλλοι Ιταλοί διανοούμενοι και λόγιοι από τα Ιόνια Νησιά. (Ό.π, Olga Katsiardi-Hering, σ. 81.)

²⁰³ Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 206.

²⁰⁴ Ποιήματα που εν μέρει προσφέρουν πληροφορίες για τη προφορική διάλεκτο των Ελλήνων της εποχής, παρά τις μικρές αλλοιώσεις που μπορεί να έχουν υποστεί εκ μέρους του Fauriel. Stavros Deligiorgis, 1969, σ. 9.

άμεσα συνδεδεμένα με την ισχυρή φιλελληνική τους διάθεση προς αυτή την επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που αποκαλούνταν Ελλάδα. Άξιο αναφοράς είναι πως ο Fauriel δεν επισκέφτηκε ποτέ την Ελλάδα²⁰⁵ και πως τα τραγούδια που εξέδωσε ορισμένες φορές απέκλιναν από την αυθεντική τους σημασία και μορφή.²⁰⁶ Παρόλα αυτά ακόμα κι αν η έκδοσή του είχε κάποια αμφίβολα αισθητικά αποτελέσματα, οφείλουμε να θυμόμαστε πως σε αυτόν οφείλεται η παρουσία στο σήμερα της ελληνικής ποίησης.²⁰⁷ Αν ο Fauriel είχε επισκεφτεί πράγματι την Ελλάδα θα είχε τη δυνατότητα να βιώσει επανειλημμένως τη προφορική ελληνική παράδοση.²⁰⁸

Όταν ο Fauriel εξέδωσε τη συλλογή του το 1824, η γνώση της γραφής και ο αστικός πολιτισμός ακόμα δεν ήταν πολύ διαδομένα στους Έλληνες. Η γλωσσική μορφή των εν λόγω τραγουδιών διαφέρουν ελάχιστα με τα τραγούδια που είχαν συντεθεί χιλιάδες χρόνια πριν.²⁰⁹ Τότε ακριβώς, λοιπόν, είναι που ο Ανδρέας Μουστοξύδης, ο «ἄρχων τῆς παιδείας» στην Κέρκυρα, παρακινεί τον Tommaseo να μεταβεί στο νησί, όπου θα μπορούσε να βρει κάποια δημοσιογραφική απασχόληση.²¹⁰ Τον Αύγουστο του 1833 ο ίδιος ο Tommaseo σε γράμμα του προς τον Μουστοξύδη τον ενημερώνει για την επιθυμία του να επισκεφτεί εν τέλει την Ελλάδα.²¹¹ Μένοντας στην Κορσική, ενισχυμένος και από το παράδειγμα του Fauriel, αποφάσισε να εκδώσει τόμο με ντόπια, κορσικανά τραγούδια, καθώς και με δημοτικά τραγούδια της Τοσκάνης και της Ιλλυρίας.²¹² Όταν πήρε αμνηστία, ο Tommaseo, ξαναγύρισε στην Ιταλία το 1839 και εγκαταστάθηκε στη Βενετία. Τότε ήταν που βρισκόταν στην πιο δραστήρια περίοδο της ζωής του. Στα 1840 δημοσίευσε το μυθιστόρημά του *Fede e Bellezza* και το *Dizionario Estetico*, ενώ το 1841-42, ως καρπό επίμονης και μακροχρόνιας

²⁰⁵ Ο ίδιος αναφέρει στον δεύτερο τόμο του πως παρουσιάζει μια σειρά από ποιήματα που συνέλεξε ένα καλοκαίρι κατά την παραμονή του στη Βενετία και τη Τριέστη, όχι από πλούσιους και μορφωμένους ανθρώπους, αλλά από φτωχούς και χειρώνακτες που δεν γνώριζαν καλά καλά να γράψουν. Stavros Deligiorgis, 1969, σ. 9.

²⁰⁶ Ο ίδιος πληροφορεί τον αναγνώστη πως δεν θέλει να αποτυπώσει τα ποιήματα έτσι ακριβώς όπως τα άκουσε. Stavros Deligiorgis, 1969, σ. 10.

²⁰⁷ Ό.π, Stavros Deligiorgis, σ. 9.

²⁰⁸ Ό.π, Stavros Deligiorgis, σ. 11.

²⁰⁹ Ό.π, Stavros Deligiorgis, σ. 11.

²¹⁰ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 206.

²¹¹ Τότε, ο Tommaseo, βρισκόταν στην Κορσική, αφού προηγουμένως για λίγο καιρό είχε διδάξει σε ένα κολλέγιο στη Νάντη της Γαλλίας. Σύντομα ο Δαλματός λόγιος θα εκδήλωνε στον φίλο του την επιθυμία του να γίνει καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία, προσδοκία που δεν τελεσφόρησε εν τέλει ποτέ. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ.σ. 206-207.

²¹² Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 207.

προσπάθειας, κυκλοφόρησε τους τέσσερις τόμους των *Canti popolari*, όπου συγκέντρωσε δημοτικά τραγούδια της Τοσκάνης, της Κορσικής, της Ιλλυρίας και σαφώς της Ελλάδας.²¹³

Διαμένοντας, λοιπόν, ο Tommaseo στην Κορσική ενδιαφέρθηκε για λαογραφικές μελέτες, και μάλιστα, για την συλλογή δημοτικών τραγουδιών με ποικίλη προέλευση. Στην αυθορμησία της ποιητικής διάθεσης του εν λόγω λαού έβρισκε το λαϊκό αίσθημα, που το αντίκριζε σαν θρησκευτική λειτουργία. Ένας βιογράφος του Tommaseo, ο Raffaele Ciampini, θεωρούσε πως ο Δαλματός λόγιος μαζεύοντας τα δημοτικά τραγούδια δεν έκανε επιστημονικό έργο, αλλά έργο ποιητή. Για αυτό το λόγο και η όλη εργασία του είχε συχνά τον τόνο και τη διάθεση, καμιά φορά και την ίδια τη γλώσσα του ύμνου.²¹⁴

Λίγο αργότερα, στα χρόνια 1848-49, ο Tommaseo έλαβε ενεργό μέρος στα πολιτικά γεγονότα της Βενετίας, που απέβλεπαν στην αποτίναξη του αυστριακού ζυγού. Ο ρόλος του στα γεγονότα αυτά, στο πλευρό του Daniele Manin, υπήρξε καθαρά ηγετικός.²¹⁵ Για λίγο δε χρονικό διάστημα, ο ίδιος ο Tommaseo έγινε και υπουργός παιδείας στην τοπική κυβέρνηση. Ωστόσο, σε λίγο αναγκάστηκε εκ νέου να εκπατρίσθει²¹⁶ και να διαφύγει μαζί και με άλλους φυγάδες στην Κέρκυρα στα τέλη του Αυγούστου του 1849, όπου κι έμεινε εκεί έως το 1854.²¹⁷ Τον Ιούλιο του 1851 όσο βρίσκεται στην Κέρκυρα παντρεύεται, ενώ είναι η εποχή εκείνη που γράφει και το έργο του *Rome et le monde* (1851), όπου μπόρεσε να αναπτύξει τις ιδέες του εναντίον της κοσμικής εξουσίας του πάπα, ιδέες που προκάλεσαν πολλές συζητήσεις.^{218&219}

Όσο βρισκόταν στην Κέρκυρα ο Tommaseo έγραψε μελέτη περί της Ιταλίας, της Ελλάδας, της Ιλλυρίας, της Κορσικής, των Ιονίων Νήσων και της

²¹³ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 207.

²¹⁴ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 208.

²¹⁵ Οι ταραχές στη Βενετία είχαν αρχίσει ήδη στις 17 Μαρτίου 1849, απελευθερώθηκε η περιοχή στις 22 του μήνα εκείνου και ο Manin και ο Tommaseo έγιναν αρχηγοί της απελευθερωμένης περιοχής. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 207.

²¹⁶ Σύμφωνα με τον G. Papini, ακριβώς μετά τη λατρεία που βιώνει ο Tommaseo για το Χριστό, την ίδια αγάπη βιώνει και για την Ιταλία. Πιο συγκεκριμένα στο έργο του *Sul numero* αναφέρει χαρακτηριστικά πως «ονειρευόταν για την Ιταλία την ανεξαρτησία. Για αυτήν δέχτηκε την φυλακή και την εξορία, ακόμα και τις ευθύνες της κυβέρνησης και της διπλωματίας». G. Papini, 1954, σ. 20.

²¹⁷ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 207.

²¹⁸ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 208.

²¹⁹ Ένα άλλο διαφορετικής υφής δημοσίευσμά του είδε το φώς λίγο καιρό μετά την αναχώρησή του από την κερκυραϊκή κοινωνία της εποχής (1854): ο φόνος ενός Έλληνα από Ιταλό εξόριστο, ο οποίος εξαιτίας της πράξης αυτής καταδικάστηκε σε θάνατο. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 208.

Δαλματίας, όπου εξέταζε τις φυσικές και ιστορικές ιδιότητες των περιοχών αυτών. Ο Ιταλός λόγιος ενδόμυχα ποθεί να δει τους λαούς ενωμένους σε έναν ιερό δεσμό «ενιαίας ομορφιάς» και πνευματικής αδελφοσύνης. Ορμώμενος από τέτοιες ιδέες αναλαμβάνει το έργο της μελέτης των δημοτικών τραγουδιών, όπως και του τόπου μας. Σαφώς η γνωριμία του με τους Έλληνες της Βενετίας και το παράδειγμα του εκδότη των νεοελληνικών δημοτικών τραγουδιών, του Fauriel, συνέβαλαν αποφασιστικά.^{220&221} Ο Tommaseo, όχι αδίκως, ενδιαφέρθηκε τόσο πολύ για τα δημοτικά μας τραγούδια και την εν γένει νεοελληνική λαϊκή παραγωγή, αφού όπως υπογραμμίζει και η ευνοϊκή κρίση ενός Ιταλού του 19^{ου} αιώνα, του Paolo – Emilio Pavolini, χάρη στον πλούτο και την επιμελημένη μορφή των δημοτικών μας τραγουδιών, η Ελλάδα κατέχει τη δεύτερη θέση στην Ευρώπη.^{222&223} Ο Tommaseo, λοιπόν, είχε ξεκινήσει από το 1832 να μαζεύει τα τοσκανικά δημοτικά τραγούδια. Στην Τοσκάνη, όπως αναφέρει ο ίδιος, είχε αισθανθεί για πρώτη φορά πως η λαϊκή ποίηση θα τον ετοίμαζε για τη «νέα ζωή», «la vita novella». Σχετικά δε με τα τραγούδια του ελληνικού λαού, ομολογεί πως τον βοήθησαν ορισμένες προηγούμενες συλλογές: οι συλλογές του Fauriel (1824-25), του Theodor Kind (1827), του Άγγλου Joss (Λονδίνο 1826), καθώς και η ελληνική που τυπώθηκε στο Ναύπλιο το 1835.²²⁴ Σχετικά με τα αδημοσίευτα ως την ώρα εκείνη τραγούδια, του προσέφεραν τις υπηρεσίες τους ο Ανδρέας

²²⁰ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ.σ. 209-210.

²²¹ Στην Ιταλία, πρώτος που ενδιαφέρθηκε για την έκδοση συλλογής ελληνικών δημοτικών τραγουδιών υπήρξε ο Έλληνας Δημήτριος Σχινάς. Από την Κέρκυρα, μάλιστα, ο Ανδρέας Μουστοξύδης του είχε αποστείλει γράμμα προκειμένου να το χρησιμοποιήσει ως προλογικό - εισαγωγικό κομμάτι της έκδοσής του. Λίγο πριν από τα 1841-42, που δημοσιεύτηκε η συλλογή του Tommaseo, τυπώθηκε στο Τορίνο μια ιταλική μετάφραση πενήντα δημοτικών τραγουδιών από τη συλλογή του Fauriel με τίτλο: *Romanze popolari dei greci moderni, tradotte dal Conte Coriolano di Bagnolo*. Σε αυτό το σημείο, μάλιστα, αναρωτιέται ο Εμμ. Κριαράς αν αυτή λειτούργησε βοηθητικά προς τον Tommaseo. Λίγο αργότερα, πάλι, το 1881 μια έμμετρη μετάφραση τραγουδιών, που τα περισσότερα προέρχονται από τη συλλογή Fauriel, δημοσίευσε στα ιταλικά ο Pirro Aporti με τον τίτλο: *Canti popolari della Grecia moderna, scelti nella collezione di C. Claudio Fauriel, voltati in rime italiane*. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 210.

²²² Την πρώτη θέση καταλαμβάνει η Φιλανδία και η Εσθονία, χάρη στη δύναμη και τη γλυκύτητα, τον πλούτο και την αρμονία, την ευλυγισία και τη χάρη, την ποσότητα και την ποικιλία του υλικού. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 210.

²²³ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 210.

²²⁴ Σύμφωνα με τον Εμμ. Κριαρά πρόκειται περί μιας συλλογής με τίτλο: *Ώσματα διαφόρων ποιητῶν, τοῦ τε ἀειμνήστου Ρήγα καὶ ἄλλων φιλελεύθερων Ἑλλήνων, οἷς προσετέθησαν καὶ εὐτράπελα ἐξ ἀντιγράφων ὡς οἷόν τε ἐξηκριβωμένων*. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 211.

Μουστοξύδης, ο Σολωμός²²⁵, ο Μάρκος Ρενιέρης και κυρίως ο Άνθιμος
Μαζαράκης.^{226&227}

Ιδιαίτερης σημασίας, επίσης, είναι η εξομολόγηση του Δαλματού στον Μ.
Ρενιέρη, εντός του έργου του *Scintille*:

«Ήθελα νά συνάξω τὰ ἐθνικά τραγούδια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια ὁ Φωριέλ δέν
ἐτύπωσε καί νά τὰ μεταφράσω - ἄνθη ζωντανά, ἄνοιζιν αἰωνίαν. Σέ συσταίνω τό
υλίκόν τοῦτο καί ἱερόν ἔργον καί ἐπιθυμῶ τό ὄνομά του μέ τό ἰδικόν μου νά ἤχηθῇ
ἀντάμα καί μέσα εἰς τὰ ἐρείπια των Ἀθηνῶν καί μέσα εἰς τὰ περιβόλια τῆς
Φλωρεντίας». ^{228&229}

Ενώ σε άλλο σημείο του έργου του *Scintille* εντύπωση προκαλεί η παρακάτω
φράση:

«Σύναξε, ὦ Ἑλλάς καλότυχῃ, σύναξε τοῦτα τὰ δείγματα τῆς αἰωνίας σου δόξας,
σύναξέ τα ὡσάν ἱερά λείψανα ἀρχαίων ναῶν, ὡσάν ἀκριβά συντρίμματα ἀρχαίων
ἀγαλμάτων. Ἐάν θέλῃς κάτι νά μιμηθῇς, τὰ ἐδικά σου μιμήσου. Ἀπό ζωντανάς
φωνάς μάθε ποιήσιν, ὄχι ἀπό βιβλία τυπωμένα, ὄχι εἰς λίμνην λασπερήν, ἀλλ' εἰς
τρέχουσιν βρυσούλαν σβῆσε τήν δίψαν». ²³⁰

Ο Tommaseo αναζητούσε στα δημοτικά τραγούδια κάτι το ιδιαίτερο κι αυτό
φαίνεται από τα λόγια του, για ακόμη μια φορά, προς τον Ρενιέρη:

«Εἰς ταῦτα τα τραγούδια οἱ φιλόλογοι δέν θέλουν γνρεύσει παρά το ὕφος το
ρητορικόν· ἀλλά ἡμεῖς υψηλοτέραν ευμορφίαν ἀγκαλιάζοντες, θα στοχασθῶμεν με
ποίαν δροσίαν ἰδρώτος καί δακρύων τοιούτον δένδρον ποιήσεως αὐξήνῃ». ²³¹

²²⁵ Ἄξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως όταν ο Tommaseo αναφέρεται στην συνεισφορά
και στον ἴδιον βέβαια το Σολωμό, τον μνημονεύει με τα ακόλουθα λόγια: «*Dionisio Solomos,
poeta che nel linguaggio del popolo infuse le delicatezze dell' arte*». Λ. Πολίτης, 1991, σ. 368.

²²⁶ Είναι γνωστό πως η συλλογή του Tommaseo κατέχει σημαντική θέση μέσα στη σειρά
των παρόμοιων συλλογών νεοελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Περιέχει 241 τραγούδια,
που περισσότερα από τα μισά (πιο συγκεκριμένα τα 129) παρέχονται στο πρωτότυπό και
σε ιταλική μετάφραση. Τα υπόλοιπα τα δίνει ο Tommaseo μόνο σε μετάφραση. Εντός της
συλλογής περιέχονται και 670 δίστιχα. Από αυτά τα 22 μεταφράζονται μόνο, χωρίς να
δίνεται το πρωτότυπο. Αναμφισβήτητο πλέον είναι το γεγονός πως ο Tommaseo
ωφελήθηκε και από προηγούμενες συλλογές του Fauriel (1824-25) και του Theodor Kind
(1827). Εμμ. Κριαράς, 1960, σ.σ. 210-211.

²²⁷ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ.σ. 210-211.

²²⁸ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 213.

²²⁹ N. Tommaseo, *Scintille*, p. 37.

https://books.google.gr/books?id=JuQoP_OUvo0C&pg=PA7&hl=el&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

²³⁰ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 213.

²³¹ Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, χχ, σ. 38.

Σύμφωνα, επομένως, με τις απόψεις του, οι μεταφρασμένες μορφές που έδωσε στα δημοτικά τραγούδια πρέπει να είναι τόσο πιστές που να δίνουν μαζί το πνεύμα και την αξία του λόγου, αφήνοντας τις λέξεις στην ίδια κατασκευή ή προσαρμόζοντάς τις σε μια παρόμοια αρμονία. Οι αντιλήψεις αυτές αναγκάζουν τον Tommaseo να μεταφράζει σε πεζό τα τραγούδια που συνέλεξε για να δείχνει που ακριβώς τελειώνει ο στίχος, αφού η διαίρεση του ποιήματος σε στίχους είναι ένα ζωντανό κομμάτι ομορφιάς.²³² Αλλού μέσα στο έργο του εξομολογείται πως ζητούσε πάντα την πιο αυστηρή πιστότητα στην αξία και την τοποθέτηση των λέξεων. Αυτή η επιδίωξη γίνεται αισθητή στη μετάφραση του γνωστού δημοτικού τραγουδιού «Από τα μάτια πιάνεται, στα χείλη κατεβαίνει... κλπ». Ιδού η μετάφραση του Tommaseo:

*«Dagli occhi si piglia, sulle labbra discende
E dalle labbra scorre e nel cuore s' apprende».*²³³

Στο έργο του *Dizionario estetico* ο Tommaseo προκαλεί εντύπωση σχετικά με όσα αναφέρει για τον τρόπο που πρέπει να συλλέγονται τα δημοτικά τραγούδια:

«Είναι ανάγκη, τονίζει, τις γνήσιες λαϊκές παραδόσεις να τις προσέχουμε ιδιαιτέρως. Ότι έχουμε χρέος να είμαστε ενημερωμένοι πάνω σε όλες τις παλιότερες συλλογές. Ότι έχουν ξεχωριστή σημασία τα διαλεκτικά στοιχεία, που πρέπει να διατηρούνται στη δημοσίευση του ποιήματος. Ότι είναι ανάγκη πολύ να προσέχουμε ώστε τα τραγούδια που μαζεύουμε να είναι πράγματι δημοτικά και ότι δε πρέπει να μαζεύουμε μόνο τα ωραία τραγούδια».^{234&235}

Ο Tommaseo, επίσης, δε δίστασε καθόλου να ζητήσει τη βοήθεια από διάφορα πρόσωπα προκειμένου να συλλέξει τα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας. Παράλληλα, όπως έχουμε προαναφέρει, χρησιμοποίησε ως πηγή του την έκδοση του Fauriel, από την οποία αρκετά τραγούδια χρησιμοποίησε στη Συλλογή του, όχι όμως και «τα περισσότερα» - όπως είχε υποστηρίξει παλαιότερα ο Γ. Θ.

²³² Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 213.

²³³ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 214.

²³⁴ Τα παραπάνω αποτελούν αρχές που σήμερα τις ξέρει και τις εφαρμόζει κάθε ευσυνείδητος συλλογέας. Στην εποχή του Tommaseo λίγοι τις διατύπωναν και ακόμα λιγότεροι τις ακολουθούσαν. Εμμ. Κριαράς, 1960, σ. 214.

²³⁵ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 214.

Ζώρας. Υπήρξαν, λοιπόν, πολλοί Έλληνες, που του έδωσαν όχι μόνο τραγούδια, αλλά και συμβουλές και πληροφορίες, βοηθώντας τον σημαντικά στην έκδοσή του. Πράγματι, το 1842 κυκλοφόρησε ο III^{ος} τόμος των *Canti popolari* του Tommaseo, που περιείχε ελληνικά λαϊκά τραγούδια, τα περισσότερα τότε για πρώτη φορά τυπωμένα, με παράλληλη μετάφραση στα ιταλικά, ώστε να γίνουν και στον Δυτικό κόσμο γνωστά, προσφέροντας μάλιστα και σημαντικά σχόλια.²³⁶

Αναρωτιέται κανείς σε αυτό το σημείο πως ένας Δαλματός λόγιος εντρύφησε και γνωστοποίησε τα δημοτικά τραγούδια χωρίς να γνωρίζει την ελληνική γλώσσα. Κι όμως, όπως έχει προαναφερθεί, ο Tommaseo καταπιάστηκε με αυτή τη γλώσσα και εν τέλει την κατέκτησε. Πότε έγινε λοιπόν αυτή η ουσιαστικά πρώτη επαφή του Δαλματού λογίου με την ελληνική γλώσσα; Για την ελληνική γλώσσα και τη σερβική ο Κριαράς μας πληροφορεί μέσα από τα λόγια του Tommaseo πως τις αγάπησε:

«με αγάπη όχι σοφή, αλλά γεμάτη σεβασμό προς τό θεϊο σπινθήρα πού κρύβεται πιό θαυμαστός στίς γλώσσες τῶν ἀπλῶν λαῶν παρά στα ἔργα τῶν καλλιεργημένων». ²³⁷

Ο Δαλματός λόγιος είχε καταπιαστεί και άλλοτε με μεταφράσεις από τα ελληνικά. Στα νεανικά του χρόνια (1821-31) με μεσολάβηση του Μουστοξύδη είχε αναλάβει για την *Collana degli greci* να μεταφράσει έργα των Θεοδώρητου, Μεγάλου Βασίλειου, Αρριανού, Παρθενίου, Διονυσίου του Αλικαρνασσεύς και του Ευναπίου. Όλες αυτές οι μεταφράσεις (εκτός από δύο του Αρριανού) τυπώθηκαν αργότερα, περί το 1843, στη Βενετία, καθώς και άλλες μεταφράσεις του από έργα του Χρυσοστόμου, στη Βενετία κι αυτές, στα χρόνια 1841 και 1846. Επίσης, είχε μεταφράσει κομμάτια από το *Απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη*, γραμμένα από τον Τερτσέτη, ενώ άλλο ένα έργο του είναι πως μετέφρασε στα ιταλικά το έργο του φίλου του Άνθιμου Μαζαράκη που αφορούσε τους διαπρεπείς άνδρες της Κεφαλληνίας «*Vite degli uomini illustri dell' isola di Cefalonia*» που τυπώθηκε στη Βενετία το 1843.²³⁸

Καθώς γίνεται λόγος περί ελληνικών δημιουργιών και ελληνικής γλώσσας θα πρέπει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο εάν και κατά πόσο του ήταν συμπαθητική η νέα ελληνική γλώσσα. Αυτό μας το αποδείχνει το εξής μικρό

²³⁶ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ.σ. 38.-39

²³⁷ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ.σ. 211-212.

²³⁸ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ.σ. 211-212.

συμβάν, ο τρόπος κατ' ουσία με τον οποίον ολοκληρώνεται και κλείνει το έργο του *Scintille*:

«Ὁ καθένας ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο του. Γιά ἄλλους τὰ κέρδη, οἱ τιμές, οἱ διασκεδάσεις, οἱ συντροφιές, οἱ ἐπευφημίες. Γιά μένα ἡ ἐλεύθερη μοναξιά, ἡ φτώχεια χωρίς βαρυγγώμια, οἱ κρυφές χαρές, οἱ κατηγορημένοι οἱ πόνοι, μιὰ δυνατὴ συγκίνηση, ἓνας ἐμπνευσμένος λόγος, ἓνα δάκρυ συγκινημένο».

Και χαρακτηριστικά προσθέτει τους ελληνικούς δημοτικούς στίχους:

Ἐπῆγε ὁ ἓνας στό νερό
κι' ὁ ἄλλος ψωμί να φέρη
ὁ τρίτος ὁ καλύτερος στέκεται στό τουφέκι.²³⁹

Η αγάπη του προς τη νέα ελληνική γλώσσα αποτυπώνεται εξίσου και από όσα αναφέρει σε ένα, από τον ίδιο μεταφρασμένο στα ελληνικά, δικό του κείμενο, στο οποίο παροτρύνει τους Έλληνες:

«Ἡ γλώσσα σου, ὦ Ἑλλάς μου, μουσική καί ἐλαφρή, ὁμοία παρθένου χορευούσης, ὅπου μόλις πατεῖ μέ τὰ ποδάρια τήν γῆν, ἡ γλώσσα σου, ἀκριβή κληρονομία τῶν πατέρων σου, χρυσοῦν δέσμα (*legame*), δεσμεῦον τόν Μιαοῦλην μέ τόν Θεμιστοκλέα, ἡ γλώσσα σου καθ' ἡμέραν βαρύνεται ἀπό ἐξωτερικές φράσεις, τήν ὀξύτητα χάνει καί τήν ταχύτητα (*agilità*)... Φύλαξε ἐπιμελῶς τήν ἐθνικήν σου φύσιν καί μέ γενναῖον φόβον (*generoso timore*) φοβήσου μήπως τήν χάσης».^{240&241}

Η συλλογή του Tommaseo είχε απήχηση στο λογοτεχνικό κόσμο και γενικότερα στο αναγνωστικό κοινό της Ιταλίας. Αυτό το μαρτυρεί και το γεγονός ότι και ο Carducci και ο D'Annunzio δέχτηκαν την επίδρασή της. Μάλιστα ο D'Annunzio εικόνες ή και στίχους ολόκληρους, που απαντούν σε δημοτικά ελληνικά τραγούδια, τα δέχτηκε στη ποίησή του αντλώντας τα από τη μετάφραση του Tommaseo.²⁴²

²³⁹ Ό.π, Εμμ, Κριαράς, σ. 212.

²⁴⁰ N. Tommaseo, *Scintille*, p. 10.

https://books.google.gr/books?id=JuQoP_OUvo0C&pg=PA7&hl=el&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

²⁴¹ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ.σ. 212-213.

²⁴² Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 214.

A.3.2 Ο Φάκελος με το νούμερο 154

Ερευνώντας τη σύνδεση μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας και φυσικά μεταξύ δημοτικών τραγουδιών και Niccolò Tommaseo εντοπίζεται ένας παράξενος φάκελος που ονομάζεται «φάκελος 154». Περί τίνος όμως πρόκειται; Είναι ένας φάκελος που περιέχει πλούσιο και ενδιαφέρον ποιητικό και λαογραφικό υλικό (δίστιχα, δημοτικά τραγούδια, στιχουργήματα επώνυμα και ανώνυμα Ληξουριωτών του 20^{ου} αιώνα). Σε αυτόν περιέχονται διάφορες δεσμίδες φύλλων. Ο εν λόγω φάκελος, όπως διαπίστωσε η Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, δεν επρόκειτο για μια απλή συλλογή δημοτικών τραγουδιών, αλλά για τη συγκέντρωση υλικού από τη λαϊκή μας παράδοση, που σχετίζεται άμεσα με δύο ηγετικές μορφές της Νεοελληνικής μας Λογοτεχνίας, τον κορυφαίο εθνικό ποιητή Διονύσιο Σολωμό (1798-1857) και τον μεγάλο λάτρη της λαϊκής μας παραδόσεως Niccolò Tommaseo (1802-1874).

Πιο συγκεκριμένα υπάρχει το χειρόγραφο 154^α, το οποίο είναι ένα χειρόγραφο που αποτελείται από 10 δίφυλλα (=φφ.20), διαστάσεων 282x102 χιλ. Ουσιαστικά είναι μονόφυλλα, διπλωμένα στη μέση, κατά την κάθετη διάσταση, ώστε να σχηματίζονται τοιουτοτρόπως τα δίφυλλα, που έχουν και τις τέσσερις σελίδες τους γραμμένες, μέχρι το φ.10. Τα δίφυλλα είναι λιτά και αριθμημένα από τον ίδιο συγγραφέα των κειμένων με συνεχή αρίθμηση (1 έως 10) που έχουν τεθεί στο επάνω δεξιό μέρος της α' σελίδας έκαστου διφύλλου. Όλα τα κείμενα του εν λόγω χειρογράφου είναι γραμμένα από το ίδιο χέρι, δηλαδή από το χέρι του Γεωργίου Ιακωβάτου (1813-1882).^{243&244} Η γραφή του είναι καθαρή και ευανάγνωστη, ενώ ελάχιστες είναι οι διορθώσεις που έχουν γίνει, πάντοτε από το ίδιο χέρι, και κυρίως φωνητικού χαρακτήρα.²⁴⁵ Αναφορικά με το περιεχόμενο, τώρα, το εν λόγω χειρόγραφο περιέχει τα εξής: α) *Κεφαλονίτικες «αριέττες»* (ρίμες), δίστιχα δηλαδή, επενδυμένα με χαρακτηριστική μελωδία, που συνιστά σύντομα αλλά ολοκληρωμένη μελωδική φράση (*άρια-αριέττα*). Αυτά τα δίστιχα

²⁴³ Βέβαια, το υλικό του χειρογράφου το έχει συγκεντρώσει ο αδελφός του, Νικόλαος (1800-μετά το 1882), δεύτερος, μετά τον Κωνσταντίνο, γιός της οικογένειας. Σε αυτόν αποτάθηκαν από την Κέρκυρα ο Κωνσταντίνος και ο Γεώργιος, το 1831, για τη συλλογή δημοτικών τραγουδιών για χάρη του Δ. Σολωμού. Ο Γεώργιος φαίνεται να καθαρόγραψε στο χειρόγραφο τα τραγούδια, που του είχε αποστείλει ο Νικόλαος και τα οποία είχαν συγκεντρωθεί από αυτόν, αλλά και από άλλους στο Ληξούρι, καθώς από το ίδιο το χειρόγραφο αποδεικνύεται πως συνεργάστηκαν για τη συγκέντρωση του υλικού περισσότερα άτομα. Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, *ο.π.*, σ. 18.

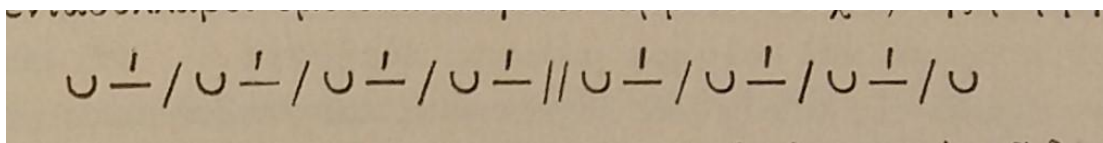
²⁴⁴ *Ο.π.*, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 17.

²⁴⁵ *Ο.π.*, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 18.

χωρίζονται μεταξύ τους με μεγαλύτερο διάστιχο και μια μικρή παύλα (-) στο μέσο του διακένου. Το χειρόγραφο περιέχει συνολικά 707 τέτοιες ρίμες. β) Κατά διαστήματα, ανάμεσα στις ρίμες, έχουν καταγραφεί *δημοτικά τραγούδια*, συνολικά 89. Μερικά εξ' αυτών είναι κεφαλλονίτικες παραλλαγές δημοτικών τραγουδιών της υπόλοιπης Ελλάδας, ενώ άλλα είναι καθαρά κεφαλλονίτικα, και μάλιστα ληξουριώτικα.^{246&247}

Αλλού, ωστόσο, καταγράφεται και το χειρόγραφο 154γ. Το εν λόγω χειρόγραφο αποτελείται από 21 φφ., διαστάσεων 282x102 χιλ., που έχουν σχηματιστεί όπως κι εκείνα του προηγούμενου χειρογράφου. Τα φύλλα είναι συρραμμένα μεταξύ τους σε ένα τεύχος και αριθμημένα κατά σελίδα (1 έως 42). Το μεγαλύτερο μέρος έχει γραφεί από κάποιον ολιγογράμματο, που κατέγραψε τα τραγούδια χωρίς καμία διάκριση στίχων, με πολλά ορθογραφικά σφάλματα και με πολύ δυσανάγνωστο τρόπο. Και αυτό το χειρόγραφο περιέχει ρίμες (δίστιχα) και δημοτικά τραγούδια, από τα οποία δημοσιεύονται εδώ, μόνο όσα βρίσκονται στις σελίδες 1 και 41-42, αυτές δηλαδή που έχει γράψει το χέρι του Νικόλαου Ιακωβάτου με καθαρό και ευανάγνωστο τρόπο.²⁴⁸

Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και τα υπόλοιπα χειρόγραφα του Φακέλου 154.²⁴⁹ Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως τα δίστιχα που περιέχονται στα χειρόγραφα αυτά είναι κατά κανόνα δεκαπεντασύλλαβοι ομοιοκατάληκτοι στίχοι και έχουν την παρακάτω μορφή:²⁵⁰

Το μέτρο της γνωστής αριέττας και του δημοτικού τραγουδιού

²⁴⁶ Στο φ.1 ο Γεώργιος έχει σημειώσει, στο δεξιό περιθώριο, τη λέξη «Τραγούδια», με την οποία μάλλον ήθελε να χαρακτηρίσει το περιεχόμενο όλου του χειρογράφου. Αυτό ίσως συμβαίνει για να διακριθούν από τα τραγούδια οι «παροιμίες», που επίσης συγκεντρώθηκαν και στάλθηκαν στην Κέρκυρα. Ότι τα τραγούδια ακολουθούν παροιμίες φαίνεται κι από τον τίτλο «Λόγοι παλαιοί», που γράφεται στο τέλος του χειρογράφου. Ωστόσο, οι παροιμίες καταγράφηκαν μετά τον τίτλο σε ένα ανεξάρτητο δίφυλλο, που έχει ακριβώς τον ίδιο τίτλο. Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, χχ, σ. 19.

²⁴⁷ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ.σ. 18-19.

²⁴⁸ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 19.

²⁴⁹ 154δ, 154ε, 154ς, 154ζ, 154η, 154θ κοκ.

²⁵⁰ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 21.

Επίσης, εξίσου σημαντικό είναι και το περιεχόμενο των εν λόγω ριμών το οποίο ποικίλει. Στην πλειονότητά τους είναι τραγούδια αγάπης κι έχουν ερωτικό χαρακτήρα και περιεχόμενο. Ωστόσο, υπάρχουν και πολλές ρίμες που είναι θαλασσινές, άλλες έχουν σκωπτικό - σατιρικό χαρακτήρα, σε άλλες αναφέρονται ληξουριώτικες περιοχές ή οικογένειες, και τέλος, σε άλλες αποστάγματα λαϊκής σοφίας.²⁵¹

Η Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου αναφέρεται, λοιπόν, στην αξία αυτού του χειρόγραφου και τονίζει πως ισχύει και για αυτά ό, τι ισχύει για κάθε τι που προέρχεται από τα βάθη της λαϊκής μας συνειδήσεως και διασώζει την ταυτότητα της εθνικής μας παραδόσεως.²⁵² Όπως, λοιπόν, στις περισσότερες ρίμες έτσι κι εδώ η στιχουργική τελειότητα είναι πάντα δεδομένη. Ποτέ δεν λείπει η ευαισθησία, η φιλοσοφική διάθεση, η παρατηρητική δύναμη, η λυρική έξαρση και η λεπτή σάτιρα. Έτσι, δεν είναι η ποιητική τους τελειότητα, που δίνει στα τραγούδια αυτά αξία, όσο το πνεύμα και ο στοχασμός τους - γνήσιος λαϊκός, κεφαλλονίτικος στοχασμός - με τη γνωστή διεισδυτικότητα και χιουμοριστική πάντα διάθεση, ακόμα και στις πιο τραγικές στιγμές.²⁵³

Μεγάλο ενδιαφέρον έδειξε, παράλληλα με το δημοτικό τραγούδι, και για τις ρίμες, και ο ίδιος ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός. Έτσι, δεν φρόντισε να μαζεύει μόνο δημοτικά τραγούδια, αλλά και ρίμες. Η κριτική διαίσθησή του μπόρεσε να διακρίνει την ομορφιά και όλα τα θετικά στοιχεία αυτού του λαϊκού ποιητικού είδους. Το ίδιο, όμως, συνέβη και με όλους τους γνωστούς εκδότες ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, όπως με τον Niccolò Tommaseo και τον Fauriel. Κι αυτοί με τη σειρά τους δεν μπόρεσαν να ξεφύγουν από τη μαγεία της ρίμας και γι' αυτό φρόντισαν να συγκεντρώσουν 670 ο πρώτος και 71 ο δεύτερος προκειμένου να τις εντάξουν στις συλλογές τους.²⁵⁴ Ακόμα και ο Γ. Ζώρας καταγράφει στο έργο του *Επτανησιακά Μελετήματα* πως:

²⁵¹ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 21.

²⁵² «Το ελληνικό λαϊκό δίστιχο είναι το πιο ποιητικό, το πιο λογοτεχνικό... είδος του δημοτικού μας ποιητικού λόγου. Μέσα σε δύο στίχους, δεκαπεντασύλλαβους πάντα, ο τραγουδιστής κατορθώνει και δίνει ένα ποιητικό νόημα... Διαμάντια αληθινά είναι πολλά από τα δίστιχα αυτά. Και το ξεδιάλεγμα των λέξεων, που κάνει αυτόματα ο τραγουδιστής, και η συγκρότηση των φράσεων και το αρμονικό συνταίριασμα των στίχων, που κλείνουν στον τόσο δα χώρο, πολλές φορές εξαιρετικά ποιητικά και τολμηρά, μάλιστα, ευρήματα... τα κάνει να είναι καμάρι της λαϊκής μας λογοτεχνίας και υποδείγματα για την έντεχνη μας ποίηση ακόμα». Την παραπάνω φράση οικειοποιείται η Καλογεροπούλου από τον Άγι Θέρος «Τα τραγούδια των Ελλήνων». Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, χχ, σ.σ. 21-22.

²⁵³ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 22.

²⁵⁴ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ.σ. 24-25.

«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»

*«το δημοτικό τραγούδι – η ειλικρινεστέρα αυτή φωνή του έθνους – θα αποτελέσει τον κυριότερον οδηγόν δια τον προσανατολισμόν του Σολωμού. Εκ των πρώτων θα κατανοήσει την σημασίαν αυτού και εις αυτό θα στηριχθεί και θα αναζητήσει την γνήσιαν ψυχήν του ελληνικού λαού. Η δημοτική ποίησις θα υποδείξει εις τον ποιητήν τον δρόμον των μεγάλων ιδανικών του έθνους».*²⁵⁵

Τα παιδικά χρόνια του Σολωμού του έδωσαν την ευκαιρία να έρθει σε άμεση επαφή με την τοπική λαϊκή μούσα και να μάθει τα πρώτα δημοτικά τραγούδια μέσα στο περιβάλλον που μεγάλωνε (μητέρα, υπηρέτες κλπ). Η ουσιαστική του, όμως, στροφή προς τη δημοτική ποίηση έγινε μετά την επιστροφή του από την Ιταλία (1818), καθώς τότε είναι που μελετά συστηματικά τη νεοελληνική γλώσσα και το λαϊκό μας πολιτισμό.^{256&257} Αν πιστέψουμε τους Ιταλούς λόγιους φίλους του Σολωμού, τον Giuseppe Regaldi και τον Niccolò Tommaseo:

*«μέρα και νύχτα δεν άφηνε τις χειρόγραφες συλλογές δημοτικών τραγουδιών και φράσεων, που είχε κάνει με τα ίδια του τα χέρια. Και όταν πήγαινε περίπατο, σταματούσε πολλές φορές ανθρώπους του λαού, για να τους ακούσει που μιλούσαν και για να σημειώσει τα λόγια και τις φράσεις του λαού».*²⁵⁸

Αξιοσημείωτο είναι φυσικά το γεγονός πως και ο ίδιος ο Tommaseo περιλαμβάνει και τον Σολωμό στα πρόσωπα που του προμήθευσαν τραγούδια. Παρόλα αυτά στις ευχαριστίες του στο έργο του τον κατατάσσει δεύτερο στη σειρά, μετά τον Μουστοξύδη, ο οποίος είχε συλλάβει την ιδέα για την έκδοση ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, και δεν αφήνει να φανεί ξεκάθαρα η πραγματική συμβολή του Σολωμού, η οποία όπως αντιλαμβάνεται η Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου από το χειρόγραφο 154 πρέπει να είναι πολύ μεγάλη, πολύ μεγαλύτερη δε και από εκείνη της συλλογής του Fauriel, καθώς τον μεγαλύτερο αριθμό από τα τραγούδια της Συλλογής του ο Tommaseo τα έλαβε από τον Διονύσιο Σολωμό.²⁵⁹ Σημαντικό είναι να τονιστεί το γεγονός πως μια

²⁵⁵ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 28.

²⁵⁶ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 28.

²⁵⁷ Ο Σολωμός από πολύ νωρίς, όπως είναι φυσικό, ενδιαφέρθηκε για τα δημοτικά τραγούδια, και φρόντιζε να συλλέγει για τον εαυτό του. Μάλιστα, είχε παρακαλέσει τους αδερφούς Τυπάλδους – Ιακωβάτους, και κυρίως τον νεότερο, τον Γεώργιο να του μαζέψουν δημοτικά τραγούδια. Η συναγωγή των τραγουδιών από τους Τυπαλδους γίνεται σε δύο περιόδους, το 1831 και το 1841. Κατά τον Λίνο Πολίτη, αναμφίβολα το ενδιαφέρον της δεύτερης περιόδου οφείλεται στην επιθυμία του Σολωμού να στείλει δημοτικά τραγούδια στον Δαλματό λόγιο, ο οποίος άλλωστε όπως έχει προαναφερθεί είχε ζητήσει και μέσω του Μουστοξύδη τη βοήθεια του Σολωμού. Σε γράμμα του προς αυτόν γράφει: «... e le canzoni attend con viva brama. Il Solomos me la mandi dallo Zante» (Ιούλιος 1841). Λ. Πολίτης, 1991, σ. σ. 368-369.

²⁵⁸ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 29.

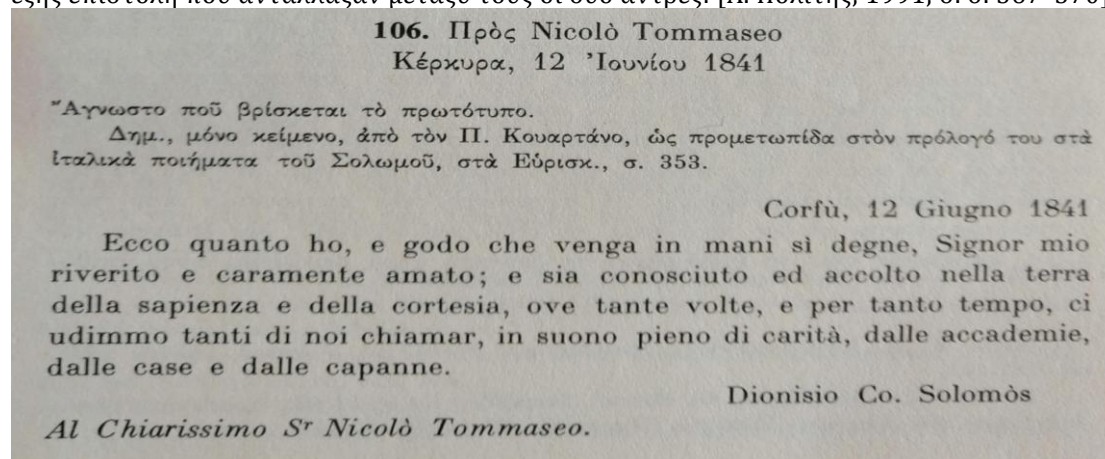
²⁵⁹ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 40.

μαρτυρία του G. Regaldi επισημαίνει ότι ο Σολωμός έστειλε στον Tommaseo ένα τετράδιο με τραγούδια, όπως ακριβώς εκείνα τα τετράδια στα οποία συνήθιζε ο ποιητής μας να καταγράφει όσα δημοτικά τραγούδια συγκέντρωνε ο ίδιος για τον εαυτό του. Η εν λόγω πληροφορία είναι πολύ σημαντική, διότι όντως ένα τέτοιο «τετράδιο» έστειλε ο Σολωμός στον Tommaseo.²⁶⁰ Τα τραγούδια, όμως, που περίμενε ο Δαλματός λόγιος τα ονόμασε «ζακυνθινά» πριν ακόμα καν τα λάβει, όπως εξίσου, σε αρκετά σημεία της συλλογής του αναφέρεται σε ζακυνθινές παραλλαγές. Έχουν, όμως έτσι τα πράγματα; Τι ακριβώς έστειλε εν τέλει ο Σολωμός στον Tommaseo; Το γεγονός πως ο Σολωμός, για δεύτερη φορά, το 1841 ζήτησε από τον Γεώργιο Ιακωβάτο «τραγούδια του λαού» (λαϊκά, δημοτικά), και αυτό πραγματοποιήθηκε συγχρόνως με την προσπάθεια του Tommaseo να λάβει τραγούδια και από το Σολωμό, οδηγεί την Καλογεροπούλου - Μεταλληνίου στη διατύπωση της ακόλουθης απορίας:²⁶¹

«Μήπως ο Ποιητής, παράλληλα προς την επιθυμία του να μελετήσει ο ίδιος τα συλλεχθέντα υπό του Γεωργίου τραγούδια, θέλει εξ αυτών να στείλει και στον Δαλματό λόγιο για την επερχόμενη έκδοση που ετοίμαζε;

Και μολονότι δεν γνωρίζουμε, αν ο Ποιητής έλαβε κι αυτή τη φορά τραγούδια από τους Ιακωβάτους, δεν μπορούμε φυσικά να αποκλείσουμε πως έστειλε στον Tommaseo και (από) τα Τραγούδια, που συγκέντρωσε το 1841. Το χειρόγραφο 154α εντούτοις αποδεικνύει πως αναμφίβολα του έστειλε από εκείνα τα Τραγούδια, που είχε συγκεντρώσει το 1831, πάλι με τη βοήθεια των

²⁶⁰ Ο Λ. Πολίτης παραθέτει στο έργο του «Διονυσίου Σολωμού Άπαντα. Αλληλογραφία» την εξής επιστολή που αντάλλαξαν μεταξύ τους οι δύο άντρες: [Λ. Πολίτης, 1991, σ. σ. 367-370]

²⁶¹ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. σ. 41-42.

Ιακωβάτων.²⁶² Επομένως, οδηγούμαστε στα εξής συμπεράσματα, σύμφωνα με την Β. Καλογεροπούλου - Μεταλληνίου: η Συλλογή του Tommaseo, σύμφωνα με υπολογισμούς του Εμμ. Κριαρά, περιέχει συνολικά 670 δίστιχα, από τα οποία 22 εκδίδονται μόνο σε ιταλική μετάφραση, καθώς επίσης περιέχει και 241 Δημοτικά Τραγούδια. Από το εν λόγω υλικό: 58 μονόστιχα, αποσπασμένα από 57 δίστιχα και 400 ολόκληρα δίστιχα, δηλαδή συνολικά 457 δίστιχα, όπως ακόμη 67 από τα Δημοτικά Τραγούδια (ολόκληρα ή αποσπάσματα) βρίσκονται στο χειρόγραφο του Ληξουρίου 154α. Αυτό σημαίνει ότι το 68% περίπου από τα δίστιχα του χειρογράφου και το 75% περίπου από τα Δημοτικά Τραγούδια του έχουν περιληφθεί στην έκδοση του Tommaseo.²⁶³

Μια λεπτομέρεια ωστόσο μας προβληματίζει ιδιαίτερος: γιατί ο Tommaseo ονομάζει στη Συλλογή του τα τραγούδια «ζακυνθινά»; Την απάντηση τη δίνει το χειρόγραφο 154α, καθώς σε 50 περίπου περιπτώσεις, στις οποίες αναφέρεται ρητά, τα αντίστοιχα τραγούδια προέρχονται από τη Ζάκυνθο κι αυτά περιέρχονται στο χειρόγραφο 154α.²⁶⁴ Επομένως, ο Tommaseo θεωρούσε τα τραγούδια που του έστειλε ο Σολωμός ως «ζακυνθινά», διότι τέτοια του είχε ζητήσει. Εξάλλου, ήταν φυσικό να πιστεύει πως ο Σολωμός λόγω καταγωγής θα μπορούσε να του στείλει υλικό από την ιδιαίτερη πατρίδα του.²⁶⁵ Παρόλα ταύτα, ο Ποιητής του έστειλε ό, τι είχε στα χέρια του, ενώ παράλληλα αναζητούσε να βρει κι άλλα νέα τραγούδια, ίσως όχι μόνο για δική του χρήση αλλά και για τον Tommaseo – ζητώντας τη βοήθεια των Ιακωβάτων. Αναφορικά, τώρα, με τις κεφαλλονίτικες παραλλαγές μερικών τραγουδιών, ο Tommaseo πρέπει να τις πήρε από τον Άνθιμο Μαζαράκη.²⁶⁶ Σχετικά δε με τα τραγούδια, που μεν χαρακτηρίζονται από τον Tommaseo «ζακυνθινά», αλλά δεν βρίσκονται στο χειρόγραφο 154α, θεωρείται ότι στάλθηκαν και αυτά από τον Σολωμό, αλλά από άλλες συλλογές, τις οποίες είχε στο αρχείο του. Το μόνο βέβαιο είναι, συμπερασματικά, πως όσα τραγούδια δημοσιεύει ο Tommaseo από το χειρόγραφο

²⁶² Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. σ. 41-42.

²⁶³ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 49.

²⁶⁴ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 51.

²⁶⁵ Παρατηρεί και ο Ε. Χατζηγιακουμής: «Αλλά γιατί ο Tommaseo ζητά από τον Σολωμό ειδικώς τραγούδια της Ζακύνθου, εφ' όσον γνώριζε καλώς ότι εκείνη την εποχή βρισκόταν στην Κέρκυρα; Δύο τινά μπορεί να υποτεθούν: ή ο Σολωμός είχε προσωπική συλλογή ζακυνθινών δημοτικών τραγουδιών ή απευθύνθη προς αυτόν, ως τον μόνον κατάλληλο να φροντίσει, δια μέσω τρίτων, για την συγκέντρωση των τραγουδιών». Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, χχ, σ. 52.

²⁶⁶ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 52.

δεν είναι ζακυνθινά αλλά κεφαλλονίτικα. Έτσι, εν τέλει, δίνεται από το χειρόγραφο 154α η απάντηση στο ερώτημα ποια τραγούδια έστειλε ο Σολωμός στον Tommaseo και ότι αυτά δεν προέρχονταν από τη Ζάκυνθο, αλλά από τη Κεφαλονιά.²⁶⁷ Το Ληξουριώτικο Χειρόγραφο είναι εκείνο που αποτελεί κοινή πηγή Σολωμού – Tommaseo, και μάλιστα του πρώτου, αφού έχει και στοιχεία, που ο δεύτερος δεν έχει περιλάβει στη Συλλογή του.²⁶⁸

Εν τέλει, το χειρόγραφο 154α του Ληξουρίου, γνωστό στον Σολωμό ήδη από το 1831, υπήρξε η βασικότερη πηγή της Συλλογής του Tommaseo, το οποίο έλαβε από τον Σολωμό, όταν του ζήτησε «ζακυνθινά τραγούδια» για την προσεχή του έκδοση. Ο Σολωμός εντούτοις του έστειλε χειρόγραφο με τραγούδια της Κεφαλονιάς, που μάζεψαν για χάρη του οι αδελφοί Ιακωβάτοι, αλλά κι άλλο χειρόγραφο μετέπειτα, ίσως τώνοντι με ζακυνθινά τραγούδια αυτή τη φορά.²⁶⁹

²⁶⁷ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 52.

²⁶⁸ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 63.

²⁶⁹ Ό.π, Β. Καλογεροπούλου – Μεταλληνίου, σ. 67.

Μέρος Δεύτερο: Διονύσιος Σολωμός

Σύνοψη

Το δεύτερο μέρος αφιερώνεται στον εθνικό μας ποιητή, Διονύσιο Σολωμό. Αυτή η ιδιαίτερη, ευαίσθητη, ισχυρή προσωπικότητα αποτελεί το δεύτερο πυλώνα της εν λόγω διπλωματικής εργασίας. Αρχικά, παρουσιάζεται η ζωή του και η οικογένειά του, οι σπουδές του στην Ιταλία κατά τη διάρκεια των εφηβικών του χρόνων και οι πολυτάραχες οικογενειακές στιγμές κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής του, ενώ στη συνέχεια εκθειάζεται εν συντομία το έργο του. Τέλος, παρατίθεται μια σύντομη μνεία στον «Ύμνο εις την Ελευθερία».

B.1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Διονύσιου Σολωμού (1798-1857)

Ο Διονύσιος Σολωμός είναι ο σημαντικότερος και αντιπροσωπευτικότερος ποιητής της Επτανησιακής Σχολής²⁷⁰ και ο μεγαλύτερος ποιητής της νεότερης ελληνικής εποχής.²⁷¹ Χάραξε την γενικότερη πορεία και έθεσε τις πρώτες βάσεις της νεότερης ελληνικής ποίησης.²⁷² Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο²⁷³ το 1798. Ο πατέρας του Διονύσιου Σολωμού, ο Νικόλαος Σολωμός ήταν ηλικιωμένος και αριστοκράτης²⁷⁴, καθώς επίσης και παντρεμένος, και είχε ήδη έναν γιό, τον

²⁷⁰ Ο όρος «Επτανησιακή Σχολή», ως ενοποιό σχήμα της επτανησιακής λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα, δημιουργήθηκε από την αθηναϊκή κριτική με στόχο το σχηματισμό της ποιητικής παράδοσης και εν όψει της ένταξης της επτανησιακής ποίησης στην πανελλήνια λογοτεχνία. Στη συνέχεια ο όρος σταδιοδρόμησε σε πάσης φύσεως κείμενα μέχρι σήμερα. Ε. Γαραντούδης, 2001, σ. 62.

²⁷¹ Ε. Γαραντούδης, 2001, σ. 65.

²⁷² Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', 1960, σ. 148.

²⁷³ Εκείνη την εποχή η Ζάκυνθος, μαζί με τα υπόλοιπα Επτάνησα, δεν ανήκε πλέον στη Γαλινοτάτη Βενετική Δημοκρατία (1386-1797), αφού το προηγούμενο έτος ο Ναπολέων την είχε προσαρτήσει στη Γαλλία. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της γαλλικής κατοχής (1797-1799 / 1807-1814), παρέμεινε ομιλούμενη η ιταλική γλώσσα και κυριαρχούσε ο ιταλικός πολιτισμός. Εξάλλου, πολλοί Ιταλοί λόγιοι – εξόριστοι και κατατρεγμένοι από τους Αυστριακούς δυνάστες – εύρισκαν εκεί καταφύγιο, μετερχόμενοι το επάγγελμα του δασκάλου. Γ. Θ. Ζώρας, 1999, σ.σ. 193-194.

²⁷⁴ Ο πατέρας του Διονύσιου Σολωμού ανήκε σε οικογένεια από την Κρήτη, που είχε εγκατασταθεί στα Επτάνησα μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους (1669). Ας σημειωθεί πως τους Σολωμούς τους βρίσκουμε ήδη από το 1670 εγκατεστημένους στη Ζάκυνθο ως πρόσφυγες. Με διάταγμα του Γενικού Προβλεπτή της θάλασσας αναγνωρίζεται σε αυτούς, όπως και σε άλλους Κρητικούς πρόσφυγες, να έχουν τα προνόμια που τους

Ροβέρτο, όταν γνώρισε την Αγγελική Νίκη, νεαρή υπηρέτρια και στη συνέχεια δεύτερη σύζυγό του, η οποία ήταν νέα και όμορφη κόρη του λαού και με την οποία θα αποκτούσε εν τέλει δύο γιούς, τον Διονύσιο και τον Δημήτρη.²⁷⁵ Για να εξασφαλίσει τα δυο παιδιά του, απέναντι στον πρωτότοκο υιό του από τον νόμιμο γάμο του, ο Νικόλαος Σολωμός, το 1802 (όταν πλέον είχε πεθάνει δηλαδή η νόμιμη σύζυγός του²⁷⁶) έφτιαξε μια διαθήκη σύμφωνα με την οποία αναγνώριζε τα δύο αγόρια ως δικά του, ενώ την παραμονή του θανάτου του, στις 27 Φεβρουαρίου 1807, παντρεύτηκε την Αγγελική Νίκη, νομιμοποιώντας έτσι το δεσμό του και τα δύο του παιδιά.²⁷⁷ Τα πρώτα χρόνια της ζωής του ήταν γεμάτα στερήσεις και περιπέτειες, όμως μετά την νομιμοποίηση των σχέσεων των γονιών του και το θάνατο του πατέρα του²⁷⁸, κληρονόμησε το τίτλο του κόμη, καθώς και μια μεγάλη περιουσία, η οποία του επέτρεψε να περάσει με μεγάλη οικονομική ευμάρεια την ζωή του. Το 1808, σε ηλικία δέκα ετών, αναχώρησε συνοδευόμενος από τον ιερωμένο Santo Rossi στην Ιταλία, όπου μετά την ολοκλήρωση των εγκύκλιων σπουδών του στη Κρεμόνα, εγγράφη στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Πάδοβα.²⁷⁹ Αναφορικά με την ελληνική μόρφωση του ποιητή, ο Δε Βιάζης, αναφέρει πως ο Σολωμός πριν πάει στην Ιταλία γνώριζε λίγα ελληνικά που τα είχε διδαχτεί από τους δασκάλους του Ν. Κασσιμάτη και Αντ. Μαρτελάο.²⁸⁰ Μόλις πέθανε ο πατέρας του, ο κηδεμόνας του, Ν. Μεσσαλάς, τον έστειλε (1807) στην Ιταλία προκειμένου να μορφωθεί σύμφωνα με τη συνήθεια των πλουσίων Επτανησίων της εποχής εκείνης. Στην αρχή πήγε στο Λύκειο της Αγίας Αικατερίνης στη Βενετία, όμως ο ατίθασος και ανυπότακτος χαρακτήρας

αναγνωρίζονταν και στην Κρήτη, ενώ με διάταγμα του δούκα Μοντσενίγκου αναγνωρίζεται στην οικογένεια ο τίτλος του κόντε. Ε. Κριαράς, 1957, σ. 12

²⁷⁵ Ο αδερφός του, ο Δημήτριος, αναδείχθηκε μάλιστα πρόεδρος της Επτανησιακής Γερουσίας.

²⁷⁶ Νόμιμη σύζυγος του Νικολάου Σολωμού ήταν η Μαρνέτα Κάκη με την οποία παντρεύτηκε το 1765 και η οποία απεβίωσε το 1799, ένα χρόνο αφότου γεννήθηκε ο «εξώγαμος» γιος Διονύσιος Σολωμός. (Στ. Αλεξίου, 2007, σ. 475) Μαζί της είχε αποκτήσει δύο παιδιά, το Ρομπέρτο και την Έλενα, ενώ συγχρόνως συζούσε από το 1796 με την ωραία του υπηρέτρια, την Αγγελική Νίκη, που υπηρετούσε στο σπίτι του και η οποία του χάρισε εκτός από τον Διονύσιο και έναν άλλο γιο, τον Δημήτριο. Ο Νικόλαος Σολωμός ανήκε σε οικογένεια από τη Κρήτη, η οποία εγκαταστάθηκε στα Επτάνησα μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους (1669). Κ. Καιροφύλας, 1937, σ. 13.

²⁷⁷ Κ. Καιροφύλας, 1937, σ. σ. 9-10.

²⁷⁸ Ο πατέρας του πεθαίνει στις 15 Αυγούστου 1807. Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. 14.

²⁷⁹ Ο Δ. Σολωμός διέμεινε για σύντομο χρονικό διάστημα στη Βενετία (στις αρχές του 19^{ου} αιώνα) συνοδευόμενος από τον δάσκαλό του Santo Rossi. Στη συνέχεια μεταφέρθηκε στη Κρεμόνα και τη Πάδοβα για τις ανώτερες πανεπιστημιακές του σπουδές. Olga Katsiardi – Hering, 2003, σ. 75.

²⁸⁰ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 10.

του δεν ταίριαζε με την μοναστηριακή αυστηρότητα του εν λόγω σχολείου. Ο Ρώσσης (Rossi)²⁸¹ τον ώθησε να πάει στην Κρεμόνα²⁸², όπου και τελείωσε το γυμνάσιο, ενώ αμέσως μετά εγγράφηκε στο Πανεπιστήμιο της Παβία, και πιο συγκεκριμένα στη νομική σχολή, όμως στη πραγματικότητα ακολούθησε τη φιλολογική.²⁸³ Άξιο αναφοράς είναι φυσικά το γεγονός πως κατά τη παραμονή του στην Ιταλία συνέθεσε τα πρώτα του ποιήματα σε ιταλική γλώσσα, όπως επίσης αξιοσημείωτο είναι πως ήρθε σε επαφή με εξαιρετικές προσωπικότητες της λογοτεχνίας και της ποίησης της εποχής όπως τον Monti, τον Torti, πιθανότατα τον Manzoni και άλλους.²⁸⁴ Στην ιταλική γλώσσα συνέχισε να γράφει και μετά την επιστροφή του στη γενέτειρά του, διστάζοντας αρχικά να χρησιμοποιήσει τα ελληνικά διότι επί πολλά έτη τα είχε παραμελήσει. Σύντομα - και μετά από υπόδειξη του Τρικούπη - επιδόθηκε στη μελέτη της μητρικής του γλώσσας και πολύ γρήγορα άρχισε να γράφει και σε αυτή.²⁸⁵

Το 1818, ξαφνικά, άφησε στη μέση τις σπουδές του και επέστρεψε στη Ζάκυνθο όπου παρέμεινε για δέκα έτη.²⁸⁶ Ο Σολωμός πέρασε τη ζωή του στη Ζάκυνθο ανάμεσα σε διασκεδάσεις και περιοδικές απομονώσεις. Ήταν περιζήτητος στα σαλόνια της εποχής – καθώς τότε το εν λόγω νησί βρισκόταν σε πνευματικό ζενίθ – όμως ο ποιητής μας πήγαινε μόνο σε εκείνα που ταίριαζαν στο χαρακτήρα και τη μόρφωσή του.²⁸⁷ Το Νοέμβριο του 1828 ο Σολωμός μεταφέρθηκε μόνιμα στην Κέρκυρα, η οποία βίωνε μια ξεχωριστή διανοητική άνθιση εκείνη την εποχή και έμεινε εκεί έως τον θάνατό του. Ο ποιητής έγινε δεκτός με χαρά από τους Κερκυραίους και σύντομα αποτέλεσε πνευματικό αρχηγό του νησιού. Ωστόσο, ο δύσκολος χαρακτήρας του τον εμπόδισε στη

²⁸¹ Δάσκαλος του Διονύσιου Σολωμού υπήρξε ο Ιταλός αβάς Santo Rossi, πρόσφυγας από την Κρεμόνα (Cremona). Σύμφωνα με τον Πολυλά, ο Rossi επηρέασε ευνοϊκά την ορμητική ψυχή του νεαρού Διονύσιου και συνέβαλε με τρόπο καθοριστικό στην πνευματική εξέλιξή του. Ε. Κριαράς, 1957, σ. 13.

²⁸² Εκεί, με τη βοήθεια και την παρακολούθηση του αγαπητού του δασκάλου Rossi, ο Σολωμός μελετά την ιταλική και λατινική φιλολογία, παρακολουθώντας κυρίως τα μαθήματα του Καθηγητή Pini και του ελληνιστή Bernardo Bellini. Δεν είναι άσκοπο να αναφερθεί πως ο Pini ανήκε στους φιλελεύθερους Ιταλούς που έπαιρναν μέρος στα διάφορα κινήματα που οργανώνονταν στην Ιταλία. Ενώ, τέλος, ενδεικτικό της μελλοντικής λαμπρής εξέλιξης του Σολωμού είναι οι πρώτοι λατινικοί και ιταλικοί στίχοι που θα κάνουν εντύπωση στον εν λόγω καθηγητή, τόσο μεγάλη εντύπωση που του απευθύνει το λόγο λέγοντάς του: «Έλληνα, θα κάμης να ξεχαστή ο Μόντης μας». Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. σ. 14-15.

²⁸³ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. σ. 11-12.

²⁸⁴ Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. 23.

²⁸⁵ Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', 1960, σ. 148.

²⁸⁶ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 14.

²⁸⁷ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 24.

σύναψη φιλιών με αποτέλεσμα ελάχιστοι (Πολυλάς, Μάντζαρος, Κουαρτάνος) να συνδεθούν στενά μαζί του.²⁸⁸

Μια δίκη μεταξύ των δύο νόμιμων παιδιών του Νικόλαου Σολωμού και της μητέρας τους Αγγελικής και του παιδιού της από άλλον γάμο, Γιάννη Λεονταράκη, που ξεκίνησε το 1833 και τελείωσε το 1838, κόστισε ιδιαίτερος στον ποιητή. Η στάση της ίδια τους της μητέρας, το ψέμα, η αδικία, η απάτη, τον πλήγωσαν και τον απομόνωσαν.²⁸⁹ Μάλιστα, ο Ε. Κριαράς υποστηρίζει πως: «όχι μόνο δεν εξήλθε της καταστάσεως δυνατότερος, αλλά αντιθέτως η εν λόγω δίκη επέφερε έναν ψυχικό κλονισμό που οδήγησε σε μελαγχολία, απομόνωση, οξυθυμία κι εν τέλει στον αλκοολισμό».²⁹⁰ Χαρακτηριστικά είχε αναφέρει κάποια στιγμή: «...ακόμη κι αν ευρεθούν όλα τα έργα που έγραψε ο Διονύσιος Σολωμός, και πάλιν αποσπάσματα θα είναι. Ήτον εκλεκτόν πνεύμα, αλλά η εύκολη φήμη, ο τίτλος του κόμητος και τα πλούτη τον έβλαψαν».²⁹¹ Ο δε Κ. Καιροφύλας στο έργο του *Η ζωή και το έργο του Σολωμού* αναφέρει χαρακτηριστικά πως «πριν πεθάνει σωματικά ο Σολωμός είχε πεθάνει και πνευματικά».²⁹²

Ο Σολωμός - ίσως ως αποτέλεσμα της ψυχολογικής πίεσης που υπέστη από τη προαναφερθείσα δίκη - το φθινόπωρο του 1851 παθαίνει μια πρώτη εγκεφαλική συμφόρηση που ωθεί τον ήδη ιδιότροπο ποιητή σε ακόμα πιο ιδιότροπες και απομονωτικές κινήσεις.²⁹³ Την άνοιξη του 1854 παθαίνει και δεύτερη συμφόρηση και τότε είναι που ξεκινά το πάθος για το αλκοόλ, ενώ δύο χρόνια αργότερα έρχεται και η τρίτη (Νοέμβριος 1856) και σοβαρότερη εγκεφαλική συμφόρηση.

Στις 9 Φεβρουαρίου του 1857 ο εθνικός ποιητής της Ελλάδος αφήνει την τελευταία του πνοή προκαλώντας τεράστια θλίψη σε οποιονδήποτε άκουγε την τρομερή είδηση.²⁹⁴ Διαπρεπείς φίλοι και λόγιοι χαιρέτησαν τον εθνικό ποιητή, ενώ ο Δήμος Ζακύνθου ψήφισε να στηθεί στην κεντρική πλατεία του νησιού η προτομή του. Οι πόροι του Δήμου δυστυχώς δεν επαρκούσαν κι έτσι ο αδερφός

²⁸⁸ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 26.

²⁸⁹ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 32.

²⁹⁰ Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. 87.

²⁹¹ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 114.

²⁹² Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 32.

²⁹³ Την εποχή εκείνη ο Σολωμός συναναστρεφόταν με ελάχιστους όπως τον Μαρκορά, τον Τυπάλδο, τον Βράιλα Αρμένη, τον Κάρολο Μάνεση και μερικούς ξένους φίλους του - εξόριστους στην Κέρκυρα Ιταλούς, όπως τον Tommaseo και τον Regaldi. Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. 127.

²⁹⁴ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. σ. 127-129.

του, ο Δημήτριος, παράγγειλε με δικά του έξοδα στους Αθηναίους γλύπτες αδελφούς Φυτάλη την προτομή, κάτω από την οποία χάραξε στα δύο πλάγια πλευρά της μαρμαρένιας κολώνας τα παρακάτω δικά του τρίστιχα:

“Όταν τερπνὰ μᾶς ἔσπρωχνε τὸ κῦμα,
τὰ λείψανά σου ἐχαίροντο πῶς τέλος
ἐκεῖ πού ’δες τὸ φῶς θᾶχης καὶ μνήμα.

Στῇ γῇ τῇ μητρικῇ τὰ δοξασμένα
ὅστ᾽α σου ὕπνο γλυκύτατο ᾗς κοιμῶνται,
ἀδελφέ. Κάλλιο ἐδῶ παρὰ στὰ ξένα.

Στο μπροστινό μέρος της κολώνας χάραξε την ακόλουθη επιγραφή: ²⁹⁵

«Διονύσιος Σολωμός—τῇ ἡ’ Ἀπριλίου αἴψῃ ἐγεν-
νήθη εἰς Ζάκυνθον—ἀπεβίωσεν εἰς Κέρκυραν τῇ θ’/κα’
Φεβρουαρίου αἰών·. Ὁ ἀδελφός του Δημήτριος μετεκό-
μισεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ συνώδευσε τὰ ἀγαπητὰ κόκ-
καλα τοῦ ἀειμνήστου τῇ ια’/κθ’ Ἰουλίου αῶξε’».

²⁹⁵ Ὁ.π, Κ. Καιροφύλας, σ. σ. 39-40.

B.1.2 Το συγγραφικό του έργο

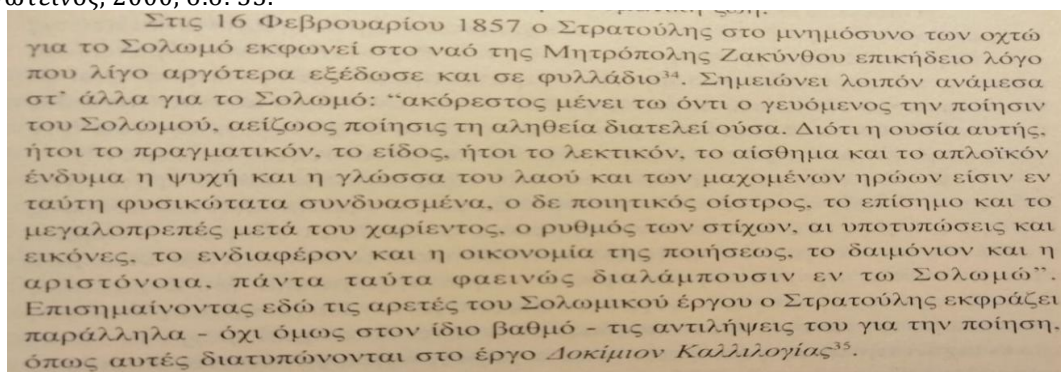
Το έργο του Διονύσιου Σολωμού είναι γνωστό τη πάση²⁹⁶, ωστόσο στην εν λόγω εργασία απώτερος στόχος είναι να τονιστεί το έργο που σφυρηλατήθηκε χάρη στις επιδράσεις που είχε δεχτεί ο εθνικός μας ποιητής από τη λεγόμενη δεύτερη πατρίδα του, την Ιταλία.

Ο νεαρός Σολωμός, λοιπόν, τη δεκαετία του 1810, όταν επιστρέφει πλέον στην Ζάκυνθο από τις σπουδές του, φαίνεται να είναι πλήρως ενσωματωμένος – τονίζει η Όλγα Κατσιαρδή–Hering – στον κύκλο των Ιταλών λόγιων. Συνεχίζει, λοιπόν, να έχει έναν ευρωπαϊκό περίγυρο με τον οποίον επικοινωνούσε.²⁹⁷ Γράφει χαρακτηριστικά ο Παλαμάς:

*«Η Ιταλία μας απέδωκε τον Σολωμό, πρώτον μέγα Έλληνα ποιητήν. Εις τα κυριώτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του, τα συνιστώντα την πρώτην εμφάνισιν της φιλολογικής εφηβείας του και της νεότητος, αδοκιμάστου ακόμη εις όλην της την δεκτικότητα, και εις εκείνα της ωρίμου περιεκτικής δράσεώς του διακρίνομεν τα ίχνη της επιδράσεως, την οποίαν εκληρονόμησεν από την πρώτην αγωγήν».*²⁹⁸

Ο ευτυχισμένος αυτός χαρακτήρας με ερεθίσματα από δύο χώρες και με συνδυασμό αίματος δύο κοινωνικών τάξεων τόσο αντίθετων, σύμφωνα με τον Κ. Καιροφύλα, δεν είναι άσχετος με τη ζωή και το έργο του εθνικού ποιητή. Το λαϊκό αίμα της μητέρας του διακρίνεται σε ποικίλες εκδηλώσεις της ζωής του όπως στην αγάπη του για ελευθερία, στις φιλελεύθερες αρχές, στην ειλικρίνεια και στη γενναιοδωρία του. Η αριστοκρατική του κληρονομικότητα από την άλλη εντοπίζεται στον ανυπότακτο και ορμητικό του χαρακτήρα, στο

²⁹⁶ Κ. Φωτεινός, 2000, σ.σ. 53.

²⁹⁷ Olga Katsiardi – Hering, 2003, σ. 83.

²⁹⁸ Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', 1960, σ. 64.

πείσμα του, στην ειρωνεία του, στην πάντα προσεγμένη εξωτερική του εμφάνιση και στην επιλογή των φίλων του.²⁹⁹

Αρχικά ο Σολωμός έγραφε στην ιταλική γλώσσα, διότι παρόλο που ο λαός δεν εγκατέλειψε ποτέ την πατρογονική του γλώσσα, οι μορφωμένοι, οι επιστήμονες, οι συγγραφείς μεταχειρίζονταν κατά κύριο λόγο την ιταλική, καθώς όλοι είχαν σπουδάσει στην Ιταλία.^{300&301} Το 1818-1822 ο Σολωμός μεταμορφώνεται σε ένα έλληνα – ελληνόγλωσσο ποιητή, που σα να προσαρμοζόταν απλά στην περιρρέουσα ποιητική ατμόσφαιρα και την πλούσια ποιητική παράδοση του γενέθλιου νησιού του σχεδόν αυθόρμητα.³⁰² Στη Ζάκυνθο, λοιπόν, συνέθεσε τα σπουδαιότερα έργα του στην ελληνική γλώσσα, με τα οποία και απέδειξε την ποιητική του αξία, σημειώνει ο Γ. Γ. Ζώρας. Δεν σταμάτησε, όμως, να χρησιμοποιεί παράλληλα και την ιταλική γλώσσα.³⁰³ Τότε είναι που ξεκίνησε να γράφει ιταλικά Σονέττα – μερικά εξ αυτών τα πήρε κρυφά ο συγγενής και φίλος του Λουδοβίκος Στράνης και τα δημοσίευσε το 1822 στην Κέρκυρα σε φυλλάδιο με τίτλο *Rime improvvisate*.³⁰⁴ Εν τούτοις, κάτι βαθύτερο τον ωθούσε προς τη μητρική του γλώσσα. Η γλώσσα που μιλούσε ο λαός του νησιού, καθώς επίσης και τα δημοτικά τραγούδια τον γοήτευαν ιδιαιτέρως.³⁰⁵ Ο Στράνης, πράγματι, μας πληροφορεί πως ο ποιητής αρχίζει κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ζάκυνθο να «καταβάλλει κάθε φροντίδα για να σχηματίσει τη νεοελληνική γλώσσα» καθώς και ότι «άκουσε στη γλώσσα αυτή ποιήματα που θα μας

²⁹⁹ Κ. Καιροφύλας, 1937, σ. 10.

³⁰⁰ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 15.

³⁰¹ Ο Σολωμός άρχισε το ποιητικό του έργο σε ιταλική γλώσσα και το έκλεισε πάλι σε ιταλική. Ο Πολυλάς αναφέρει χαρακτηριστικά: «Εις την ύστερη δεκαετία της ζωής του σημαντική είναι η εποχή 1847-1851 εις την οποίαν επέστρεψε εις την ιταλική σύνθεση. Η ιταλική σύνθεση εις την οποία ο ποιητής ειργάζετο με απίστευτη ευκολία δεν τον απόκοβε όμως από την ελληνική. Εις την ίδια εποχή (1849), σιμά στο κύριο έργο του *Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, έγραφε και το *Carmen Seculare*». Κ. Καιροφύλας, 1937, σ. σ. 21-22.

³⁰² Γ. Βελουδής, 2000, σ. 223.

³⁰³ Ό.π, Γ. Γ. Ζώρας, 1990, σ. 210.

³⁰⁴ Οι *Rime Improvvisate* είναι ουσιαστικά σονέτα (τριάντα στον αριθμό) που συνέθεσε το Σολωμός το 1822 ως ασκήσεις αυτοσχεδιασμού και που σύμφωνα με τον Vincenzo Biagi μιμούνται σονέτα ορισμένων Ιταλών αρκαδιστών (Manzoni, Manara, Salandri, Zappi). [Γ. Γ. Ζώρας, 2003, σ. 135.] Τα εν λόγω ιταλικά σονέτα εκδόθηκαν το 1822 στην Κέρκυρα με τίτλο «*Rime Improvvisate dal Nobile Signore Dionisio Conte Salamon Zacintio. Corfu, Nella Stamperia del Governo, 1822*». Τον επόμενο χρόνο (1823) κυκλοφόρησε δεύτερη έκδοση, με την προσθήκη στην προμετωπίδα: «*Edizione Seconda*». Όλα τα σονέτα των *Rime Improvvisate* περιέχονται και στα δύο σπουδαιότερα χφ των νεανικών ιταλικών ποιημάτων, με μικρές παραλλαγές σε ορισμένους στίχους. [Λ. Πολίτης, 1998, σ. σ. 299-302.]

³⁰⁵ Ό.π, Κ. Καιροφύλας, σ. 15.

θυμίσουν πολλάκις τους κλασικούς».^{306&307308} Αρχικά, βέβαια, ο Σολωμός δίσταζε να γράψει σε μια γλώσσα την οποία δεν κατείχε, όμως ο Τρικούπης συνέβαλε, διαμέσω των οδηγιών του και της πρακτικής συνδρομής του, στη μελέτη της δημοτικής ελληνικής γλώσσας να διώξει τους δισταγμούς. Έγινε δηλαδή ο δάσκαλος και ο καθοδηγητής του σε ένα δρόμο στον οποίον ο Σολωμός είχε ήδη μπει δειλά προτού φτάσει ο Τρικούπης στη Ζάκυνθο. Κατ' ουσία ο Τρικούπης τον ώθησε να «θυμηθεί τη γλώσσα που έμαθε από τη μητέρα του».³⁰⁹

Ο Διονύσιος Σολωμός, κοντολογίς, επιστρέφει στη γενέτειρά του Ζάκυνθο από τις σπουδές του το 1818³¹⁰, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1821, ξεσπά η Ελληνική Επανάσταση.³¹¹ Το 1822 συγχρόνως τυπώνονται στην Κέρκυρα οι *Rime Improvvise*, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω. Ο Σολωμός μέχρι εκείνη τη χρονολογία είχε ήδη γράψει την *Τρελή μάνα* και τα *Δύο αδέρφια*. Το 1822 έχουμε

³⁰⁶ Ένα από τα ποιήματα αυτά ήταν η *Τρελή Μάνα*, από τα ωραιότερα κομμάτια του *Λάμπρου*, όπως αναφέρει ο Κ. Καιροφύλας. Κ. Καιροφύλας, 1937, σ.σ 20-21.

³⁰⁷ Ο Διονύσιος Σολωμός ήταν ο ποιητής που πήρε το μέρος της «γλώσσας του λαού», δηλαδή της δημοτικής. Η συμβολή του Σολωμού («Διάλογος», 1824-25) στο *Γλωσσικό Ζήτημα* έχει επαινεθεί ευρέως από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ως πρώιμο μανιφέστο της χρήσης της ομιλούμενης στο γραπτό λόγο, και από αυτή την άποψη θεωρείται προάγγελος του μεταγενέστερου δημοτικισμού. Ο Σολωμός είχε επίγνωση της ανάγκης που υπήρχε για την καθιέρωση μιας σύγχρονης γραπτής μορφής της μητρικής του γλώσσας, ωστόσο δεν εμπιστευόταν ούτε την «Κοινή Διάλεκτο» την οποία υποστήριζαν οι Φαναριώτικοι κύκλοι, ούτε τις μεταρρυθμίσεις του Κοραή. Προφανώς ο Σολωμός δεν μπορούσε να προτείνει τη γλώσσα της παιδείας του ως εθνική γλώσσα των συμπατριωτών του, όμως άντλησε από το παράδειγμα των Ιταλών, ούτως ώστε η ομιλούμενη γλώσσα του λαού να αποτελέσει τη βάση για τη σύγχρονη γραπτή γλώσσα. Επιστράτευσε δε ακόμα και τον Δάντη για να υποστηρίξει την άποψή του. R. Beaton, 1996, σ. σ. 378- 379.

³⁰⁸ Και σαφώς δεν είναι η πρώτη φορά που ο Διονύσιος Σολωμός αναφέρεται στους κλασικούς. Πολλά είναι τα στοιχεία που μας ωθούν στο συμπέρασμα πως ο Σολωμός είχε μελετήσει εις βάθος και είχε επιδείξει μια ιδιαίτερη προτίμηση και εκτίμηση προς τον Δάντη. Χαρακτηριστικότερο όλων των εικασιών είναι το κοινό σημείο αναφοράς τους στον ίδιο τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν* (προοίμιο *Ύμνου*). Βλ. Παράρτημα Φωτογραφιών, Φωτογραφία ν. 8.

³⁰⁹ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 41.

³¹⁰ Στ. Αλεξίου, 2007, σ. 477.

³¹¹ Σημαντικό να αναφερθεί είναι το γεγονός πως ο Σολωμός καθ' όλη τη διάρκεια της Επανάστασης έως και το 1828 έζησε στη Ζάκυνθο, το κατεχόμενη δηλαδή κέντρο πληροφοριών για την πορεία του Αγώνα στην Πελοπόννησο, τη Στερεά και τα νησιά, καθώς και για τις αντιδράσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, συνασπισμένων στην Ιερά Συμμαχία. Ο Σολωμός, επομένως, παρακολουθούσε στενά και βίωνε με πάθος τα γεγονότα. Δεν πρέπει εξάλλου να ξεχνάμε πως σε όλη τη διάρκεια του Αγώνα κατέφθαναν στη Ζάκυνθο πλήθος πρόσφυγες, κάθε τάξης, με αποτέλεσμα πληροφορίες και μαρτυρίες να διαδίδονται με γοργούς ρυθμούς από στόμα σε στόμα. Στους Ελεύθερους Πολιορκημένους ο Σολωμός μοιάζει να έχει υπόψη του περιγραφές από αυτόπτες μάρτυρες για την πολιορκία του Μεσολογγίου και την Έξοδο. Θα μπορούσε κάλλιστα κανείς να αναφέρει πως ο ποιητής μας δίνει την εντύπωση ότι καταγράφει γεγονότα του Αγώνα σαν «αυτόπτης μάρτυρας». Τέλος, ο *Ύμνος εις την Ελευθερίαν* απηχεί κατεχόμενη την ουσιαστική γνώση του Σολωμού για τα καίρια γεγονότα της Επανάστασης και την επιδίωξή του να μετουσιώσει και να κατοχυρώσει ποιητικά την αποφασιστική σημασία τους για την εδραίωση της. Μ. Δεληβοριά, 2016, σ. σ. 30-34.

και την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου. Ένα χρόνο αργότερα, το 1823, ο Σολωμός γράφει τον *Ύμνο εις την Ελευθερία*³¹², το Λυρικό ποίημα *Εις το θάνατο του Λόρδ Μπάιρον* και το *Εις Μάρκον Μπότσαρη*. Ανάμεσα στα μικρότερα ποιήματα της περιόδου 1823-1833 εξαιρετική θέση σαφώς κατέχει το αριστουργηματικό επίγραμμα *Η Καταστροφή των Ψαρών*, το οποίο έγραψε ο Σολωμός μέσα στο δεύτερο εξάμηνο του 1824.³¹³ Το 1829 δημιουργεί την *Γυναίκα της Ζάκυθος* και το 1826 τη *Φαρμακωμένη*.³¹⁴ *Η Φαρμακωμένη στον Άδη, η Τρίχα, ο Κρητικός*, το Β' σχεδιάσμα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* δημιουργούνται με τη σειρά τους στα 1834. Το 1844 είναι η χρονολογία που παραθέτει το Γ' σχεδιάσμα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* και που ο *Ύμνος* πλέον εκδίδεται μελοποιημένος από τον Μάντζαρο.³¹⁵ Το 1846 δημιουργεί το έργο προς τιμή της Αδελαΐδας Καρβελά - Grassetti *La Donna Velata*, ενώ το 1847 τον *Πόρφυρα*, την *Αιμιλία Ροδόσταμο* και τον *Ορfeo*.

Η επιστροφή του στην πατρίδα³¹⁶ αναπόφευκτα τον ωθεί σε μια συγγραφική παραγωγή αποκλειστικά στην ελληνική γλώσσα έως τη τελευταία δεκαετία της ζωής του στη Κέρκυρα,^{317&318} ενώ κατά τον Εμμ. Κριαρά εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως την τελευταία δημιουργική τετραετία της ζωής του (1854-1857) ο Σολωμός επανέρχεται στη σύνθεση ιταλικών ποιημάτων.³¹⁹ Χαρακτηριστική

³¹² Το 1824-25 ο C. Fauriel γράφει το *Chants Populaires de la Grèce moderne*, όπου ο *Ύμνος* δημοσιεύεται στον δεύτερο τόμο τους. Στ. Αλεξίου, 2007, σ. 477.

³¹³ Ο.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 52.

³¹⁴ Ο.π, Στ. Αλεξίου, σ. 477.

³¹⁵ Ο.π, Στ. Αλεξίου, σ. 478.

³¹⁶ «*Nell' Oriente greco*» όπως την χαρακτηρίζει η Όλγα Κατσιαρδή – Hering.

³¹⁷ Ο.π, Olga Katsiardi – Hering, σ. 83.

³¹⁸ Πράγματι, τα ιταλικά του Σολωμού της τελευταίας δεκαετίας (ποιήματα και πεζά σχεδιάσματα) διαφέρουν βασικά από όσα έγραψε στη νεανική του ηλικία (περίπου ως τα 1827). Ανάμεσα στα χειρόγραφα του Σολωμού εντοπίζονται: *La Navicella Greca*, *Saffo*, *Orfeo*, *Sonetto in morte di Stelio Marcoran*, *L' Albero mistico*, *L' Avvelenata*, *Il giovane guerriero*, *La Madre Greca*, *La Donna Velata*, *l' Usignolo e lo Sparviere*, *Lo Stesso Sogetto* και άλλα. Α. Πολίτης, 1998, σ. 327-337.

³¹⁹ Ιδιαίτερης σημασίας έργο είναι το *La navicella greca*, που συνέθεσε ο Σολωμός έξι χρόνια πριν το θάνατό του και το απήγγειλε στις 30 Αυγούστου 1851 στην αίθουσα τελετών της Ιονίου Ακαδημίας. Πρέπει να τονιστεί ειδικότερα πως κατά τη διάρκεια της απαγγελίας του ήταν παρών και ο φημισμένος τότε Ιταλός ποιητής Giuseppe Regaldi (1809-1883), που διέμενε στην Κέρκυρα την περίοδο 1851-1853. «Εις τούτο το ύστερο ποίημα, το οποίον εξεφώνησε ως θέμα προς τον άλλον αυτοσχεδιαστή, τον υπερήφανον Ι. Ρεγάλη, αναγνωρίζεται ο μεγαλύτερος ποιητής των Ελεύθερων πολιορκημένων, και επειδή σώζεται τελειοποιημένο, πρέπει να θεωρηθεί δείγμα πολύτιμο του τρόπου, με τον οποίον ο Σολωμός εσχάτως εργάζετο το ποιητικόν ύφασμα· επιτυχημένο συγχώνευμα του επικού είδους και του λυρικού, μέσα εις μιαν απλότητα, η οποία μένει μοναδική εις την φιλολογία του αιώνος». Στο ποίημα αυτό ο Σολωμός αναφέρεται σε ένα ναυτικό επεισόδιο, κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού που είχε θέσει η Αγγλία στα κυριότερα ελληνικά λιμάνια, τον Ιανουάριο του 1850. Το εν λόγω ποίημα εξυμνεί την Ιταλία, και δη εκθειάζουν τη φιλοξενία

φράση της εξέλιξής του μέσα στη πορεία του χρόνου που μας προδιαθέτει αναφορικά με την μελλοντική σημαίνουσα πορεία του είναι:

«βάρβαρος πήγε στην Ιταλία, όμως βάρβαρος δε γύρισε».

Ο Σολωμός, λοιπόν, έφυγε από την Ιταλία με τη ψυχή γεμάτη με συναισθήματα αγάπης και ευγνωμοσύνης προς αυτή τη δεύτερή του πατρίδα. Εκεί ανακάλυψε τον κόσμο, εκεί διαπίστωσε τις υψηλές παρορμήσεις που του έδινε το ευνοϊκό περιβάλλον, εκεί επικοινωνήσε με διαλεχτούς δασκάλους και φίλους, εκεί γνώρισε πνεύματα σημαντικά αναφορικά με τα ιταλικά γράμματα, εκεί γαλουχήθηκε η ψυχή του για τα μεγάλα όνειρά της και εκεί έζησε μια περίοδο ανανεωτική του ιταλικού πνευματικού και πολιτικού βίου, που σαν να του χάραζε και τη δική του μεταγενέστερη αναγεννητική για τον τόπο του προσπάθεια.³²⁰ Ο Σολωμός δεν ξέχασε ποτέ τις υποχρεώσεις του προς την Ιταλία. Απεναντίας, αναγνώριζε πρόθυμα τις οφειλές του προς αυτή τη χώρα που, όπως έχει προαναφερθεί πολλάκις, θεωρούσε δεύτερη πατρίδα του.

Την αναγνώριση των οφειλών του, μάλιστα, θα την εκδηλώσει και θα την εξωτερικεύσει σε ένα εντυπωσιακό αποσπασματικό κείμενό του (σχέδιασμα), το οποίο αναφέρεται στην άτυχη επανάσταση των Ιταλών εναντίον του αυστριακού ζυγού, το 1848. Το εν λόγω σχέδιασμα έχει έναν ελπιδοφόρο και ενθουσιώδη τόνο που εκτός του ότι μας βοηθάει να το χρονολογήσουμε με ακρίβεια πριν από την ήττα των εξεγερθέντων Ιταλών (Ιούλιος 1848), αποδεικνύει περίτρανα, για ακόμη μια φορά, την αγάπη του Σολωμού για την Ιταλία.³²¹ Επιπρόσθετα, δεν μπορεί να μην αναφερθεί η παρατήρηση του Γ. Γ. Ζώρα, όπου βάση μαρτυρίας του Regaldi³²² ο Έλληνας ποιητής ήταν ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένος στα

και την πολιτιστική διαπαιδαγώγηση που αυτή προσφέρει στους ξένους. Γ. Γ. Ζώρας, 1990, σ. σ. 218-220.

³²⁰ Ό.π., Ε. Κριαράς, σ. σ. 28-29.

³²¹ Γ. Γ. Ζώρας, 2003, σ. σ. 145-147.

³²² Giuseppe Regaldi. Γεννήθηκε στη Νοβάρα (Novara) στις 18 Νοεμβρίου του 1809. Πατέρας του ήταν ο δικηγόρος Francasco. Από πολύ μικρή ηλικία είχε μια αξιοθαύμαστη άνεση στην υποκριτική κι έτσι αιφνιδίως (1^η Αυγούστου 1833) εγκατέλειψε τις νομικές σπουδές του προκειμένου να «περιπλανηθεί με τον τρόπο των τροβαδούρων». Ακριβώς την επόμενη (2 Αυγούστου 1833) στο θέατρο Angennes του Τορίνο, παρουσιάστηκε στην Ακαδημία αυθόρμητης σύνθεσης ποιημάτων (*Accademia di poesia estemporanea*) και ευθύς το χειροκρότημα του κοινού τον έχρισε ποιητή. Την ίδια χρονιά (1833), μάλιστα, στο Τορίνο εξέδωσε τις λυρικές ωδές *La guerra* και *Inno alla Luna*. Το 1834, η αυστριακή λογοκρισία, εξ' αιτίας πολιτικό-πατριωτικών λόγων, τον απέβαλε από το Μιλάνο. Καταφύγιο, λοιπόν, βρήκε σε πολλές πόλεις της Ιταλίας (Ρώμη, Μπολόνια, Φλωρεντία,

ιταλικά εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα. Μάλιστα, ο Regaldi αναφέρει το πόσο πολύ συγκινήθηκε ο Σολωμός, όταν οι τέσσερις Ιταλοί υπηρέτες του αποφάσισαν να λάβουν μέρος στην άτυχη εξέγερση που διοργάνωσαν οι αδερφοί Bandiera στην Calabria (1844). Παραθέτει, μάλιστα, ακόμα και τα λόγια που ο ίδιος ο Σολωμός, με δάκρυα στα μάτια και λυγμούς, του εκμυστηρεύτηκε ότι απηύθυνε στους υπηρέτες του για να τους αποτρέψει από το να λάβουν μέρος στο απονενομημένο αυτό εγχείρημα, το οποίο τελικά τους οδήγησε στο θάνατο.³²³

Αναφέρει, λοιπόν, χαρακτηριστικά ο Regaldi στο έργο του *Canti e Prose*:

«Στηριζόμενος στο τραπέζι του σαλονιού του αναπόλησε τέσσερες καλούς αλλά άτυχους υπηρέτες του, που τους είχε ως συντροφιά του και στήριγμά του στο σπίτι του. Ανάμεσά τους αγαπούσε περισσότερο τον Giuseppe Miller. Αυτοί οι δύο μοιροι (μου έλεγε) είχαν στενές σχέσεις με τους αδερφούς Bandiera³²⁴ και σκόπευαν να

Περουτζία, Τοσκάνη, Μόντενα, Πιεμόντε κ.α.). Τελικά το 1839 φεύγει στο Παρίσι και ένα χρόνο αργότερα, επαναπατρίζεται, όμως αυτή τη φορά διαμένει στη Σικελία και τη Νάπολη (1840-1849), αυτές οι δύο πόλεις της Ιταλίας θα είναι και οι τελευταίοι προορισμοί του πριν ξεκινήσει η εξορία του στην Ανατολή (1849). Ο Regaldi, λοιπόν, επιβίβαστηκε στο γαλλικό πλοίο «Eurotas», έφτασε στη Μάλτα και «ξεκίνησε το ταξίδι προς την αναζήτηση του ονείρου της νιότης στην Ανατολή». [Ioannis Dim Tsolkas, 2016, [http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-regaldi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-regaldi_(Dizionario-Biografico)/)] Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του προς τη ανατολή (το οποίο διήρκεσε 4 χρόνια) γνώρισε πολλούς τόπους και πολλούς ανθρώπους. Πιο συγκεκριμένα υπογραμμίζει πως «στην τετραετή μου περιήγηση στην Ανατολή (1849-1853) τρεις εξέχοντες άνδρες, ο Διονύσιος Σολωμός, ο Luigi Kossuth και ο Θεόφιλος Καΐρης μου κέντρισαν το ενδιαφέρον και με εντυπωσίασαν με έναν ιδιαίτερο τρόπο, διότι αυτοί μου παρουσίασαν την Ποίηση, την Πολιτική και τη Φιλοσοφία στις ανώτερές τους όψεις». Από το 1851-1853, εξάλλου, γνώρισε καλύτερα και θαύμασε ποικιλοτρόπως τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό. Όμως και ο ίδιος ο Σολωμός εκφράζει το θαυμασμό του για τον Regaldi. Η σημαντική παρέκκλιση από το περιεχόμενο του ποιήματος *La navicella greca* οφείλεται στην παρουσία του Ιταλού ποιητή. [Τσόλκας, Ι. Δ., 2004, σ. 153] Οι αναμνήσεις από την Ανατολή βρίθουν από αναμνήσεις της Ελλάδας και των ηρωικών της παραδειγμάτων, μα και από σημαντικές πληροφορίες περί λογοτεχνίας, περί γλώσσας, περί ιστορίας. Ο Regaldi έγραψε κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα πληθώρα κεφαλαίων τα οποία αφορούσαν: στη Σμύρνη, τον Διονύσιο Σολωμό, τη Πάργα, τον Ιωάννη Καποδίστρια, την Εξορία, το σπίτι όπου συγκεντρώνονταν οι ιταλοί εξόριστοι της Κέρκυρας, το Πανεπιστήμιο της Κέρκυρας και τον Θεόφιλο Καΐρη. Τα εν λόγω κεφάλαια συνέβαλλαν και δόξασαν την πολιτική, πολιτιστική, μορφωτική, θρησκευτική ζωή της «δυστυχισμένης Ελλάδας». [Ο.π., Ι. Δ. Τσόλκας, σ. 155] Το πόσο σημαντική υπήρξε η Ελλάδα για τον Regaldi το τονίζει ακόμα και ο σπουδαίος Carducci όταν αναφέρει πως: «Και την Ιταλία και τη Ελλάδα αυτός επιζητά απλά και μόνο από αγάπη». [G. Carducci, 1898, σ. 126] Το 1854-1855, έχοντας ήδη επιστρέψει στην Ιταλία, ο Regaldi εξέδωσε τα παραπάνω κεφάλαια εντός των έργων του. [Ioannis Dim Tsolkas, 2016, [http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-regaldi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-regaldi_(Dizionario-Biografico)/)]

³²³ Ο.π., Γ. Γ. Ζώρας, σ. σ. 147-148.

³²⁴ Κίνημα των αδελφών Αττίλιο και Εμίλιο Μπαντιέρα (1844). Τα δύο αδέλφια, Βενετοί αξιωματικοί του αυστριακού ναυτικού, γιοί ενός ναυάρχου του ίδιου στόλου, ίδρυσαν μια μυστική σχέση, τη λεγόμενη Εσπερία, και ανέπτυξαν σχέσεις με τον Ματσίνι. Γνωρίζοντας ότι είχαν ξεσπάσει κινήματα στην Κοζέντσα, από την Κέρκυρα, όπου βρίσκονταν εξόριστοι, ταξίδεψαν με μεριούς συντρόφους τους στον Κρότωνα. Εκεί φιλοδοξούσαν να υποκινήσουν μια εξέγερση χωρικών. Προδομένοι όμως από έναν σύντροφό τους, συνελήφθησαν από τον στρατό των Βουρβόνων, καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν με τουφεκισμό στην πεδιάδα του Ροβίτο. Γ. Δ. Παγκράτης, 2015, σ. 140.

πάνε στην Calabria και να επιχειρήσουν εκεί μεγάλα πράγματα. Προτού αναχωρήσουν με άλλους οκτώ συντρόφους για το ευγενές και μοιραίο σκοπό τους, τους είχα προσκαλέσει να κάτσουν γύρω από αυτό εδώ το τραπέζι. Τους είπα λόγια που πονάνε, πως θα είχαν άσχημο τέλος. «Δεν σας ρωτάω», τους έλεγα, «που θα πάτε και τι θα κάνετε, διότι είστε όλοι δεμένοι με αυτό το μυστικό. Σκεφτείτε, όμως, ότι πηγαίνετε σε χώρα που δεν γνωρίζετε τα μέρη, και υπάρχουν τόσοι κίνδυνοι που πρέπει να αντιμετωπίσετε». Αυτοί οι κακόμοιροι κοίταζαν ο ένας τον άλλον και αναφωνούσαν: «Ο κόμης έχει δίκιο. Πρέπει όμως να πάμε. Αυτή είναι η μοίρα μας». Αυτά μου εξιστορούσε και δάκρυα ξεχείλιζαν από τα μάτια του. Κάθε Ιταλός θα συγκινούταν, όπως ακριβώς κι εγώ, γνωρίζοντας πως ο μεγαλύτερος ποιητής της Ελλάδας ασχολιόταν και στενοχωριόταν σχετικά με τις πολιτικές καταστροφές που βίωσε η χώρα μας. Το βράδυ της 6^{ης} Ιουνίου 1853 συνάντησα για τελευταία φορά τον ένδοξο αυτόν άνδρα, του οποίου η όψη μου καίει τη ψυχή σα μια ιερή φλόγα. Απομακρύνθηκα από αυτόν, ενώ εκείνος με δάκρυα στα μάτια, για ακόμη μια φορά, αναφώνησε: «Ο Θεός να σας ευλογεί!». Ευλογημένος από τον «ιερέα της ελληνικής ποίησης» γράφω όσα είδα και παρατήρησα από την περιήγησή μου στην Ελλάδα, ώστε να φανώ χρήσιμός με τη σειρά μου στους Ιταλούς που θα θελήσουν να αντλήσουν πληροφορίες από τις σελίδες μου.³²⁵

³²⁵ G. Regaldi, 1858, σ. σ. 419-420.

B.1.3 «Ύμνος εις την ελευθερία»

Ο Διονύσιος Σολωμός, όπως είναι ευρέως γνωστό, συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πρωτεργάτες του αγώνα υπέρ της εθνικής ανεξαρτησίας. Αγάπησε και λάτρεψε την Ελλάδα ως κάτι το θείο, το ιερό και έκανε τους Έλληνες να κατανοήσουν την αξία της ελεύθερης πατρίδας τους.³²⁶

Από τη πρώτη στιγμή που ο *Ύμνος εις την Ελευθερία* διέσχισε όλα τα πλάτη της επαναστατημένης Ελλάδας, ο Σολωμός αναγνωρίστηκε πανελληνίως ως ο εθνικός ποιητής της Ελλάδας.^{327&328} Μάταια οι Σούτσοι και οι λοιποί ρομαντικοί ποιητές των Αθηνών θα προβλέψουν την πτώση του προς την αφάνεια. Τη θέση του στην ανώτερη βαθμίδα του Ελληνικού Παρνασσού τού την είχε ήδη προσφέρει το ίδιο το Ελληνικό Έθνος. Ο Διονύσιος Σολωμός είχε καταστεί πλέον ο θεμελιωτής της νεωτέρας λογοτεχνίας μας και είχε θέσει τις βάσεις της νέας ποιητικής γλώσσας, της στιχουργικής αρμονίας και των ιδεολογικών κατευθύνσεων. Οι μεταγενέστεροι τον αναγνώρισαν ως διδάσκαλο και οδηγό.^{329&330} Τα 158 τετράστιχα³³¹ που τον αποτελούν δεν υμνούν μόνο την

³²⁶ Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', 1960, σ. 152.

³²⁷ Ο Πολυλάς αναφέρει πως «το έθνος δέχτηκε με ενθουσιασμό το σοφό και αρμονικό άσμα», ενώ συγχρόνως πολλοί σύγχρονοι κριτικοί και ποιητές, ακόμα και οι πολέμιοι της δημοτικής γλώσσας, αντιλήφθηκαν εξ αρχής τη μεγάλη του αξία. Ο Αλ. Σούτσος τον ονόμασε ως «διθύραμβον πλήρη ύψους πινδαρικού» ενώ ο Αλ. Ραγκαβής με τη σειρά του τον χαρακτήρισε ως «θανμάσιον δια το ύψος των αντιλήψεων και την δύναμιν των εικόνων, και θα ήτο αθάνατον αριστοτέχνημα, αν δε τω έλειπε η γλώσσα». Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. 12.

³²⁸ Τι σημαίνει όμως στη πραγματικότητα ο τίτλος του «εθνικού ποιητή» στη περίπτωση του Σολωμού; Ο Σολωμός δεν οφείλει τον τίτλο αυτόν άμεσα και αιτιατά στον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν* (1823), που καθιερώθηκε ως «Εθνικός Ύμνος» της Ελλάδας πολύ αργότερα, στα 1865, δύο χρόνια μετά την ανάρρηση του Γεωργίου Α'. Ο Σολωμός είναι «εθνικός ποιητής» με την έννοια που έχει η περιφραση αυτή στην Ευρώπη το α' μισό του 19^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα για τα μικρότερα έθνη, που αναζητούν την «εθνική» τους ανεξαρτησία, αλλά και για μερικά μεγαλύτερα (Γερμανία, Ιταλία), που επιδιώκουν την «εθνική» τους ενότητα. Στην εποχή εκείνη ο όρος «ποίηση» έχει ακόμα το εύρος του όρου «λογοτεχνία». Η «εθνική λογοτεχνία», η «Nationalliteratur», όπως την είχαν πει ήδη από τα 1780 οι Γερμανοί, συνοδεύει δηλαδή και συνεκφράζει την «εθνογένεση», που συνοδεύει την ανοδική πορεία της (πρωτο)αστικής τάξης προς την κρατική αποκατάσταση στα όρια του «εθνικού κράτους». Πραγματικά, αυτόν ακριβώς το ρόλο για το Σολωμό είχε προδιαγράψει ο Σπ. Τρικούπης, όταν τον προσηλύτιζε (τέλη 1822/1823) στην «εθνική υπόθεση»: προορισμός του Σολωμού ήταν «να βγει θεμελιωτής νέας φιλολογίας [=λογοτεχνίας] στην Ελλάδα. Ο Σολωμός δηλαδή είναι «ομόλογος» των συγχρόνων του εκείνων ευρωπαίων ποιητών (λογοτεχνών) του α' μισού του 19^{ου} αιώνα, που το έργο τους αποτελεί ένα ορόσημο και μια αφετηρία για τη δημιουργία μιας νεότερης, αστικοεθνικής - «ρομαντικής» λογοτεχνίας στις χώρες τους, όπως ο Foscolo και ο Manzoni στην Ιταλία, ο Pusskin στη Ρωσία, ο Mickiewicz στην Πολωνία, ο Petöfi στην Ουγγαρία Oehlenschläger στη Δανία. Γ. Βελουδής, 2000, σ. 243-246.

³²⁹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', σ. 152.

³³⁰ Μερικοί από τους πιο θερμούς Επτανήσιους οπαδούς του Σολωμού που υιοθέτησαν κοινά στοιχεία αναφορικά με τη τεχνική και το περιεχόμενο των έργων τους, και που

Ελευθερία· υμνούν και την Ελλάδα και τη Θρησκεία και την Ηθική και την Αλήθεια και την Δικαιοσύνη και την Ευγένεια και τη Λεβεντιά και τον Ανθρωπισμό και φυσικά τον Αγώνα του 1821, την γεμάτη αγώνες και δόξες Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, το πνεύμα της Θυσίας και της Ομόνοιας και της Αγάπης, κάθε ανωτερότητα και κάθε καλοσύνη. Όλα παίρνουν νέα πνοή και νόημα από το ανώτερο ύφος και τον ιερό ενθουσιασμό του ποιητή, ο οποίος με το σημαντικό καλλιτέχνημά του παρουσιάζεται πλέον ως μεγάλος και εμπνευσμένος δάσκαλος.³³²

Η Ελληνική Επανάσταση ξεσπά το 1821 και εντός δύο ετών, τον Μάιο του 1823, ο Σολωμός είχε τελειώσει τον Ύμνο του. Τον επεξεργάστηκε και τον τροποποίησε καθ' όλο το έτος και εν τέλει τον παρέδωσε στον Τρικούπη, ώστε να τον τυπώσει στον Μεσολόγγι.³³³ Ο Ύμνος τυπώθηκε για πρώτη φορά στο Μεσολόγγι (1824) και προκάλεσε γενικό ενθουσιασμό, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό.³³⁴ Μελοποιήθηκε τρεις φορές από τον Κερκυραίο Μάντζαρο και το 1861 τα δύο πρώτα τετράστιχα ανακηρύχθηκαν Εθνικός ύμνος.³³⁵ Ξεκίνησε να κυκλοφορεί στα 1825 και μάλιστα παγκοσμίως.³³⁶ Ο

αμέσως ή εμμέσως αντιλαμβανόμαστε πως είχαν τον Σολωμό ως διδάσκαλο και αρχηγό τους είναι οι λεγόμενοι «Σολωμικοί», οι οποίοι μπορούν να θεωρηθούν και συνεχιστές του έργου και της διδασκαλίας του. Ανάμεσά τους εντοπίζουμε τους Γ. Τερτσέτη, Ι. Τυπάλδο, Ι. Πολυλά, Γ. Μαρκορά, Γ. Καλοσγούρο και Λ. Μαβίλη. Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', 1960, σ. 155.

³³¹ Το ποίημα αποτελείται από 158 τετράστιχα που μπορούν να υποδιαιρεθούν σε επτά μέρη: (α) Προοίμιο ή χαιρετισμός της ελευθερίας, (β) Περιγραφή της εκρήξεως και της διάδοσης της επανάστασης και της εντύπωσης που προξένησε στον κόσμο, (γ) Επική περιγραφή της αλώσεως της Τριπόλεως, (δ) Καταστροφή του στρατού του Δράμαλη, (ε) Πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, (στ) Ναυτικά κατορθώματα και θάνατος του Πατριάρχη, (ζ) Επίλογος. Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. 17.

³³² Β. Ι. Βλαβιανός, χ.χ, σ. 10.

³³³ Φ. Μιχαλόπουλος, 1931, σ. σ. 151-152.

³³⁴ Ό.π, Φ. Μιχαλόπουλος, σ. 154.

³³⁵ Ό.π, Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. 12.

³³⁶ Η πρώτη έκδοση του Ύμνου εις την Ελευθερίαν κυκλοφόρησε το 1825 στο Παρίσι με τη γαλλική μετάφραση του Stanislas Julien απέναντι στο κείμενο, στον δεύτερο τόμο της συλλογής των δημοτικών τραγουδιών του Fauriel. Ο τίτλος του ήταν: «*Dithyrambe sur la Liberté, par Dionysios Salomos, de Zante*» [Βλ. Φωτογραφία ν. 5, Παράρτημα Φωτογραφιών] Μόλις κυκλοφόρησε στο Παρίσι, λοιπόν, η εν λόγω μετάφραση ο Charles Brinsley Sheridan έγραψε μια ενθουσιώδη κριτική, συστήνοντας μάλιστα τη μετάφραση του τόμου και στα αγγλικά, με το επιχείρημα ότι η αγγλική μετάφραση θα προσέφερε μεγάλη υπηρεσία στην αγνιζόμενη Ελλάδα και εν γένει στη λογοτεχνία. Τελικά, το έργο της μετάφρασης το ανέλαβε ο ίδιος και η αγγλική εκδοχή του Fauriel κυκλοφόρησε μέσα στο 1825, με τίτλο «*The songs of Greece from the Romaic Text*» [Βλ. Φωτογραφία ν.6, Παράρτημα Φωτογραφιών] Μετά την γαλλική και αγγλική μετάφραση σειρά είχε η ιταλική. Το 1825 κυκλοφόρησε η δεύτερη έκδοση του Ύμνου, στο Μεσολόγγι, με την ιταλική μετάφραση αντικριστά, σε πεζό, από τον Gaetano Grassetti. Ο τίτλος του ήταν: «*Inno alla Libertà Dionisio Solomos da Zacinto scrisse Il Mese di Maggio 1823. Volgarizzato in Prosa Italiana da G. Grassetti, Prof. Di Lettere Italiane e Latine in Zante*». [Βλ. Φωτογραφία 7. Παράρτημα Φωτογραφιών]. Κ. Τικτοπούλου, Βουλή των Ελλήνων. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1999, σ.

Σολωμός ανέβηκε στη συνείδηση ολόκληρου του τότε κόσμου και θεωρήθηκε σαν ένας κοινωνός, ένας απόστολος του φιλελευθερισμού στην Ευρώπη, ενώ το τραγούδι του πλέον αποτέλεσε το αντιπροσωπευτικότερο τραγούδι της εποχής. Τραγουδήθηκε δε σε διάφορα μέρη του κόσμου ως επαναστατικό άσμα (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Αγγλία, Ρωσία).³³⁷ Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως έως το 1849 το έργο του Σολωμού ήταν περισσότερο γνωστό και αναγνωρισμένο στην Ιταλία, τη Γαλλία και την υπόλοιπη Ευρώπη, παρά στην Αθήνα.^{338&339}

Δεν αρμόζει στην παρούσα εργασία να επιχειρηθεί κάποιου είδους ανάλυσης του *Υμνου*, εντούτοις θα παρουσιαστούν επιγραμματικά απόψεις και εκτιμήσεις αυτού το τόσο σημαντικού κομματιού της ελληνικής ιστορίας που επηρέασε τη γειτονική Ιταλία. Ο *Υμνος εις την Ελευθερία* γράφτηκε, λοιπόν, μέσα σε λίγες μέρες χωρίς καν ο ίδιος ο Σολωμός να το αντιληφθεί. Μια πνοή συναισθηματικού αυθορμητισμού γέμισε τις στροφές του. Ήταν «το ξεχείλισμα της ψυχής του», όπως ο ίδιος είχε αναφέρει «που γέμισε το χαρτί του».³⁴⁰ Η φαντασία του είδε μέσα σε μεγαλοπρεπείς εικόνες τις κυριότερες σκηνές των ηρωικών κατορθωμάτων της επαναστάσεως, και ο κριτικός του νους από μακριά είδε καθαρά, μέσα στην ψυχή των αγωνιστών, τη μεγάλη πίστη και τη θερμή φιλοπατρία τους. Κυριευμένος από έντονα συναισθήματα θέλησε να δημιουργήσει έναν ύμνο αντάξιο της ανδρείας των Ελλήνων, να υμνήσει την αυτοθυσία των πολεμιστών, να εξυψώσει το μεγαλείο της Ιδέας που τους ώθησε να πολεμήσουν σαν ήρωες.³⁴¹ Ο εθνικός μας ποιητής δεν αναφέρεται σε μοναχικές πράξεις ηρώων ούτε τους απεικονίζει τον καθένα ξεχωριστά. Το όραμα

σ. 55-141. Οι μεταφραστές των τριών πρώτων πλήρων ξενόγλωσσων αποδόσεων του *Υμνου* υπήρξαν αξιόλογοι άνθρωποι των γραμμάτων της εποχής τους – αν και όχι οι σπουδαίες πνευματικές φυσιογνωμίες, που θα ήθελε ο Σολωμός να μεταφράσουν τα ποιήματά του. Έχει ορθά παρατηρηθεί πως «όσο τον απασχολούσε τον Σολωμό η επιμελημένη παρουσίαση του ποιητικού του κειμένου – η στίξη, ο κάθε τόνος, το κάθε γράμμα – άλλο τόσο ήταν φυσικό να επιζητεί την πιστή απόδοσή του στις ξένες γλώσσες, όχι μόνο στο νόημα αλλά και στο πνεύμα της δημιουργίας του. Ο *Υμνος*, λοιπόν, είτε από θέληση του ποιητή, είτε από πρωτοβουλία των πιο στενών του φίλων, προοριζόταν για να μεταφραστεί από τους κορυφαίους εκπροσώπους του δυτικοευρωπαϊκού πνευματικού βίου. Γ. Ανδρειωμένος, 1999, σ.σ. 16-17.

³³⁷ Ό.π, Φ. Μιχαλόπουλος, σ. 154.

³³⁸ Το επίσημο κράτος μόλις το 1849 αξιώθηκε να δώσει στον Σολωμό παράσημο για τον *Υμνο* του. Γιατί άργησε τόσο πολύ όμως αυτή η μέρα; Ίσως διότι ο Σολωμός είχε επαναστατήσει και είχε γράψει το έργο του στη δημοτική γλώσσα, ίσως διότι είχε κάνει το έγκλημα να κατέβει στο λαό και να κηρύξει παντού και πάντοτε την αλήθεια και όπως όλες σχεδόν τις εποχές, έτσι και τότε τα κρατικά μυαλά ήταν αιχμάλωτα του καθαρευουσιανισμού. Β. Ι. Βλαβιανός, χ.χ. σ. 14.

³³⁹ Ό.π, Β. Ι. Βλαβιανός, σ. 14.

³⁴⁰ Ό.π, Φ. Μιχαλόπουλος, σ. 150.

³⁴¹ Ό.π, Β. Σταματέλος, χ.χ. σ. 15.

της Ελευθερίας τον συνεπαίρνει και ωθείται στο να ζωντανέψει μπροστά στα μάτια του αναγνώστη στα συνταρακτικά γεγονότα του Αγώνα, να εισέλθει κι εκείνος με τη σειρά του στην ατμόσφαιρα και να «καθαρθεί» ανεβαίνοντας προς το ηθικό μεγαλείο των αγωνιστών.³⁴² Η Ιδέα της Ελευθερίας μεταμόρφωσε τους χθεσινούς ραγιαδες σε ατρόμητους ήρωες και ακριβώς αυτή την εικόνα που είδαν τα δικά του μάτια θέλησε να τη δει ολόκληρη η οικουμένη.

Το μεγαλύτερο μέρος του ποιήματος θεωρείται κατώτερο κι ως σύλληψη και ως ιδέα και προπαντός ως γλώσσα^{343&344} και μορφή³⁴⁵, απεναντίας υπάρχουν στίχοι ανώτεροι, μουσικοί, θείοι, στίχοι τέτοιοι που ποτέ έως τότε δεν εξύψωσαν προηγουμένως τη δημοτική γλώσσα.³⁴⁶ Ο δε Παλαμάς είχε χαρακτηρίσει τον Ύμνο με τα εξής λόγια:

*«Ιδέα και λεκτικόν, σχήματα και γλώσσα ολοζώντανα, προσωποποιίαι, εικόνες, μεταφοραί, αποστροφαί, η επική πλατυρρημοσύνη, ο λυρικός οίστρος, η εύγλωττος ρητορεία, αχώριστος από τον ποιητήν, το έντονον της γνωμολογίας, το βαθύ της συγκινήσεως, το ύψος της εποπτείας, το Χριστοπουλικόν παίγνιον του βραχυσυλλάβου τροχάιου, μεταβαλλόμενον εις πινδαρικές πτέρυγας, το βάδισμα, τα άλματα του ρυθμού και του χορού το πυρρίχιον, ο Ύμνος».*³⁴⁷

Κατά την ανάλυση του Β. Σταματέλου, το ποίημα αρχίζει με έναν στίχο μοναδικό και αμίμητο, με στροφή εντελώς πρωτότυπη. Εντός δύο τετράστιχων, με λέξεις και φράσεις τελείως απλές και κοινές, ορθώνεται μεγαλοπρεπής η εικόνα της

³⁴² Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. σ. 42-43.

³⁴³ Με την απόφασή του να γράψει στην ελληνική γλώσσα ο Σολωμός είχε αποφασίσει να αναζητήσει και την ουσία των έργων του, η οποία έπρεπε να είναι και αυτή ελληνική. Φιλοδοξία του δεν ήταν να μεταφέρει στην Ελλάδα την ιταλική σκέψη, αλλά να εκφράσει με ανώτερη μορφή και όσο το δυνατόν πιο τέλεια, ιδέες αρμονισμένες με τις υπέροχες εκφάνσεις του ελληνικού πνεύματος. Β. Ι. Βλαβιανός, χ.χ, σ. 26.

³⁴⁴ Η γλώσσα του Ύμνου είναι η κοινή ομιλούμενη γλώσσα του έθνους, με τόσο λίγα και αδύνατα ξενικά λόγια ή ιδιωματικά στοιχεία. Επομένως, ο Ύμνος χαρακτηρίζεται, κατά τον Β. Σταματέλο, από γλωσσική ενότητα. Στα χέρια του Σολωμού η δημοτική γλώσσα στάθηκε σύμμετρη και ανάλογη με το ύψος της εμπνεύσεως, αποδείχτηκε ευλύγιστη και αρμονική με το νόημα, μελωδική και άξια να παραστήσει με σαφήνεια και ζωηρότητα υψηλές ιδέες και εικόνες γεμάτες δέος. Ό.π, Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. 45.

³⁴⁵ Το μέτρο του Ύμνου, με την εναλλαγή του τόνου με τους οκτασύλλαβους και τους επτασύλλαβους στίχους κάνει το μέτρο πιο ποικίλο, ζωηρό, χωρίς μονοτονία. Επιπρόσθετα, η ρίμα του θεωρηθεί φτωχική, ενώ στις περισσότερες στροφές οι ομοιοκαταληξίες δεν είναι καν πλήρεις. Α. Παπαγεωργίου-Ε. Βασιλειάδου, χ.χ, σ. σ. 35-37.

³⁴⁶ Ό.π, Φ. Μιχαλόπουλος, σ. 150.

³⁴⁷ Ό.π, Εμμ. Κριαράς, σ. 44.

Ιδέας που θα εξυμνήσει.³⁴⁸ Επίσης, οι εικόνες, οι τόσο άφθονες, δυναμικές και ζωντανές είναι ένα ιδιαίτερο στοιχείο που ο Σολωμός γνωρίζει πολύ καλά πώς να το χειρίζεται μέσα στον Ύμνο του. Το ίδιο ορθά και περίτρανα χειρίζεται τα επίθετα (που πλησιάζουν τον αριθμό 100), τις μεταφορές, τις προσωποποιήσεις, τα ασύνδετα σχήματα, τις ερωτήσεις, τις παρηχήσεις και της επαναλήψεις λέξεων ή φράσεων.³⁴⁹

Ο Ύμνος εις την ελευθερία είναι ουσιαστικά το πρώτο μεγάλο –και για μερικούς το πρώτο γνήσιο ποιητικό δημιούργημα – του Σολωμού. Μέσα σε αυτόν, παρουσιάζει την Ελλάδα έτσι όπως την αντικρίζει ο ίδιος κατά τη διάρκεια του αγώνα του '21, καθαγιάζονται όλες οι υψηλές ανθρώπινες αρετές, προβάλλοντας τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα σε μια ηθική και αισθητική συναίρεση και υπογραμμίζοντας την παντοδυναμία του πνεύματος. Η Ελλάδα, μέσα από τα μάτια του, είναι «όμορφη και πλούσια και άπαρτη και σεβαστή και άγια». Οι υψηλές ιδέες της Πατρίδας, της Θρησκείας και της Ελευθερίας δοκιμάζουν τον άνθρωπο, τον υψώνουν σε υψηλές σφαίρες ηρωισμού και με την ηθική έξαρση και την ανάταση στο χώρο του αιώνιου και του πνευματικού επικυρώνουν το μεγαλείο της ελληνικής ψυχής.³⁵⁰ Σαν τον Αισχύλο στους Πέρσας ο Σολωμός υμνεί τη γεννήτρα αυτού του κόσμου, την Ελευθερία, στον Εθνικό μας Ύμνο. Και την υμνεί με την πεποίθηση πως εάν οι ερχόμενες γενιές καταλάβουν και μιμηθούν την αξία του πολιτισμού εκείνου, θα αισθανθούν να λαχταρίζει μέσα τους κάθε είδους μεγαλείου, θα αισθανθούν ακράτητη ορμή για κάθε μεγάλη και υψηλή, ευγενική και ωραία πράξη, θα κάνουν την Ελλάδα του να ξαναγίνει πάλι το φως του Κόσμου.³⁵¹

³⁴⁸ Ό.π, Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. 15.

³⁴⁹ Ό.π, Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. 40.

³⁵⁰ Φ. Στεργίου, 1979, σ. 46

³⁵¹ Ό.π, Β. Σταματέλος, χ.χ, σ. σ. 47-48.

Σύνοψη

Αντικείμενο του παρακάτω κεφαλαίου αποτελεί η παρουσίαση της μακροχρόνιας και ζωντανής ενασχόλησης του Διονύσιου Σολωμού με τα Δημοτικά τραγούδια. Έχει αναφερθεί σε προηγούμενα υποκεφάλαια πως ο Σολωμός υπήρξε ένας από τους βασικότερους και ισχυρότερους συνδετικούς κρίκους ανάμεσα στον N.Tommaseo, την Ελλάδα και τα Δημοτικά τραγούδια και ακριβώς αυτές οι πληροφορίες ερευνώνται και εκτίθενται σε αυτό το σημείο.

B.2.1 Το Δημοτικό Τραγούδι και η ιδιαίτερη θέση που κατείχε στη ζωή του Σολωμού

Η ιταλική σκέψη, από τον Δάντη έως τον Manzoni, καθώς εξίσου η αγγλική ποίηση και η γερμανική φιλοσοφία, άφησαν εμφανώς τα ίχνη τους στο έργο του Διονύσιου Σολωμού. Επιπρόσθετα, η κλασική παιδεία, η Αγία Γραφή και ο νεότερος Ελληνισμός ενισχύουν την τάχιστα πρόοδο και τη ριζική ανανέωση του εθνικού μας ποιητή. Ωστόσο, το δημοτικό τραγούδι θα αποτελέσει τον κυριότερο οδηγό για τον προσανατολισμό του Σολωμού. Θα δει μέσα σε αυτό τη σημασία και τη ψυχή του ελληνικού λαού κι έτσι θα οδηγηθεί στο δρόμο των μεγάλων ιδανικών του Έθνους.³⁵²

Ο Σολωμός υπήρξε ο πρώτος Έλληνας λαογράφος και συλλέκτης δημοτικών τραγουδιών, σε μια περίοδο που η Λαογραφία, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φ. Μιχαλόπουλος, βρισκόταν ακόμη στα «σπάργανα».³⁵³ Στρέφει, λοιπόν, ο ποιητής, την προσοχή του προς τη δημοτική ποίηση, μελετά τα δημοτικά τραγούδια, διαμορφώνει δια μέσω αυτών την δική του ποιητική γλώσσα, παρακολουθεί το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον που αρχίζει να εκδηλώνεται σχετικά με αυτά, δημιουργεί τριγύρω του κύκλο μαθητών και φίλων με τους οποίους συζητά για τις αξίες και τις αρετές των δημοτικών τραγουδιών και της δημοτικής γλώσσας εν γένει.³⁵⁴ Σύμφωνα δε με τον Ν. Β. Τωμαδάκη ο ποιητής μας προσπάθησε και κατάρτισε συλλογή με λεξικογραφικό υλικό «δια στόματος

³⁵² Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', 1960, σ. 149.

³⁵³ Φ. Μιχαλόπουλος, 1931, σ. 209.

³⁵⁴ Εμμ. Χατζηγιακουμής, 1968, σ. 126.

του λαού» από όλη την Ελλάδα³⁵⁵ - κι όχι μόνο από το νησί της Ζακύνθου - πριν
καν εκδώσει ο Fauriel τα *Δημοτικά Άσματά* του. Σχετικά με την εν λόγω συλλογή
ο Πολυλάς αναφέρει:

«...η πολύτιμος ύλη εκείνη της συλλογής – ως προς τα αισθήματα, τα φρονήματα,
τα ήθη του ελληνικού λαού, ως προς τη γλώσσα, όπως αυτή σώζεται εις τα διάφορα
μέρη της ελληνικής γης, και μάλιστα εις τα όρη, όπου εφύλαξε καλύτερα το
χαρακτήρα της – έγινε αντικείμενο σοβαρής, σταθερής και βαθειάς μελέτης εις το
φιλέρευνον πνεύμα του».³⁵⁶

Ακόμα και ο Giuseppe Regaldi στο έργο του *Canti e Prose* αναφέρει πως ο
Σολωμός μελέτησε τα διάφορα δημοτικά τραγούδια που «ένιωθε ότι ανέδυναν μια
αδάμαστη ελευθερία προερχόμενη από τους αρχαίους ποιητές». Επιβεβαιώνει και
ενισχύει την άποψη δε για ακόμη μια φορά κι αυτός με τη σειρά του πως ο
γάλλος Fauriel συνέλεξε και μετέφρασε στα γαλλικά τα ελληνικά Δημοτικά
Τραγούδια, τα οποία ανήκαν στον «κόντε Σολωμό» όπως τον χαρακτηρίζει. Όλο
το έργο επομένως είναι δημιουργημένο από τα χέρια του Έλληνα ποιητή, ο
οποίος επεδίωκε να δημιουργήσει μια νέα ποίηση για τη χώρα του, δηλαδή να
θέσει υπό τον ρυθμό του τα δυνατά συναισθήματα του λαού.³⁵⁷

Ο Σολωμός, λοιπόν, χρησιμοποίησε γι' αυτό το ξεχωριστό και εθνικό έργο
που ήθελε να χαρίσει στη πατρίδα του, όχι την καθαρεύουσα αλλά την δημοτική
ελληνική γλώσσα, η οποία αποτελούσε ένα συνονθύλευμα λέξεων προερχόμενων
από τα ιταλικά και τα τούρκικα.³⁵⁸ Κάνοντας αναφορά στη γλώσσα, λοιπόν,
γίνεται αντιληπτό πως ένα μεγάλο κατόρθωμα που αποδίδεται στον Σολωμό
αποτελεί η κυριαρχία της τεχνικής, της γλώσσας και της μετρικής αρμονίας.³⁵⁹
Κατάφερε, πράγματι, να δαμάσει το γλωσσικό όργανο και να αναδειχθεί από
νωρίς ως ο καλύτερος καλλιεργητής της δημοτικής λογοτεχνίας.³⁶⁰ Ο Σολωμός

³⁵⁵ Απόδειξη ότι ο Σολωμός συγκέντρωνε τραγούδια από διάφορα μέρη της Ελλάδας
αποτελεί ένα τετράδιο γεμάτο από δημοτικά τραγούδια της Κύπρου, το οποίο βρέθηκε
ανάμεσα στα χειρόγραφα του ποιητή. Εμμ. Χατζηγιακουμής, 1968, σ. 129.

³⁵⁶ Ν. Β. Τωμαδάκης, 1935, σ. 9.

³⁵⁷ G. Regaldi, 1858, σ. 392.

<https://play.google.com/books/reader?id=2eUUAAAAQAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=el&pg=GBS.PA400>

³⁵⁸ G. Regaldi, 1858, σ. 399.

³⁵⁹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', σ. 149.

³⁶⁰ Εκείνοι που επέδρασαν καθοριστικά πάνω στο πνεύμα του και διαμόρφωσαν την
ελληνική φιλολογική του συνείδηση ήταν οι τρεις διασημότεροι δημοτικιστές της εποχής, ο
Φιλιππίδης, ο Fauriel και φυσικά ο Βηλαράς των Ιωαννίνων. Φ. Μιχαλόπουλος, 1931, σ.
159.

κατάφερε να αναδείξει τη φτώχη και άμορφη δημοτική γλώσσα σε μέσο έκφρασης ακόμα και των πιο υψηλών και λεπτών ιδεών και συναισθημάτων. Η ποίηση του Σολωμού, κατά τον Γ. Θ. Ζώρα, αναμφισβήτητα αποτελεί την αρτιότερη σύνθεση της ελληνικής ψυχής, των ελληνικών ιδεωδών, της εθνικής παράδοσης από την κλασική έως τη χριστιανική και νεότερη εποχή.³⁶¹ Σημαντικό, επίσης, εκτός από τη γλώσσα, είναι το γεγονός πως ο ποιητής μετά την περιπλάνησή του σε διάφορα ξενότροπα ιταλικά μέτρα, στρέφεται προς τον ελληνικό δεκαπεντασύλλαβο. Η βαθύτερη επαφή με την ελληνική πραγματικότητα εξοικειώνει τον ποιητή με το καθαρό αυτό ελληνικό μέτρο, το οποίο είναι ικανό να εκφράζει τα λεπτότερα της ελληνικής λυρικής μουσικής συναισθήματα, αλλά και τους υψηλούς επικούς τόνους. Όσον αφορά στα θέματα που χρησιμοποιεί ο εθνικός μας ποιητής εντός των έργων του αυτά είναι συνήθως ειδυλλιακά και βουκολικά μέχρι τη στιγμή που η Ελληνική Επανάσταση εισέρχεται στη ζωή του και πλέον συνειδητοποιεί πως έφτασε η ώρα να υπηρετήσει τη πατρίδα του. Ο Ύμνος του αποτελεί «την πρώτη εκδήλωση των νέων του ποιητικών κατευθύνσεων». Εν συνεχεία, γράφει ποιήματα αφιερωμένα στον Λόρδο Μπάϊρον, τον Μάρκο Μπότσαρη, την καταστροφή των Ψαρών κα.³⁶²

Η μελέτη και η περισυλλογή των δημοτικών τραγουδιών συμπερασματικά υπήρξε μια από τις σοβαρότερες ενασχολήσεις της ζωής του. Τότε ήταν κατ' ουσία και η περίοδος που γνώρισε έναν σημαντικό Ιταλό που θα τους ένωναν για πάντα τα δεσμά μιας δυνατής φιλίας, μιας μακροχρόνιας επικοινωνίας και εν συνεχεία μιας συνεργασίας που γνωστοποίησε το δημοτικό τραγούδι σε πολλές γωνιές του κόσμου. Η γνωριμία του με τον Niccolò Tommaseo, φυσικά, ήταν η εκκίνηση για μια συστηματικότερη μελέτη και ενασχόληση με τη δημοτική ποίηση.³⁶³ Ο Tommaseo εξάλλου χαρακτηριστικά είχε αναφέρει πως «ο Σολωμός μέρα και νύχτα είχε στα χέρια του τα δημοτικά τραγούδια», ενώ κάποιος άλλος φίλος του είχε υποστηρίξει πως «κάτω από το προσκέφαλό του εύρισκε πάντοτε χειρόγραφες συλλογές λαϊκών τραγουδιών και δημοτικών φράσεων».³⁶⁴

³⁶¹ Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', σ. 151.

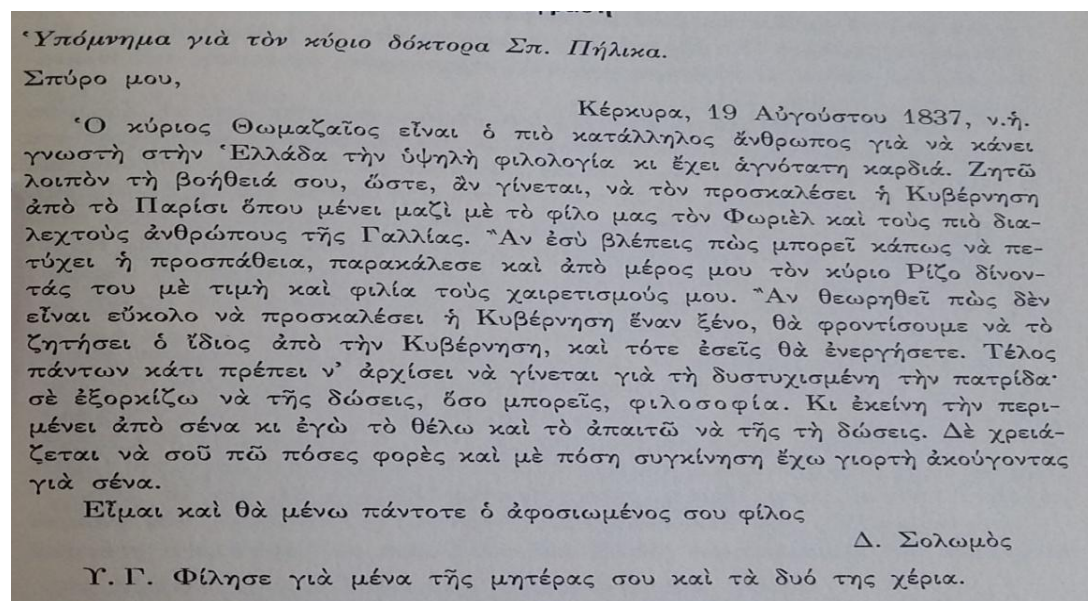
³⁶² Ό.π, Γ. Θ. Ζώρας, τομ. Α', σ. 150.

³⁶³ Ό.π, Φ. Μιχαλόπουλος, σ. 209.

³⁶⁴ Ό.π, Φ. Μιχαλόπουλος, σ. σ. 157-158.

B.2.2 Η σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ Διονύσιου Σολωμού και Niccolò Tommaseo

Σε αυτό το σημείο μπορεί κάποιος να αναρωτηθεί πως άραγε μπορεί να επιβεβαιωθεί η μεταξύ των δύο ανδρών γνωριμία, σχέση, φιλία και αλληλοεπίδραση; Αρχικά, ορισμένες επιστολές είναι αυτές που αποτελούν μια εξαιρετική πηγή. Πιο συγκεκριμένα, ο Διονύσιος Σολωμός απευθυνόμενος, σε επιστολή του, προς τον παλιό του φίλο από τη Ζάκυνθο, τον Σπ. Πηλικά³⁶⁵, εκθειάζει κάποιον Ιταλό λόγιο ονόματι Niccolò Tommaseo τονίζοντας πως «είναι ο καταλληλότερος άνθρωπος για να κάνει γνωστή στην Ελλάδα την υψηλή φιλολογία, κι έχει αγνότατη καρδιά» μια φράση που κατ' ουσία υποδηλώνει την ύπαρξη μιας βαθιάς σχέσης μεταξύ των δύο ανδρών.³⁶⁶ Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως το 1837 - ημερομηνία που γράφεται δηλαδή η επιστολή - ο Σολωμός δεν έχει ακόμη γνωρίσει προσωπικά τον Tommaseo, καθώς βρισκόταν ακόμη εξόριστος στη Γαλλία.^{367&368}

³⁶⁵ Σπυρίδωνας Πηλίκας (1805-1861). Νομικός και καθηγητής του ποινικού δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αργότερα εκτέλεσε και χρέη υπουργού δικαιοσύνης. Από τους πιο στενούς φίλους του Σολωμού στη Ζάκυνθο. Κ. Καιροφύλας, 1937, σ. 667.

³⁶⁶ Λ. Πολίτης, τόμ. Γ', 1991, σ. 344-346.

³⁶⁷ Θα τον γνωρίσει, όπως γνωρίζουμε, το 1849, όταν ο Δαλματός λόγιος θα καταφύγει στη Κέρκυρα, για δεύτερη φορά εξόριστος.

³⁶⁸ Ό.π, Λ. Πολίτης, τόμ. Γ', σ. 346.

Άλλη μια σημαντική επιστολή είναι αυτή τη φορά με αποστολέα τον Tommaseo και παραλήπτη τον Σολωμό. Από τα συμφραζόμενα αντιλαμβανόμαστε πως ο Σολωμός έστειλε στον Δαλματό λόγιο μια σειρά από ελληνικά δημοτικά τραγούδια για την επικείμενη συλλογή που επρόκειτο να εκδώσει (*Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci*, Βενετία 1841-1842) κι ακριβώς για αυτή του την κίνηση τον μνημονεύει με τα ακόλουθα λόγια:

«Dionisio Solomos, poeta che nel linguaggio del popolo infuse le delicatezze dell' arte».^{369&370}

Οι παραπάνω επιστολές, επομένως, αποτελούν ένα αδιάψευστο και ουσιαστικό στοιχείο που επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς περί στενής φιλίας και αλληλογραφίας. Επιπροσθέτως, σε παραπάνω κεφάλαιο της εν λόγω εργασίας, υπογραμμίστηκε η ύπαρξη στενής σχέσης, φιλίας, επικοινωνίας και σαφώς αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο ανδρών. Πιο συγκεκριμένα, αφορμή υπήρξε ο θάνατος της πολυαγαπημένης συζύγου του Tommaseo, της Διαμάντως, όπου ο Σολωμός με ελάχιστες λέξεις εξυψώνει την νεκρή σύζυγο και συγχρόνως ευφραίνει την ψυχή του Δαλματού λογίου. Χαρακτηριστικό των αμοιβαίων αισθημάτων και της επαφής τους είναι, εν κατακλείδι, η κίνηση του Tommaseo όταν πληροφορήθηκε το θάνατο του Σολωμού, όπου αμέσως απευθύνθηκε στον αδερφό του, Δημήτριο, και του ζήτησε τα αυτόγραφα ιταλικά ποιήματα του εκλιπόντος για να επιχειρήσει την έκδοσή τους. Κι αυτό μολονότι ο Tommaseo πολλές φορές είχε επικρίνει αυστηρά το Σολωμό για την τάση του να αφήνει ασυμπλήρωτα τα έργα του.^{371&372} Χαρακτηριστική εξάλλου είναι η γνωστή φράση

³⁶⁹ «Ο Διονύσιος Σολωμός, που στη λαϊκή λαλιά εμφύσησε την αβρότητα της τέχνης».

³⁷⁰ Ό.π., Α. Πολίτης, τόμ. Γ', σ. 368.

³⁷¹ Εμμ. Κριαράς, 1957, σ. 103.

³⁷² Ο Βαλαωρίτης σε γράμμα του προς τον Ροϊδη (3 Νοεμβρίου 1877) διατυπώνει τη γνώμη του για το Σολωμό και δη για την τάση αυτού να αφήνει ανολοκλήρωτα τα έργα του: «Ο Σολωμός», τονίζει «ήτο ποιητής πολύ ανώτερος των ποιητικών του έργων, διότι αν εξαιρέσεις τον Ύμνον, τον οποίον ο Σολωμός δεν ήθελε ν' ακούσει κατά το μακρόν διάστημα του βίου του, καίτι εντελώς αμερίμνου, τι άλλο παρήγαγεν τέλειον, άρτιον, πλήρες; Το απόσπασμα του Λάμπρου έμεινε απόσπασμα και εν γένει όσα ανευρέθησαν μετά το θάνατό του, ασύνδετα ποιητικά δοκίμια, δεν ηύξησαν βεβαίως τη δόξαν του. Και είναι μεν αληθές ότι πολλάκις έρχεται εις τον κόσμον, όπως απαγγείλη εν μόνο άσμα κι ευθύς μετά ταύτα απέλθη αφίνων την αρμονίαν των φθόγγων του ως αύραν ζωογόνον να πνέει επί των ανθρώπων, αλλ' είναι επίσης βέβαιον ότι δια να καταλάβει τις τόσον ευρύν χώρον εν τη νεωτέρα ελληνική ποιήσει, όσον κατέλαβεν ο Σολωμός, πρέπει, αφού απέθανεν εβδηκοντούτης να μην

*«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»*

του Tommaseo, που εκμυστηρεύεται σε φίλο του μετά το θάνατο του Σολωμού,
σχετικά με την εντύπωση που είχε σχηματίζει για αυτόν στο πέρας του χρόνου:

*«Ακόμη κι αν ευρεθούν όλα τα έργα, που έγραψεν ο Διονύσιος και πάλιν
αποσπάσματα θα είναι. Ήτο εκλεκτόν πνεύμα, αλλά η εύκολη φήμη, ο τίτλος του
κόμητος και τα πλούτη τον έβλαψαν. Μην ειπήτε αυτό σε κανένα. Αλλά κανείς δεν
τον εξετίμησε περισσότερο από εμέ».*³⁷³

περιορίζεται η παραγωγική του δύναμις εις ένα μόνο ύμνον και ολίγας ασυναρτήτους
στροφάς». Κ. Φωτεινός, 2000, σ. 44-45.

³⁷³ Φ. Μιχαλόπουλος, 1931, σ. 72.

Μέρος Τρίτο: Luigi Mercantini

Σύνοψη

Τελευταίος Ιταλός λόγιος προς έρευνα είναι ο Luigi Mercantini, ένας ιδιαίτερα ευαίσθητος μα συγχρόνως δυναμικός, επαναστατικός και σημαίων άνδρας για την Ιταλία, καθώς είναι εκείνος που συνέλαβε και συνέθεσε τον *Ύμνο του Garibaldi*. Παρακάτω παρουσιάζεται εν συντομία η εργοβιογραφία του.

Γ.1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Luigi Mercantini (1821-1872)

Ο Luigi Mercantini γεννήθηκε στο Ριπατρανσόνε (Ripatransone)³⁷⁴ στις 19 Σεπτεμβρίου του 1821.³⁷⁵ Ήταν γιός του Domenico και της Barbara Morelli. Ο πατέρας του μάλιστα ήταν υπηρέτης του Ugolini, αποστολικός εφημέριος της διοίκησης της περιοχής.³⁷⁶ Εξ αρχής οι γονείς του επιθυμούσαν ο γιος τους να γίνει ιερέας.³⁷⁷ Συμπλήρωσε τις σπουδές του στο Σεμινάριο του Fossombrone, όπου εκεί στο μεταξύ είχε μεταφερθεί η οικογένειά του προκειμένου να ακολουθήσουν τον Mons. Ugolini.³⁷⁸ Δάσκαλός του υπήρξε ο «δαντόφιλος» F. M. Torcelli, ο οποίος και συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην κλασική του κατάρτιση.^{379&380} Παρόλα αυτά δεν έδειξε καμία κλήση προς τον κληρικό, όπως θα επιθυμούσε να τον δει ο θρησκόληπτος πατέρας του, που ήταν θαλαμηπόλος του επισκόπου. Αντιθέτως, γύρω στα 1838 ο Luigi βιώνει μια κρίση

³⁷⁴ Ένας μικρός Δήμος με πλούσια ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά, που κατοικείται από τους προϊστορικούς χρόνους και που βρίσκεται 70χλμ. Νοτιοανατολικά της Ανκόνα, ενώ απέχει 12 χλμ. Από την ακτή της Αδριατικής. Δ. Κλαυδιανός, 2001, <http://24grammata.com/?p=18154>

³⁷⁵ B. Monti, 1871, σ. 3.

³⁷⁶ Ήταν, μάλιστα, τόσο πιστός υπηρέτης που την επόμενη ημέρα της γέννησης του νεογνού, πραγματοποιήθηκαν τα βαφτίσια του (στην εκκλησία S. Benigno) και του δόθηκε το όνομα «Luigi», προκειμένου να το θέσουν υπό την προστασία του επίσκοπου Luigi Ugolini, μα εξίσου προκειμένου μελλοντικά να ακολουθήσει την ίδια έξοχη καριέρα του επιφανούς «Padrone Ugolini». B. Camaioni, χ.χ, σ. 11.

³⁷⁷ B. Camaioni, χ.χ, σ. 11.

<https://docplayer.it/27175609-Una-vita-interessante-luigi-mercantini-il-tirteo-marchigiano.html>

³⁷⁸ <http://www.fondazionemercantini.it/luigi-mercantini/>

³⁷⁹ Ό.π, B. Monti, 1871, σ. 3.

³⁸⁰ Francesca Brancaleoni, 2009, http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

ταυτότητας, σύμφωνα με τον B. Camaioni, καθώς συνειδητοποιεί πως το να γίνει ιερέας δεν είναι πραγματικά ο απώτερος σκοπός της ζωής του. Αντιθέτως, στόχος του είναι ο γάμος και η πολιτική πατριωτική αφύπνιση.³⁸¹ Ο πατέρας του μη συμφωνώντας με αυτόν τον τρόπο ζωής, και κυρίως με την πατριωτική προπαγάνδα που ξεκίνησε να ασκεί ο γιός του, αποφασίζει να μη του ξαναμιλήσει.³⁸² Αυτή η σχέση με τον πατέρα του θα περάσει από πολλά κύματα και σκαμπανεβάσματα επί σειρά ετών. Από το 1842 έως το 1849 γίνεται καθηγητής της φιλολογίας στο Σεμινάριο – Κολλέγιο και έπειτα στο Κοινοτικό Γυμνάσιο της Σενεγάλης.³⁸³

Από ποια στοιχεία χαρακτηρίζεται όμως αυτός ο σπουδαίος Ιταλός ποιητής; Ο χαρακτήρας του Luigi ήταν ήπιος, γλυκός, μετριόφρων – ακόμα κι όταν ήταν πλέον διάσημος - και θα προσέθετε κανείς πως ήταν και κάπως ιδιαίτερος. Ο ίδιος, μάλιστα ένιωθε σα να είχε γεννηθεί μόνο για να αγαπά. Η αγάπη και ο πόνος υπήρξαν οι ανώτερες και μοναδικές σταθερές της ζωής του.³⁸⁴ Ωστόσο, μέσα του ήδη από μικρή ηλικία είχε αρχίσει να αναπτύσσεται μια ανεξέλεγκτη πατριωτική αγάπη και εθνική περηφάνια – συναισθήματα απόντα από την καρδιά του πατέρα του, Domenico – τα οποία και δημιουργήσαν ένα ιδεολογικό χάσμα ανάμεσα σε πατέρα και γιό.³⁸⁵ Τα κινήματα του 1848-1849 φυσικά και δεν τον άφησαν αδιάφορο.³⁸⁶ Βοήθησε, μάλιστα, και στην Εθνική υπόθεση της Ιταλίας με έναν πολεμικό ύμνο³⁸⁷, που τότε τον έψαλλαν όλοι πανταχού, κάνοντας γνωστό, σε σύντομο χρονικό διάστημα, το όνομά του. Όταν τα αυστριακά στρατεύματα, λοιπόν, μπήκαν στην Εμίλια (Emilia) και τη Ρομάνια

³⁸¹ Ό.π, B. Camaioni, σ. 19.

³⁸² Ό.π, B. Camaioni, σ. 115.

³⁸³ Ο Mercantini στο Σεμινάριο έλαβε, λοιπόν, μια ευρεία διδακτική και πολιτιστική κατάρτιση και αμέσως μετά το πέρας των σπουδών του ξεκίνησε δραστηριότητά του ως καθηγητής. Οι δύο του δε επαγγελματικές έδρες ήταν η Σενεγάλη και η Ανκόνα.
<http://www.fondazionemercantini.it/luigi-mercantini/>

³⁸⁴ Ό.π, B. Camaioni, σ. 12.

³⁸⁵ Ό.π, B. Camaioni, σ. 13.

³⁸⁶ Ο ποιητής επιθυμούσε διακαώς να συμμετέχει στον πόλεμο κατά των Αψβούργων, ωστόσο δεν κατάφερε να υλοποιήσει την επιθυμία του διότι αν το είχε όντως πραγματοποιήσει θα είχε δώσει το χαριστικό χτύπημα στη μητέρα του. Έτσι, αναγκάστηκε να αρνηθεί την πρόταση που του είχε κάνει ο φίλος του Colonnello Girali. Επίσης, να μην παραλειφθεί πως ο Mercantini ήταν ιδιαίτερος «χρήσιμος» στη Σενεγάλη ως πατριωτικός εμπυχωτής και υποστηρικτής του πλήθους. Ο ίδιος ο ποιητής, μάλιστα, ένιωθε πως υπηρετούσε την πατρίδα εξίσου ορθά με τις πολιτικές του δραστηριότητες όπως και οι υπόλοιποι που συμμετείχαν στις πολεμικές δραστηριότητες. B. Camaioni, χ.χ, σ. 119.

³⁸⁷ *Inno di guerra ("Patrioti, all' Alpi andiamo")* (1848), σύνθεση G. Zampettini: έγινε γνωστός ανάμεσα στους Ιταλούς εθελοντές στη περιοχή Lombardo Veneto και κατά διάρκεια της άμυνας της Βενετίας. Francesca Brancaloni, 2009 www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

(Romania), για να αποκαταστήσουν την κυριαρχία του παπικού κράτους, εκείνος, θέλοντας να αποφύγει τις καταδιώξεις, πήγε στην Ανκόνα.³⁸⁸ Μετά την πτώση της τελευταίας στα χέρια των αυστριακών ο Mercantini, έπειτα από μια εσωτερική πάλη και αμφιταλάντευση σχετικά με το να μείνει ή να εγκαταλείψει τη χώρα του,³⁸⁹ αποφασίζει να αναζητήσει προσωρινό καταφύγιο στα ελληνικά νησιά του Ιονίου,³⁹⁰ μετά από προτροπή φίλων του που θα κατέφευγαν και οι ίδιοι προς τα εκεί.³⁹¹ Στις 31 Ιουνίου το πλοίο έφτασε στην Κέρκυρα. Οι ντόπιοι υποδέχτηκαν τους εξόριστους με τέτοια αδερφική αγάπη που σημάδεψε εξ αρχής την καρδιά του Mercantini, ο οποίος ήταν αναγκασμένος το πρώτο καιρό να επιβιώσει χάρη στην ελεημοσύνη των Κερκυραίων.^{392&393} Στην Κέρκυρα διέμεινε περίπου έξι μήνες και προσπάθησε να συνάψει καλές σχέσεις με τους υπόλοιπους εξορισμένους Ιταλούς, όπως τον Tommaseo, τον Zambecari και κυρίως τον Manin.³⁹⁴ Συγχρόνως έδωσε το παρόν στο σαλόνι της διάσημης ελληνόφιλης Angelica Palli Bartolomei, ενώ τέλος εισχώρησε στη *Società dell' emigrazione*

³⁸⁸ B. Lavagnini, 1969, σ. 8.

³⁸⁹ Ο Mercantini παρατηρώντας την επικίνδυνη κατάσταση της πατρίδας του και την ολοένα αυξανόμενη δύναμη της Αυστρίας επί των ιταλικών εδαφών, την άνοιξη του 1849 ζητά να φύγει ως εθελοντής. Μάλιστα, εμφανίζεται διατεθειμένος να θυσιάσει ακόμα και τη ζωή του για την πατρίδα. Παρ' όλα αυτά το ίδιο καλοκαίρι αλλάζει πορεία στα σχέδιά του και αποφασίζει να ακολουθήσει το δρόμο της εξορίας, καθώς παραμένοντας στην πατρίδα, ως επαναστάτης ή αρχηγός των επαναστατών θα τον περίμενε ισόβια φυλάκιση. Έως ότου φτάσει το καράβι που θα τον φυγαδεύσει, παραμένει κρυμμένος στην Ανκόνα. Περιμένοντας το καράβι που θα τον μετέφερε στην Κέρκυρα, έστειλε στον Gonfaloniere της Σενεγάλης ένα γράμμα (23 Ιουνίου 1849, Ανκόνα): «...*Costretto ad allontanarmi dal mio diletto paese per fuggire l' insulto e la pena che si vuol dare ai giovani amatori della Patria, rinunzio alla cattedra di Eloquenza che ho per sette anni occupata in codesta cara e gentile città. Ringrazio tutti i cittadini dell' amore che mi hanno portato, e se nulla hanno potuto le fatiche che io ho sostenute per crescere virtuosa e italiana la gioventù affidata alle mie cure, prego tutti a perdonarmi, se avessi mai fatto cosa degna di rimprovero. Ma io parto con la coscienza pura e con la fronte serena, parto addolorato e piangente, perché mi tocca abbandonare la bella ed infelice mia Patria. Ma la speranza mi sta viva nel cuore: nuova oppressione! Nuovo risorgimento!... Vivrò misero, ma onorato, e tornerò onorato. Ci rivedremo in tempi migliori*». B. Camaioni, χ.χ, σ. σ. 134-136.

³⁹⁰ «*Erano le due pomeridiane del 27 giugno allorchè il legno degli esuli incominciò a muoversi per uscire dal porto di Ancona. Non posso esprimere quello ch' io sentissi nell' anima, quando al primo soffio del vento che battè sulla vela, mi accorsi che la barca si allontanava dal lido. Io diceva a me stesso: ecco qui Ancona. Io veggio a poca distanza i palazzi e le torri, ma questo legno si muove e la sua prua è volta a lidi stranieri e lontani; e quando rivedrò questa terra che mi sfugge dagli occhi? Addio Ancona, addio terra d' Italia, addio popolo infelice, addio giovani martiri che siete caduti su quei colli combattendo intorno alla bandiera della patria... e qui il cuore affrettava i suoi abbtiti e un brivido mi correva tutte le vene, e il mio corpo ardeva e gli occhi velati di pianto non vedevano più nulla.*» E. Liburdi, 1935, σ. 628.

³⁹¹ E. Liburdi, 1935, σ. 627.

³⁹² Ό.π, B. Camaioni, σ. 138.

³⁹³ Ο Mercantini ζούσε στη Κέρκυρα από την γενναιοδωρία των ντόπιων, επίσης από μερικά ιδιαίτερα μαθήματα ιταλικών, καθώς και από την έκδοση ποιημάτων. B. Camaioni, χ.χ, σ. 145.

³⁹⁴ Ό.π, E. Liburdi, σ. 631.

italiana, όπου και έγινε γενικός γραμματέας (1854).³⁹⁵ Από την πολυτάραχη ζωή του ποιητή, η περίοδος που ενδιαφέρει πιο πολύ στην έρευνα της παρούσης εργασίας, και για την οποία θα αντληθούν οι περισσότερες πληροφορίες είναι φυσικά εκείνη της εξορίας του στο νησί της Κέρκυρας και της Ζακύνθου. Ο Mestica δίνει ελάχιστες πληροφορίες για την περίοδο εκείνη. Ήταν γύρω στα τέλη του Ιουνίου του 1849, λοιπόν, όταν μεταφέρθηκε στα Ιόνια νησιά και δη στην Κέρκυρα, όπου έμεινε περίπου έξι μήνες όπως προαναφέρθηκε. Περισσότερες, ωστόσο, συμπληρωματικές ειδήσεις έχουμε από τον ίδιο τον ποιητή, που μας δίνει διάφορες πληροφορίες είτε σε μερικά από τα ποιήματά του και τις σημειώσεις του είτε στην αλληλογραφία του τη δημοσιευμένη στη μελέτη του Omero Pierini, όπου αναφέρεται στα χρόνια της εξορίας του. Στις 4 Ιουλίου του 1849 ο ποιητής μετά από καιρό νιώθει την ανάγκη να επικοινωνήσει με την οικογένειά του ξανά και έτσι αποφασίζει να γράψει στον πατέρα του. Τότε ήταν και η περίοδος που εμπνεύστηκε και συνέγραψε την ωδή *Corcira* (Κέρκυρα), έργο που γράφτηκε το ίδιο καλοκαίρι (Αύγουστος 1849). Στην εν λόγω ωδή ο ποιητής, με τη σκέψη πάντα στη πατρίδα, αναφέρεται στο πόσο πολύ το μέρος αυτό της γης στο οποίο βρέθηκε εξόριστος, ως προς το τοπίο, το κλίμα, τη βλάστηση και άλλα, του θυμίζει την Ιταλία. Ύστερα, λοιπόν, από παραμονή έξι μηνών περίπου στο νησί της Κέρκυρας, ο Mercantini αποφασίζει να την αφήσει και να μεταφερθεί στη Ζάκυνθο. Ο ίδιος αναφέρει τα εξής:³⁹⁶

«Γιὰ τοὺς Κερκυραίους εἶναι δυσάρεστο τὸ ὅτι πρέπει νὰ φύγω ἀπ' ἐδῶ, μὴ ἔχοντας πιά τί νὰ κάνω. . . Θὰ μπορούσα ἴσως κ' ἐδῶ νὰ βρῶ τρόπο, γιὰ νὰ ἐξασκήσω τὸ ἐπάγγελμά μου, ἀλλὰ δυστυχῶς σ' αὐτὸν τὸν τόπο ὑπάρχει μιὰ νεολαία ὀκνηρή, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὶς μόδες καὶ τὶς διασκεδάσεις καὶ ἐλάχιστα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ μελέτη. Ἀντίθετα, στὰ ἄλλα νησιά δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο, καὶ κυρίως στὴ Ζάκυνθο, ὅπου παρατηρεῖται ἐξαιρετικὴ ἀγάπη γιὰ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὰ γράμματα».

Ο Ιταλός ποιητής, λοιπόν, μεταφέρεται από την Κέρκυρα στη Ζάκυνθο (Ιανουάριος 1850) όπου διαμένει εκεί δύο χρόνια. Κι εκεί συνάντησε διάφορους ανθρώπους που θα προσέφεραν ευχαρίστως τη βοήθειά τους. Ανάμεσά τους

³⁹⁵Francesca Brancaloni, 2009,

www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

³⁹⁶ Ό.π, Β. Lavagnini, σ. 8.

ξεχωρίζει ο κόντε Ermano Lunzi.^{397&398} Επίσης σημαντικός για τον ποιητή υπήρξε ο Roberto Sargent με τον οποίον συνδέθηκε με δεσμούς φιλίας. Ο Mercantini και στη Ζάκυνθο – αλλά περισσότερο στη Κέρκυρα – υποστηρίζει πως πέρασε δύσκολες στιγμές³⁹⁹, και ίσως σε αυτό να συνέβαλλαν και διάφοροι περιβαλλοντικοί παράγοντες όπως οι συχνοί σεισμοί, η ελονοσία και εν τέλει η «*cholera morbus*».⁴⁰⁰ Τον Ιανουάριο του 1850 έχει εγκατασταθεί, λοιπόν, στη Ζάκυνθο. Σε αυτή τη μετακίνηση και αλλαγή στη ζωή του τον ώθησε ο ιστορικός Ερμάννος Λούντζης (1806-1868). Στο νησί της Ζακύνθου ο Ιταλός ποιητής νοικιάζει ένα φτωχικό σπίτι και αρχίζει να γράφει ποιήματα, ενώ για να βιοποριστεί διδάσκει ιταλικά στην οικογένεια Λούντζη.⁴⁰¹ Από εκεί θα φύγει ύστερα από δύο χρόνια (6 Ιουλίου 1852) με κατεύθυνση αυτή τη φορά το Τορίνο⁴⁰², περνώντας δια μέσω της Γένοβας.⁴⁰³

Ύστερα από δύο χρόνια παραμονής στην πρωτεύουσα του Πιεμόντε κατάφερε τελικά να βρει μια μόνιμη θέση στη Γένοβα ως καθηγητής της ιταλικής φιλολογίας πρώτα, κι έπειτα ως διευθυντής του Ιταλικού Κολλεγίου Θηλέων, γνωστό με την κοινή ονομασία «*delle Peschiere*».⁴⁰⁴ Λίγα χρόνια αργότερο, το 1855 συνεργάζεται με το *La Donna*⁴⁰⁵, εβδομαδιαίο περιοδικό της Γένοβας, με κύριο στόχο του την πληροφόρηση των νέων, και του οποίου το 1856 γίνεται διευθυντής.⁴⁰⁶ Συνεργάτες του στο εν λόγω περιοδικό μεταξύ των άλλων θα είναι και ο Niccolò Tommaseo.⁴⁰⁷ Το 1860 ο Lorenzo Valerio, που διορίζεται αρμοστής

³⁹⁷ Στο νησί της Ζακύνθου και δη κοντά στον Conte έζησε με περισσότερη οικονομική άνεση προσφέροντας τις υπηρεσίες του ως προς την εκπαίδευση των παιδιών του, ενώ ως αντάλλαγμα του δόθηκε διαμονή, διατροφή και ορισμένα «*scudi*» το μήνα. B. Camaioni, χ.χ. σ. 155,

³⁹⁸ Ermano Lunzi, εξέχουσα προσωπικότητα των Ιονίων νήσων και ιδιαιτέρως εύπορος άνδρας.

³⁹⁹ Είχε αναφέρει σε μια επιστολή του προς τον Filippo Mordani «*l' anima oppressa non può rallegrarsi nel sorriso della terra e del cielo*». E. Liburdi, 1935, σ. 637.

⁴⁰⁰ E. Liburdi, 1935, σ. 637.

⁴⁰¹ Δ. Κλαυδιανός, Περιοδικό *Περίπλους*, 2017, σ. 91.

⁴⁰² Αφού είχε ήδη ζήσει για ένα μήνα στη Μάλτα, το 1825 μεταφέρεται στο Τορίνο, με νέο όνομα και αγγλικό διαβατήριο. Francesca Brancaloni, 2009, www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

⁴⁰³ Εξόριστος έμεινε πρώτα για λίγους μήνες στην Κέρκυρα, κι έπειτα για δυόμισι χρόνια στη Ζάκυνθο, ζώντας φτωχικά από τα φιλολογικά του έργα και τη διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας. B. Lavagnini, 1969, σ. σ. 7-9-8

⁴⁰⁴ B. Lavagnini, 1969, σ. σ. 5-7.

⁴⁰⁵ Στο εν λόγω περιοδικό ανάμεσα σε άλλους συνεισέφεραν με τη συμμετοχή τους και τη πέννα τους ο N. Tommaseo και ο Dall' Ongaro. Francesca Brancaloni, 2009, http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28L%27Unificazione%29/

⁴⁰⁶ Francesca Brancaloni, 2009, www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

⁴⁰⁷ http://www.800siciliano.co.nf/luigi-mercantini.php#.XSUNU_ZuK00

της επαρχίας Μαρκάι (Marcai), τον παίρνει για γραμματέα του.⁴⁰⁸ Την ίδια χρονιά (1860) ίδρυσε επίσης την εφημερίδα *Corriere delle Marche*.⁴⁰⁹ Έπειτα από λίγο καιρό ξεκινά να διδάσκει ιστορία και κριτική της αισθητικής στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Μπολόνια, ενώ το 1864 ο Ιταλός ποιητής καταλαμβάνει την έδρα της ιταλικής λογοτεχνίας στο R. Università di Palermo.⁴¹⁰ Τον Φεβρουάριο του 1865 διορίζεται με διάταγμα του Υπουργού Natoli καθηγητής του Πανεπιστημίου του Παλέρμο και στις 26 Απριλίου 1865 φεύγει με την οικογένειά του⁴¹¹ από τη Μπολόνια για τη νέα του πλέον έδρα στο Παλέρμο⁴¹² όπου και πεθαίνει απρόσμενα.⁴¹³ Ο L. Mercantini απεβίωσε το βράδυ της 17^{ης} Νοεμβρίου του 1872, εντελώς ξαφνικά και μετά από μόλις έξι μέρες ασθένειας, σε μια εξοχική κατοικία στη περιοχή Colli, κοντά στο Παλέρμο.⁴¹⁴ Θάφτηκε στο κοιμητήριο S. Maria di Gesù, όπου το επόμενο έτος του αφιερώνεται ένα μνημείο από τον Aleardo Aleardi. Παρόλο που ο Mercantini θεωρείται ένας ποιητής μικρής σημασίας της Ιταλικής ποίησης, εντούτοις συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πιο γνωστούς ποιητές – αντιπροσώπους της λυρικής και πατριωτικής ποίησης.⁴¹⁵ Ο δήμος Ριπατρανσόνε της Επαρχίας Ascoli Piceno δεν ξέχασε τον Mercantini αλλά ούτε και τη Ζάκυνθο που τον φιλοξένησε και τον προστατεύσε, κι έτσι σε μια σεμνή τελετή στις 25 και 26 Μαΐου 2016, χωρίς δυστυχώς την παρουσία του Δήμου Ζακυνθίων (είχε προσκληθεί αλλά δεν παρευρέθηκε), ονόμασαν έναν κεντρικό τους δρόμο Via Zante.⁴¹⁶

⁴⁰⁸ Ό.π, B. Lavagnini, σ. σ. 5-7.

⁴⁰⁹ Francesca Brancaloni, 2009, http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28L%27Unificazione%29/

⁴¹⁰ B. Monti, 1871, σ. 8.

⁴¹¹ Η πρώτη του σύζυγος, Anna Bruni, πέθανε πρόωρα, σε ηλικία λίγο μεγαλύτερη των είκοσι ετών, και είκοσι μόλις μήνες μετά τον γάμο τους (1847). Francesca Brancaloni, 2009, http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

Σύναψε δεύτερο γάμο στη Γένοβα, το 1885, με την Giuseppina De Filippi, δασκάλα μουσικής-πιάνου στο ίδιο Κολλέγιο που εργαζόταν κι εκείνος, στο Κολλέγιο «delle Peschiere». B. Lavagnini, 1969, σ. 7.

⁴¹² Στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμο πήρε τον τίτλο του καθηγητή της Ιταλικής Λογοτεχνίας. <http://www.fondazionemercantini.it/luigi-mercantini/>

⁴¹³ Ο πρόωρος θάνατός του, κατά τους βιογράφους του, οφείλεται σε τύφο, από τον οποίο προσεβλήθη, ενώ φρόντιζε τις άρρωστες κόρες του. B. Lavagnini, 1969, σ. 7.

⁴¹⁴ Ό.π, B. Monti, σ. 3.

⁴¹⁵ http://www.800siciliano.co.nf/luigi-mercantini.php#.XSUNU_ZuK00

⁴¹⁶ Δ. Κλαυδιανός, Περιοδικό *Περίπλους*, 2017, σ. 91.

Γ.1.2 Το συγγραφικό του έργο

Το όνομα του Luigi Mercantini είναι αγαπητό στους Ιταλούς τόσο για τους αξέχαστους στίχους του στο ποιητικό του έργο *Inno di Garibaldi* (1858), όσο και για τους στίχους του *Spigolatrice di Sapri* (1857), όπου αναφέρονται στη θυσία τριακοσίων συντρόφων του Carlo Pisacane, γενναιόδωρου και δυστυχή πρωτοστάτη της αποστολής των Mille. Αυτά τα δύο έργα είναι σαφώς μέγιστης και σημαίνουσας σημασίας, όμως δεν είναι τα μοναδικά αποτελέσματα της ποιητικής έμπνευσής του, η οποία – από το 1848 έως το 1870 – τέθηκε ολοκληρωτικά στην υπηρεσία της Ιταλίας, προκειμένου να συνεισφέρει στο ιταλικό όνειρο της ενότητας και της ιταλικής ανεξαρτησίας.⁴¹⁷

Όντας ένας άνθρωπος πράγματι πολυγραφότατος, έγραψε μια πληθώρα ποιημάτων που «συνόδευσαν» τα κατορθώματα της Αναγέννησης, που ως επί το πλείστον είχαν πατριωτικό προσανατολισμό και που εν τέλει αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους εκφραστές αυτού του είδους ποιημάτων. Όπως προαναφέρθηκε, συνέθεσε το 1848 τον *Inno di guerra*, μελοποιημένο από τον G. Zampettini, ως εμψυχωτικό ύμνο, ο οποίος διαδόθηκε μεταξύ των εθελοντών Ιταλών κατά τη διάρκεια της άμυνας της Βενετίας και στην περιοχή Lombardo Veneto.⁴¹⁸ Ωστόσο, η κύρια πληθώρα συγγραφικών του έργων γεννιούνται κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα. Αυτή η χώρα, με την ομορφιά της, τη μαγείας της, τα βάσανά της, τον σαγηνεύει και αναπόφευκτα από την πέννα αυτού ξεχύνονται δεκάδες ποιήματα, τα οποία θα παρουσιαστούν στο προσεχές κεφάλαιο. Τα *Canti*, λόγου χάρη, δημιουργούνται στην Κέρκυρα το 1849 και στη Ζάκυνθο το 1850. Το 1885 μια νέα έκδοσή τους θα εκδοθεί στο Μιλάνο με την προσθήκη πολλών ανέκδοτων ποιημάτων και τον διάλογο το G. Mestica. Περεταίρω αξιοθαύμαστα έργα του αποτελούν το επικόλυρικό ποίημα *Tito Speri* (Τορίνο 1853), το *Supplizio di Agesilao Milano* (1857), *La spigolatrice di Sapri* (1857), *Il buon capodanno del pellegrino italiano* (1858), *La madre veneta e Un soldato in congedo* (1859) και το πιο γνωστό όλων ο *Inno di Garibaldi* (1958).⁴¹⁹

⁴¹⁷ Ό.π, E. Liburdi, σ. 624.

⁴¹⁸ Francesca Brancaloni, 2009,

www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

⁴¹⁹ Ό.π, Francesca Brancaloni,

www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/

Σύνοψη

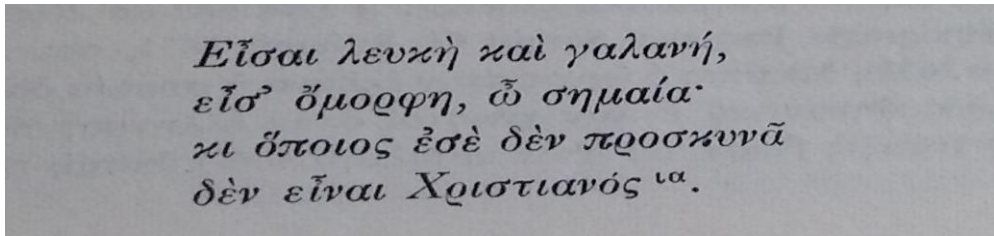
Στο παρόν μέρος τονίζεται η σχέση του Luigi Mercantini με την Ελλάδα. Μια σχέση που γεννήθηκε κατά τα παραγμένα χρόνια της εξορίας, μα που ωστόσο τον σημάδεψαν με έναν ιδιαίτερο και έντονο τρόπο. Ο Mercantini διαμένει στα νησιά της Κέρκυρας και της Ζακύνθου, γνωρίζει και συνδέεται δια μέσω φιλικών σχέσεων με Έλληνες λογίους, ενώ αξιοσημείωτο είναι πως κατά την παραμονή του στην Ελλάδα ενισχύεται η συγγραφική του ικανότητα με αποτέλεσμα τη γέννηση σημαντικών έργων του. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται η γνωριμία και η σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ του Διονύσιου Σολωμού και του Luigi Mercantini, καθώς επίσης εκτίθενται θεωρίες, έρευνες και απόψεις περί κοινών οπτικών και θεωρήσεων που δύνανται να υπάρχουν στα έργα τους.

Γ.2.1 Η Ελλάδα μέσα από τα μάτια του Mercantini και οι «συγγραφικοί καρποί» αυτής

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο νησί της Κέρκυρας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Mercantini αποδείχθηκε δεινός συγγραφέας. Ίσως εμπνέεται από το αρμονικό κλίμα, το φιλόξενο περιβάλλον, τους ζεστούς ανθρώπους, μα και από τις κακουχίες που βιώνει η όμορφη και αειθαλής αυτή χώρα.⁴²⁰ Όλα του μοιάζουν τόσο οικεία, όλα του θυμίζουν την πατρίδα του κι εκείνος ωθείται σε μια αυθόρμητη, διηγετική και αποτελεσματική συγγραφική παραγωγή. Τότε ακριβώς είναι που έγραψε το ποίημα *Στους Τάφους*, με το οποίο εκφράζει τη νοσταλγία του εξόριστου, ενώ άλλα ποιήματα με θέμα πατριωτικό είχε ήδη εμπνευστεί από τα πρόσφατα γεγονότα του 1848-1849. Το ίδιο και η ωδή *Στον Ήλιο, άρχοντα του έτους 1850*, γραμμένη κι αυτή στην Κέρκυρα (Ιανουάριος 1850). Όταν ο Ιταλός λόγιος από την Κέρκυρα εγκαθίσταται πλέον στο νησί της Ζακύνθου⁴²¹ ο ποιητής

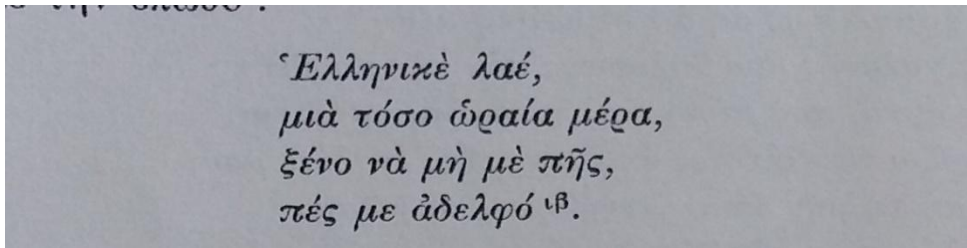
⁴²⁰ Ο ελληνικός λαός υποστήριζε και βοηθούσε όπως μπορούσε τους φυγάδες. Έτσι οι εξόριστοι Ιταλοί σε επικοινωνίες με την πατρίδα τους εκθειάζουν την «αδελφική αγάπη των Ελλήνων». Χαρακτηριστικά η εφημερίδα *Ομόνοια* του Τορίνο του Λορέντζο Βαλέριο (ο οποίος απεκαλείτο Δαντών του Πεδεμοντίου) στις 31 Δεκεμβρίου του 1849 έγραφε τα εξής: «Η Ελλάς καίτοι μαστιζόμενη από παλαιάς βαρείας πληγάς, άνοιξε διάπλατες τας πύλας των πόλεων της εις τους εξορίστους αυτούς και τους εκάλεσε εις το τραπέζι με αγάπη αδελφής. Με δάκρυα ευγνωμοσύνης υποδεχόμεθα αυτό το δώρον το οποίο οι απόγονοί μας θα ενθυμούνται με αίσθημα θανμασμού». Δ. Κλαυδιανός, Περιοδικό «Περίπλους», 2017, σ. 91.

βιώνει βαθύτερα την ελληνική ατμόσφαιρα και νιώθει ολοκληρωτικά την επίδρασή της. Την 25^η Μαρτίου του 1850, ημέρα της ελληνικής εθνικής εορτής, αφιερώνει έναν ύμνο *Στην ελληνική σημαία* (*Alla bandiera ellenica*), της οποίας θυμάται ακόμα τον απλό και γεμάτο χάρη συμβολισμό, που επαναλαμβάνει σαν επωδό: ⁴²²

Εἶσαι λευκή καὶ γαλανή,
εἶς ὁμορφή, ὦ σημαία·
κι ὅποιος ἐσὲ δὲν προσκυνᾷ
δὲν εἶναι Χριστιανός^{ια}.

Ο εν λόγω ύμνος αποτελείται από 36 στροφές και η κάθε στροφή από 8 εξασύλλαβους στίχους. Σε τόνο επικολυρικό, ανατρέχει σε μερικές στιγμές της ελληνικής επαναστάσεως (στη σημαία που ύψωσε ο Γερμανός, στον Ύμνο του Ρήγα, στον απαγχονισμό του Πατριάρχη, στον Κανάρη, στις ηρωίδες γυναίκες, στο θάνατο του Μπότσαρη κλπ).⁴²³ Ένα χρόνο αργότερα την 25^η Μαρτίου του 1851, ο Mercantini ξαναπαίρνει τη λύρα για να εξυμνήσει εκ νέου την εθνική εορτή των Ελλήνων. Ο ύμνος για ακόμη μια φορά είναι πολύστιχος και αρχίζει με επωδό: ⁴²⁴

Ἑλληνικὲ λαέ,
μιὰ τόσο ὠραία μέρα,
ξένο νὰ μὴ μὲ πῆς,
πές με ἀδελφό^{ιβ}.

Το εν λόγω ποίημα είναι ορμώμενο από τον Ρήγα Φεραίο, πρωτομάρτυρα της ελληνικής Ελευθερίας. Στο κείμενο του ποιήματος έχουν μεταφραστεί και δύο στροφές από τον *Θούριο* του Ρήγα. Λίγο νωρίτερα, εκτός από την εμψυχώτρια μορφή του Ρήγα⁴²⁵, είχε εξυμνήσει κι έναν ήρωα από τη Ζάκυνθο, τον γενναίο *Σπύρο ντ' Αλόστρο*, ο οποίος έπεσε πολεμώντας ανάμεσα στους πεντακόσιους του

⁴²² B. Lavagnini, 1969, σ. 11.

⁴²³ Ό.π, B. Lavagnini, σ. 12.

⁴²⁴ Ό.π, B. Lavagnini, σ. 12.

⁴²⁵ Ο Mercantini, λοιπόν, είχε γράψει επίσης και μια ωδή με τίτλο *A Costantino Riga Ferreo*. B. Lavagnini, 1969, σ. 5.

«Ιερού λόχου» του Υψηλάντη, που θυσιάστηκαν στο Δραγατσάνι (1821) για την ελληνική ελευθερία.⁴²⁶

Πριν το 1951 ο Mercantini δημοσίευσε στη Ζάκυνθο μια δεύτερη έκδοση με τα τραγούδια του. Το εν λόγω βιβλίο περιείχε δέκα τέσσερις συνθέσεις με αφιέρωση «*Agli egregi Zacinti*», η οποία φέρει την ημερομηνία 20 Μαρτίου 1850. Σε αυτή την έκδοση, αφού τους ευχαρίστησε για την γενναιόδωρη φιλοξενία τους, περιέγραψε τις ομορφιές του νησιού και τόνισε τις ελληνικές δόξες, καθώς επίσης ανέφερε γιατί το νησί της Ζακύνθου το αγάπησε πραγματικά:

*«Qui ebbe culla l'uomo, il cui Carme immortale io, ancora fanciullo, mi tenevo già nella memoria e nel cuore, l'uomo a cui la Grecia e l'Italia furono Patria, l'una e l'altra grandemente amate ed onorate da lui! Di qua risuonò l'ardente inno alla Dea che, uscita dalle sacre ossa degli Elleni, fu riconosciuta dal giovane poeta al taglio della spada e allo sguardo rapidissimo misuratore della terra!».*⁴²⁷

Στη συνέχεια εκφράζει την άποψή του περί της ελληνικής γλώσσας:

«Confesso però (e ciò vorrete perdonarlo all'amore del mio Paese) che mi duole il vedere come, per riacquistare tutto intero il vostro idioma, sia a voi necessaria cosa dare una total maniera di bando alla lingua di un popolo che con tanti nodi santissimi di desiderii e di speranze, di affetti e di sacrificii è legato all'eroica Nazione dei Greci. Io però confido in Dio che verrà il giorno in cui non avrete più voi a vedere nella lingua d'Italia una poco lieta memoria! Sì: nel giorno in cui tutti i popoli liberi avranno riacquistato la loro nazionalità, le due Nazioni che si troveranno fra loro più caramente sorelle saranno la Grecia e l'Italia; e allora la favella nostra suonerà dolcissima per questo cielo beato, quando, nell'allegro inno del nostro trionfo, saluteremo ringraziando quel popolo fratello, che primo si è fatto incontro a raccogliere tra le amorevoli braccia i miseri figli d'Italia, cacciati fuori del proprio nido per averlo troppo amato e difeso contro la rabbia dei feroci stranieri e degli interni tiranni!».

Διπλό το υλικό που μας παρέχει, λοιπόν, κατά τον Bruno Camaioni, καθώς από τη μια μας πληροφορεί σχετικά με τα γεγονότα στην Ιταλία του 1848-1849, και από την άλλη υπογραμμίζει συμβάντα από την ελληνική επανάσταση και την ένδοξη σημαία της χώρας που τον φιλοξενεί.⁴²⁸

Ο Mercantini, επιπρόσθετα, τα χρόνια της εξορίας του έγραψε το *Parole di un esule alle Giovani Donne Italiane*, έργο στο οποίο είναι εμφανής η επιρροή της

⁴²⁶ Ό.π, B. Lavagnini, σ. 12.

⁴²⁷ B. Camaioni, χ.χ, σ. 156.

⁴²⁸ Ό.π, B. Camaioni, σ. σ. 156-157.

λυρικής του Berchet.^{429&430} Αξιοσημάντο είναι το γεγονός πως ο Mercantini, καθώς αναπολεί την πατρίδα του φέρνει στο μυαλό του τις γυναίκες της Ιταλίας, οι οποίες βρίσκονται στο έλεος του κατακτητή. Τότε ακριβώς είναι που απευθύνεται σε αυτές και τους παρουσιάζει τις γυναίκες του Σουλίου που υπέφεραν τόσο πολύ και που θα έπρεπε να τις θέσουν πρότυπό τους:⁴³¹

*«Leggete, donzelle d'Italia: è la parola di un esule fratello vostro che parla a voi d' oltre mare! Le montagne della Grecia mi stanno innanzi agli occhi, e il più bel canto ch'io odo venire da quelle cime è questo. Gloria alle donne forti di Suli!...».*⁴³²

⁴²⁹Giovanni Berchet (1783-1851). Μια από της σημαντικότερες προσωπικότητες του Ιταλικού Ρομαντισμού. Το εξαίρετο έργο του *Lettera semiseria di Grisostomo* (1816) αποτέλεσε το έναυσμα και την απαρχή της ρομαντικής επαναστατικής συγγραφικής διάθεσης στην Ιταλία. Ο Giovanni Berchet είναι επίσης ο δημιουργός του διάσημου ποιητικού έργου *I profughi di Parga* (1819-1820), του οποίου η ποιητική αξία είχε αναμφισβήτητα ευρεία απήχηση στους σύγχρονούς του. Αξιόλογη υπήρξε επίσης η δράση του ως μεταφραστής (*Romancero*) <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-berchet/>

⁴³⁰ E. Liburdi, 1935, σ. 635.

⁴³¹ Ό.π, B. Camaioni, σ. 141.

⁴³² «*I petti dei barbari anelavano al loro amplesso mentre l' empio ferro segava le gole dei loro amanti. Ma esse si precipitarono nel fondo del mare e persin dentro i pozzi, anziché venire in potestà del barbaro e farsi pascolo alle sue libidini!... Donzelle d' Italia! chi di voi palperà di sublime amore, leggendo le mie parole, e lascerà correr dagli occhi una lagrima sovra la rosa delle sue guance, oh lei benedetta! Benedetta la donna che le fu madre! Benedetto il giovane che sarà il sospiro dell' anima sua! Ma chi di voi sentirà quasi un gelo intorno al cuore, e impallidirà e tremerà, e vorrà gittare lungi da sé l'ardente pagina, ma non potrà; oh lei maledetta! Senta in quell' ora e sempre tutto lo strazio di non poter essere più figlia d' Italia! si consoli, se può, tra le braccia dello straniero soldato. Ci fu detto . Le fanciulle della terra tua hanno spogliato i tre colori, perché l' innocenza, la bellezza e l' amore sono troppo debol difesa contro la baionetta e il bastone del Croato... Hanno spogliati i tre colori, ma non li hanno gittati, li hanno nascosti in un luogo sacro, nella stanza più secreta dove albergano i loro vergini affetti; li hanno nascosti nel cuore! Benedette le fanciulle italiane, le custodi dei tre colori! Si sono strette in alleanza tra loro, e hanno giurato un patto santo. Pel sangue dei giovani martiri che, morendo per la Patria, pensavano anche a noi, pei supremi dolori che aggravano il peso delle catene agl' imprigionati, e come sterpi e spine sorgono sotto i passi dell' esule, giuriamo di non alzar mai gli occhi alla faccia insolente del soldato straniero, di chiuder l' orecchio agl' insidiosi suoi motti, di amar non altri mai che il giovane della nostra terra, del nostro affetto, del nostro pensiero. Ma ci fu detto ancora. Alcune donzelle delle città vostre hanno sorriso al soldato straniero, hanno stretto la mano che si tinse nel sangue dei fratelli vostri, hanno detto - "io t' amo" - a chi dal seno della terra d' Italia sente uscire il grido della maledizione... Oh! amoroze vergini, che piangete pensando a noi, se vi scontrate in quelle bastarde figlie d' Italia, rivolgete da esse la vostra faccia, oppure lanciate loro un sogghigno di scherno, dicendo "Oh! le rinnegate!" I loro nomi sono giunti sino a noi, e ogni esule li porta segnati in una pagina nera! Nella pagina nera dove sono scritti anche i nomi degli Apostati, dei Traditori e dei Vili!!! Oh! le rinnegate! Esse pensano di godere le dolcezze di amore fra le braccia del soldato straniero, e sono costrette a desiderare che sugli occhi dei forti giovani Italiani non risplenda più mai il sorriso della Libertà! - Oh! le rinnegate! Lo straniero ripasserà le Alpi, la bandiera dei tre colori tornerà a sventolare sulle nostre mani! Fuggite, fuggite dall' Italia, o rinnegate, fuggite coi drudi vostri , l' Italia non è più per voi, voi non potete più cingere i tre colori, voi non sentirete più dal labbro del giovane italiano la parola di amore, voi non avrete più bellezza per noi né di chiome, né di pupille, noi vi gitteremo sul viso la sozzura delle cloache, noi vi grideremo: "All' infamia!" Ma voi, voi sì*

Από τις παραπάνω συνθέσεις γίνεται αντιληπτό το γεγονός πως υπήρξε επίδραση από το τοπικό περιβάλλον του νησιού της Ζακύνθου. Τα ποιήματα που έγραψε κατά την παραμονή του στο νησί, εκτός των προαναφερθέντων, είναι επίσης: *Στο θάνατο της ωραιοτάτης ελληνίδας κόρης* (της Κιάρας Μελισσηνού από τη Ζάκυνθο, που πέθανε την νύχτα της 3^{ης} Μαρτίου 1850), το σονέτο *Πελούζο* (από το όνομα μιας πολύ χαριτωμένης νησίδας, με πλούσια φυσική βλάστηση, που απείχε δέκα μίλια από τη βόρεια ακτή της Ζακύνθου κι ανήκε σε μια πλούσια Ζακυνθινή οικογένεια), *Η Λιζίνα* (σονέτο αφιερωμένο σε ένα «αγγελουδάκι» που πέθανε σε τρυφερή ηλικία, κόρη του κόμη Ερμάννου Λούντζη, γνωστού για την πολυμαθία του λόγιου της Ζακύνθου και συγγενή του Διονυσίου Σολωμού), *I tre uccelli* (Ζάκυνθος, 1850, με υπότιτλο Ελληνικό δημοτικό τραγούδι. Πράγματι πρόκειται για ένα τραγούδι που αναφέρεται στους πολέμους του Αλή Πασά εναντίον του Σουλίου).⁴³³

Η νοσταλγία ωστόσο της πατρίδας τον κατέκλυζε συνεχώς, μα η επιστροφή σε αυτήν τη δεδομένη χρονική στιγμή ήταν αδύνατη, καθώς θα έπεφτε αμέσως στα χέρια της αστυνομίας. Σύντομα πλήττεται από ελονοσία, από ισχυρούς πυρετούς και από μια ασθένεια στα μάτια. Μοναδική του θεραπεία; Τα ταξίδια δια θαλάσσης που συγχρόνως του επέτρεπαν να συλλέγει υλικό περί των Ιονίων νήσων.⁴³⁴ Έως ότου ο ποιητής μας αναχωρήσει από την Ζάκυνθο γνωρίζουμε πως έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από όλο σχεδόν το νησί και πως τα τραγούδια του σχετικά με την ελληνική επανάσταση δοξάστηκαν δεόντως – τόσο που δύο εξ' αυτών μεταφράστηκαν και διαδόθηκαν στην δημοτική.⁴³⁵ Συμπερασματικά, λοιπόν, θα ήταν πιθανή η εξαγωγή του συμπεράσματος πως σχεδόν ολόκληρη η ποιητική παραγωγή του Mercantini, εκείνη την εποχή, εσώκλειε την ανάμνηση της πατρίδας του, καθώς επίσης και μια μελαγχολία και μια θλίψη που πήγαζε αυθόρμητα από τη ψύχη του ποιητή για τα όσα δεινά βίωνε αυτή. Ο ίδιος, μάλιστα, με το πέρας του χρόνου θεώρησε πως εν τέλει βρέθηκε στα νησιά του Ιονίου για κάποιον συγκεκριμένο λόγο, για κάποια συγκεκριμένη

canterete gioiose con noi, o fedeli donzelle, che con lo scherno e lo sprezzo avrete risposto alle lusinghe dello straniero, voi canterete con noi l' Inno della Nazione; e noi vi cingeremo il mirto e i gelsomini e le rose agli odorati capelli, e i vostri giovani amanti vi baceranno la guancia in mezzo a tutta la luce del libero cielo d' Italia, e voi salirete il pudico talamo fra i lieti cantici della redenzione!...». B. Camaioni, χ.χ, σ. σ. 141-142.

⁴³³ Ό.π, B. Lavagnini, σ. σ. 13-14.

⁴³⁴ Ό.π, B. Camaioni, σ. 158.

⁴³⁵ Ό.π, B. Camaioni, σ. 159.

«αποστολή». Γι' αυτόν τον λόγο ανάβλυσαν από την ψυχή του και από την πέννα του τα *Canti dell'esilio*^{436&437}, που αρχικά κυκλοφόρησαν σε συλλογές και φυλλάδια σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο, κι έγιναν αργότερα γνωστά μόνο μερικώς από μεταγενέστερες ιταλικές εκδόσεις. Από το έργο του *Canti dell'esilio*, στο οποίο συγκαταλέγονται πάρα πολλά ποιήματά του, μπορεί κάλλιστα κανείς να κατανοήσει την ψυχή, την τεχνική και το ξεχωριστό χαρακτηριστικό του «μερκαντινιακού» ποιητικού στυλ. Στις συνθέσεις του κυριαρχεί η χειραφέτηση, τα ελεύθερα μέτρα και οι ελεύθεροι και οι αρμονικοί ρυθμοί.⁴³⁸ Μελλοντικά απέβλεπε στο να τα βελτιώσει, τόσο γλωσσικά όσο και εκφραστικά, καθώς επίσης και με τον καιρό να τους δώσει μια πιο ολοκληρωμένη μορφή.^{439&440}

Ουσιαστικά, το γεγονός πως βρέθηκε σε ελληνικό έδαφος εκείνη τη δεδομένη χρονική στιγμή τον ώθησε στο να μετατραπεί σε έναν ποιητή ιδιαιτέρως φιλέλληνα. Ένας λόγος παραπάνω, αναμφισβήτητα, ήταν και το ότι οι μάχες των Ελλήνων για την απόκτηση της ανεξαρτησίας τους παρουσίαζαν ομοιότητες με το ιταλικό πατριωτικό κίνημα. Έτσι, λοιπόν, ο ιταλός ποιητής τραγούδησε τις δόξες και τις ελπίδες της ελληνικής σημαίας, τον ηρωισμό και τη θυσία των γυναικών του Σουλίου, τραγούδησε για τον Κωνσταντίνο Ρήγα Φεραίο κι όλα τα παραπάνω με απώτερο σκοπό να εξυμνήσει τα ευγενή παραδείγματα του πατριωτισμού.⁴⁴¹

Η νοσταλγία για τη πατρίδα του μεγάλωνε μέρα με τη μέρα, έως ότου αποφάσισε να επιστρέψει, όχι ωστόσο στη γενέτειρά του αλλά σε μια πιο επικίνδυνη περιοχή, στο Πιεμόντε.⁴⁴² Στις 16 Ιουλίου του 1852, ύστερα από παραμονή δύο χρόνων, ο Luigi Mercantini άφησε την Ζάκυνθο με ένα ποιητικό

⁴³⁶ Η συλλογή των *Canti* του Mercantini πραγματοποιήθηκε από τον Giovanni Mestica που τα εμπλούτισε με μια εξαιρετική εισαγωγή. Ωστόσο, αυτή ακριβώς η συλλογή δεν περιείχε τα ενδότερα ποιήματα του ποιητή, ούτε μερικές από τις πιο ενδιαφέρουσες ποιητικές συνθέσεις του που συνέλαβε κατά την ιταλική επανάσταση (1848-1849) ή κατά την τριετή εξορία του στα Ιόνια νησιά όπου κατέφυγε (Ιούνιος 1849). Ε. Liburdi, 1935, σ. 624.

⁴³⁷ Εντύπωση προκαλεί το εξώφυλλο των *Canti*, καθώς μπορεί κανείς κάλλιστα να παρατηρήσει πως η τυπογραφική του δραστηριότητα έλαβε χώρα στη Κέρκυρα. Χαρακτηριστικά καταγράφεται: Corfu, Tipografia Mercurio, di C. Nicolaides Filadelfeo, 1849).

https://books.google.gr/books?id=TtpDwXMWh4C&pg=PA3&hl=el&source=gbv_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

⁴³⁸ Ό.π, Ε. Liburdi, σ. 634.

⁴³⁹ Όμως ο ξαφνικός θάνατος τον πρόλαβε σε ηλικία πενήντα ενός ετών και στο άνθος της ποιητικής του ωριμότητας (Παλέρμο, 17 Νοεμβρίου 1872).

⁴⁴⁰ Ό.π, Ε. Liburdi, σ. 632.

⁴⁴¹ Ό.π, Ε. Liburdi, σ. 633.

⁴⁴² Ό.π, Β. Camaioni, σ. 159.

«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»

Χαῖρε,^{443&444} γραμμένο κατά την αναχώρηση του πλοίου, που ξεκινούσε για να τον φέρει και πάλι στην Ιταλία.⁴⁴⁵ Το ποίημα τελειώνει με την ευχή της προσαρτήσεως της Ζακύνθου και των άλλων Ιόνιων νήσων στην Ελλάδα, που βρίσκονταν ακόμη υπό αγγλική κυριαρχία.⁴⁴⁶

Ἦδυσε πιά ὁ ἥλιος, καὶ μόλις μιὰ μικρὴ
ἄχτιδα, μ' ἀνταύγεια ρόδινη ἀπ' τὴ δύσι,
χαιρετᾷ νησιὰ καὶ θάλασσες. Στὴν κεφαλὴ μου
τὸν ἦχο τοῦ στροβιλισμοῦ ἔχω, κ' εἶναι μακριὰ

⁴⁴³ Ἐνα «Χαίρε» γεμάτο βαθιά συναισθήματα αγάπης, ευγνωμοσύνης, ειλικρίνειας, σεβασμού. Εντός ολίγων γραμμών βρίσκει τον δικό του μοναδικό και ιδιαίτερο τρόπο ώστε να εκφράσει ένα «Ευχαριστώ» για όλα όσα του προσέφερε η Ελλάδα με τις επιρροές της, τους ανθρώπους της, την ομορφιά της, τα ιδανικά της.

⁴⁴⁴ Αντίο ωραία Ζάκυνθος,
αντίο γοητευτικό νησί των αμπελιών
και της ελιάς, των πορτοκαλιών
και των λουλουδιών.

.....
Οδυνηρή για μένα η σκέψη πως
τις όμορφες πλαγιές σου ίσως δεν ξαναδώ.
Λιμάνι φιλικό υπήρξες για τον φτωχό εξόριστο
και με τη γλυκεία σου υποδοχή, του παρηγόρησες
τον πόνο τριών ετών.
Σ' ευχαριστώ!

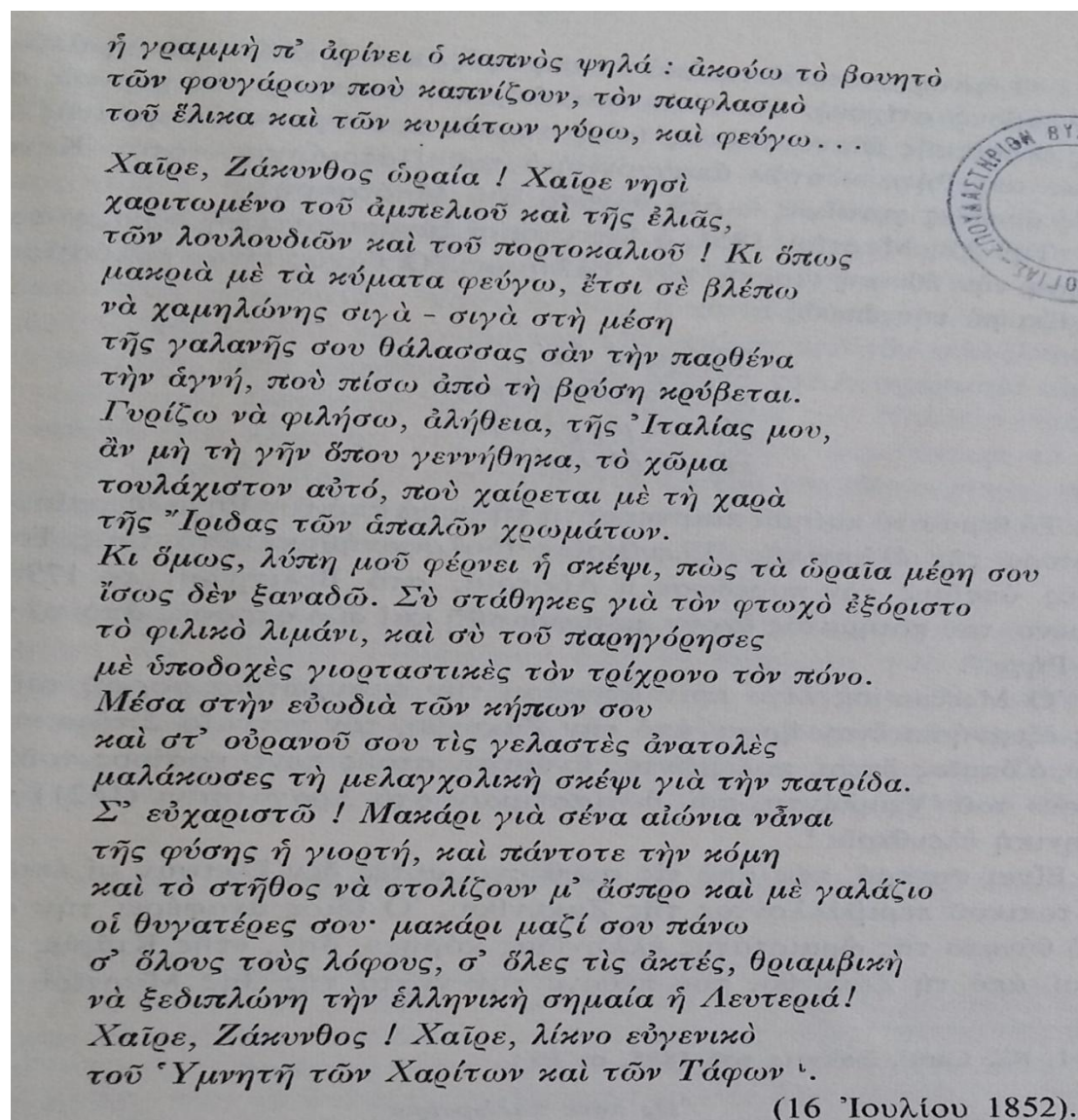
.....
Αιώνια ας είν' σε σένα της φύσης η γιορτή,
και ας στολίζει πάντα το πέτο και την κόμη
των κοριτσιών σου, το λευκό και το γαλάζιο.
Ας είν' ακόμη, στους λόφους και τ' ακρογιάλια σου
το θριαμβευτικό ελληνικό λάβαρο, Λευτεριά
να φανερώνει.

.....
Αντίο Ζάκυνθος, αντίο ευγενές λίκνο
του αοιδού των χαρίτων και των τάφων.

Μτφ: Διονύσης Κλαυδιανός,
<http://24grammata.com/?p=18154>

⁴⁴⁵ Συγκινητικό χαρακτηρίζει τον αποχαιρετισμό του ποιητή στη Ζάκυνθο («Addio a Zacinto») ο Lavagnini, ενόσω βρισκόταν στο πλοίο του γυρισμού προς τη πατρίδα του (16 Ιουλίου 1852). Β. Lavagnini, 1969, σ. 5.

⁴⁴⁶ Ο.π, Β. Lavagnini, σ. 10.

Γυρνώντας στην πατρίδα του ο Mercantini ασχολήθηκε με την πολιτική και με τις φροντίδες της καθημερινής ζωής. Την άνοιξη του 1854, κι ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθούσαν – όσο κρατούσε ο Κριμαϊκός πόλεμος – να εμποδίσουν την Ελλάδα να μπει σε πόλεμο με την Τουρκία, πληροφορήθηκε τη στρατιωτική δράση των Ελλήνων εθελοντών στη Θεσσαλία. Ο ποιητής, τότε εντάσσεται με το μέρος της Ελλάδας και το εκφράζει εμφανώς σε ένα συγκινητικό του τραγούδι, με τον σαφή τίτλο *Στοργή για την Ελλάδα*, με το οποίο είναι συνυφασμένες οι αναμνήσεις της πρόσφατης διαμονής του στα Ιόνια νησιά.⁴⁴⁷

Σύμφωνα με τον Bruno Lavagnini, είναι, εν κατακλείδι, δυνατόν να προκύψουν τρία συμπεράσματα περί του Mercantini και της σχέσης του με την

⁴⁴⁷ Ό.π, B. Lavagnini, σ. 15.

Ελλάδα. Αρχικά πως ο εν λόγω Ιταλός ποιητής, χάρη στην επί τρία χρόνια παραμονή του στα Ιόνια νησιά - βραχύχρονη μα ιδιαίτερος δυνατή - μπόρεσε να έρθει σε επαφή με τη σύγχρονη Ελλάδα και να γνωρίσει τους πρόσφατους δοξασμένους αγώνες, καθώς και τις νόμιμες επιδιώξεις της. Δευτερευόντως πως απόκτησε φιλικές σχέσεις και οικειότητα με ανθρώπους μορφωμένους, όπως ο κόμης Ερμάννο Λούντζη. Ενώ τέλος, πως κατά την εν λόγω παραμονή του εκτός από τις φιλικές σχέσεις σύναψε και σχέσεις ζωής που θα τον σημάδευαν. Έτσι, απότοκο αυτής σκέψης είναι πως γνώρισε όχι μόνο τον *Ύμνο εις την Ελευθερία*, αλλά πως ήρθε σε επαφή προσωπικώς με τον δημιουργό του. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την τελευταία άποψη είναι πολύ πιθανή η εικασία πως ο ποιητής Mercantini, είχε στο νου του⁴⁴⁸ τον *Ύμνο* του Σολωμού, όταν γύρω στα τέλη του 1858 έγραφε την πρώτη στροφή του ύμνου⁴⁴⁹, που θα γινόταν σύντομα ο θούριος του τάγματος των «Χιλίων» στη Μαρσάλα.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Κατά τον Bruno Lavagnini, η ιδέα μιας πνευματικής επικοινωνίας μεταξύ των πεσόντων ηρώων και των ζωντανών, που αγωνίζονταν για τον ίδιο σκοπό, φαίνεται οικεία στο πνεύμα του Mercantini.

⁴⁴⁹ Βλ. Φωτογραφία ν.3, στο Παράρτημα Φωτογραφιών.

⁴⁵⁰ Ό.π, Β. Lavagnini, σ.σ. 16-17.

Γ.2.2 Η σχέση που υπήρξε ανάμεσα σε Luigi Mercantini και Διονύσιο Σολωμό

Το 1857 ο Mercantini πληροφορείται, ενόσω βρίσκεται στη Γένοβα, περί του θανάτου του δημιουργού του *Ύμνου εις την Ελευθερία* και αμέσως γράφει ένα ποίημα *Στο θάνατο του Διονύσιου Σολωμού*. Όλα αυτά ευθύς οδηγούν στο συμπέρασμα - σύμφωνα και με τον B. Lavagnini - πως ο Ιταλός ποιητής κατά την παραμονή του στη Κέρκυρα είχε έρθει πράγματι σε επαφή με τον εθνικό μας ποιητή. Ο Mercantini, μάλιστα, αναπολεί τη «φιλόξενη Κέρκυρα», του φαίνεται πως βρίσκεται «στη πράσινη Σπιανάδα» και το βλέμμα του αναζητά αμέσως ανάμεσα στα δέντρα μια γνωστή μορφή: ⁴⁵¹

*Κ' ἐκεῖ, ἀνάμεσα στὰ δέντρα... ὦ ὅχι ! δὲν εἶν' αὐτὸς ὁ ἴδιος :
Καὶ γιατί δὲν τὸν βλέπω, ὅπως συνήθιζε
νὰ πηγαινόρχεται μὲ μάτια φλογερά,
τὸν μέγα Ποιητὴ, ποὺ ἀπ' τὰ κόκκαλα τὰ ἑλληνικὰ
ἐπικαλέστηκε τὴ Λευτεριά ; **

Στους παραπάνω στίχους εντοπίζεται η εικόνα του Ποιητή που περιφέρεται μόνος, ανήσυχος και βυθισμένος σε υψηλές σκέψεις. Αλλά ο Mercantini δεν τον είδε μονάχα, αλλά αντιθέτως μπόρεσε να τον γνωρίσει και να του μιλήσει. Στο ίδιο ποίημα, μάλιστα, ο Mercantini φαίνεται να συλλυπείται την Ελλάδα για τον χαμό του υμνητή της και οραματίζεται, πως αυτός ο ίδιος Ποιητής, ως οπτασία εμφανίζεται μπροστά του και του μιλά: ⁴⁵²

*Ναί, σ' ἐμένα, ποὺ τρέμω καὶ μένω ἐκστατικός, μιλάει
ἡ γνωστὴ φωνή... **

Ότι ο Mercantini γνώριζε, εκτός από τον Ποιητή μας, και τον περίφημό του *Ύμνο*⁴⁵³, αποδεικνύεται και από το τέλος του ίδιου του ποιήματος, όπου αναφέρεται σε μετάφραση η πρώτη στροφή του *Ύμνου*.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ B. Lavagnini, 1969, σ. 9.

⁴⁵² Ό.π, B. Lavagnini, σ. 9.

⁴⁵³ Ο Mercantini έλαβε γνώση περί του *Ύμνου* κατά την πρώτη του διαμονή στην Κέρκυρα. Πράγματι, στην αφιέρωση «*Agli Egregi Zacinti*» στην αρχή της εκδόσεως της Ζακύνθου, ο

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη
τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή.
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψη,
ποῦ μὲ βία μετράει τὴ γῆ^ς.

Στον δε Διονύσιο Σολωμό συγκεκριμένα ο Ιταλός ποιητής αναφερόταν ὅποτε ἐβρίσκει ευκαιρία. Ἐτσι, λοιπόν, για ακόμα μια φορά τονίζει τα εξής:⁴⁵⁵

«Εἶναι ὁ πιὸ διάσημος ποιητὴς τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος. Γεννήθηκε
στὴ Ζάκυνθο, καὶ ἔγινε περίφημος μὲ τὰ ποιήματά του, καὶ κυρίως μὲ τὸν
Ὕμνο στὴν Ἐλευθερία, ἀπὸ τὴν πρώτη στροφή τοῦ ὁποίου πήραμε τοὺς στί-
χους ποὺ ἀφιερώνουμε στὴ μνήμη του. Τὸ θαυμάσιο ποίημά του «Ὁ Λάμ-
πος» θὰ εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία, ἂν τὸ εἶχε τελειώσει. Καὶ γιὰ τὸν Σολωμό
ὀρθὰ ἔκρινε ἐκεῖνος ποὺ εἶπε⁴⁵⁴, ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ εἶχε στὸ πρόσωπό του τὸν
δικό της Δάντη, ἂν αὐτὸς δὲν εἶχε περιορισθῇ στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν
νησιῶν του».

Φώσκολος και ο Σολωμός αναφέρονται και οι δύο στο εγκώμιο της Ζακύνθου. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Εδὼ γεννήθηκε ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποῖου τὸν ἀθάνατο ὕμνο, ἐνὼ ἤμουν ἀκόμη παιδί, εἶχα στὴ μνήμη καὶ τὴν καρδιά, ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν ὁποῖον τόσο ἡ Ἑλλάς ὅσο καὶ ἡ Ἰταλία υπῆρξαν πατρίδες. Καὶ τὶς δύο τὶς ἀγάπησε, τὴν βγαλμένη ἀπὸ τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων τὰ ιερά, ποὺ ὁ νέος ποιητὴς ἀναγνώρισε ἀπὸ τὴν κόψη τοῦ σπαθιοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ὄψη ποὺ με βία μετράει τὴ γῆ!». B. Lavagnini, 1969, σ. 9.

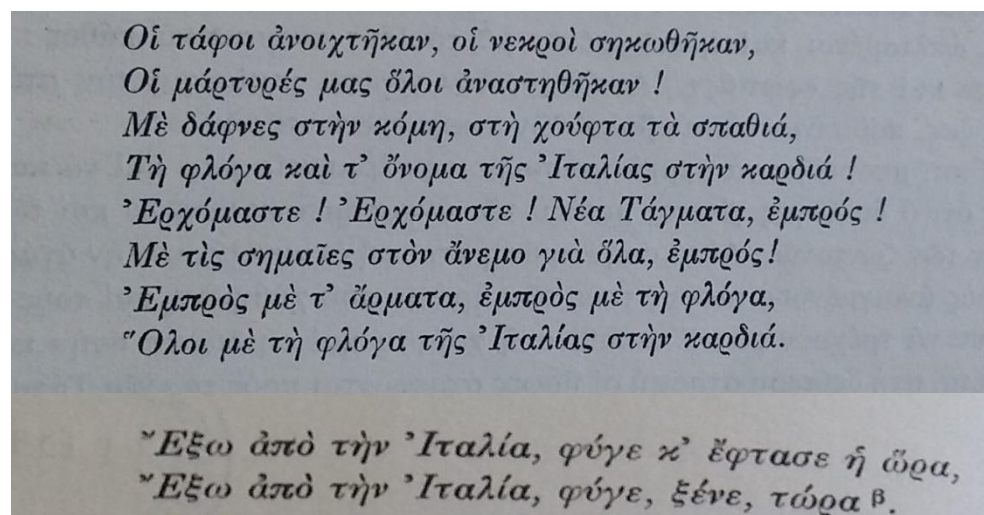
⁴⁵⁴ Ὁ.π, B. Lavagnini, σ. σ. 9-10.

⁴⁵⁵ Ὁ.π, B. Lavagnini, σ. 10.

Γ.2.3 Κοινές θεωρήσεις μεταξύ του Inno του Mercantini και του Υμνο του Σολωμού

Η επαφή του Luigi Mercantini με την σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα ωθεί στην υπόθεση πως ο Inno di Garibaldi μπορεί να εμπεριέχει στα σπλάχνα του ρινίσματα έμπνευσης από τον Υμνο εις την Ελευθερία του Σολωμού.⁴⁵⁶ Η υπόθεση σχετικότητας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο ύμνων φυσικά και αποκτά μεγαλύτερη πιθανότητα εάν συσχετιστεί με τη ζωή του Luigi Mercantini, ο οποίος ως γνωστό επί τριετίας έμεινε εξόριστος στα Ιόνια νησιά, και κυρίως στη Ζάκυνθο, και το 1850 δημοσίευσε την πρώτη του ποιητική συλλογή.⁴⁵⁷

Το κείμενο του Υμνου στον Γαριβάλδη (Inno di Garibaldi) ανήκει μάλλον όχι τόσο στην ιστορία της ιταλικής ποιήσεως, όσο στην ιστορία της Παλιγγενεσίας του Ιταλικού Κράτους, για την οποία και η ποίηση απετέλεσε όπλο του αγώνα.⁴⁵⁸

Ο Β. Lavagnini υποστηρίζει πως υφίσταται μια σημαντική αντίθεση μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης στροφής. Στην πρώτη «οι μάρτυρές μας» αναστημένοι απεικονίζονται να σπεύδουν να ενωθούν με τα «νέα τάγματα», οπλισμένοι μεν («με το σπαθί στη χούφτα») αλλά και στεφανωμένοι με δάφνη («με δάφνες στη κόμη») σε ένδειξη του τιμημένου τους θανάτου. Στη δεύτερη στροφή είναι αυτοί οι ίδιοι «μάρτυρες μας» που απευθύνονται στις φάλαγγες των ζωντανών,

⁴⁵⁶ Β. Lavagnini, Πρακτικά Τρίτου Πανιόνιου Συνεδρίου, 1967, σ. 212.

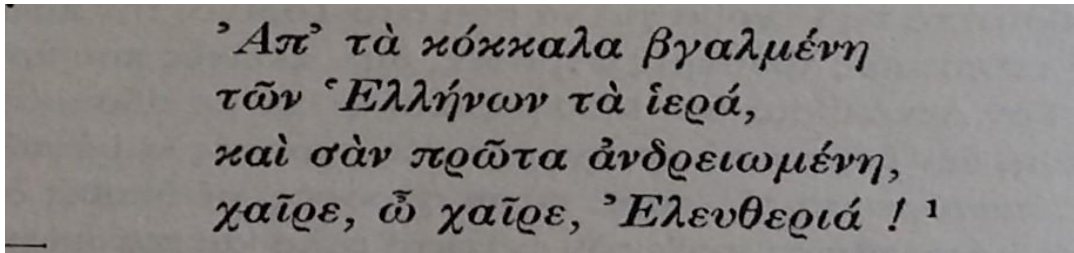
⁴⁵⁷ Β. Lavagnini, 1969, σ. 5.

⁴⁵⁸ Ό.π. Β. Lavagnini, σ. 3.

αναγγέλλοντας την παρουσία τους («Ερχόμαστε! Ερχόμαστε!») και απευθύνουν
προς τα νέα τάγματα την κοινή παρόρμηση:

«Ἐμπρός μέ τ' ἄρματα, ἔμπρός μέ τή φλόγα,
Ὅλοι μέ τή φλόγα τῆς Ἰταλίας στην καρδιά»

Σε αυτό το σημείο με τη λέξη «όλοι» εννοεί ο ποιητής και τους ζωντανούς και
τους νεκρούς. Όλοι, λοιπόν, μαζί οπλισμένοι και εμψυχωμένοι με το ίδιο
πατριωτικό πάθος: «των όπλων» και «της φωτιάς». Πουθενά, όμως, δε γίνεται
λόγος για τον στέφανο της δόξας, που είναι το σύμβολο των νικηφόρων νεκρών.
Έτσι, καθορίζεται πως ο διάλογος πραγματοποιείται μεταξύ των αναστημένων
νεκρών και των ταγμάτων των ζωντανών. Εντούτοις, στην πρώτη στροφή,
αναγγέλλουν την ανάσταση από τους ανοιγμένους τάφους τους των ηρώων που
χάθηκαν, και τους περιγράφουν να τρέχουν με «σπαθί στη χούφτα και τη δάφνη
στη κόμη». Αντίθετα, στη δεύτερη στροφή οι ήρωες στρέφονται προς τα «νέα
Τάγματα», με τα οποία θα ενωθούν, παρακινώντας τα να πολεμήσουν μαζί τους.
Η αρχή, επομένως, του Ὑμνου αναφέρεται στη σχέση ανάμεσα στους νεκρούς και
τους ζωντανούς, δηλαδή στη συμμετοχή των νεκρών στον απελευθερωτικό
αγώνα.⁴⁵⁹ Η παραπάνω διατύπωση μας φέρνει στο μυαλό, σύμφωνα με τον Β.
Lavagnini, την αρχή του περίφημου Ὑμνου του Διονυσίου Σολωμού:⁴⁶⁰

Ἐπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ᾧ χαῖρε, Ἐλευθεριά !¹

Και στους δύο ύμνους η πρώτη εικόνα που συναντά ο αναγνώστης είναι μια
εικόνα με ανθρώπινα οστά, μια εικόνα ενός ανοιχτού τάφου, μια εικόνα
αναστάσεως. Το εν λόγω στοιχείο, καθώς εξίσου και η χρονολογία γραφής τους,
οδηγεί τον Lavagnini να θεωρήσει πως ίσως να υφίσταται συνδετικός δεσμός
μεταξύ των δύο ύμνων. Ο Ὑμνος εις την Ελευθερία από τη μια γράφτηκε το Μάιο

⁴⁵⁹ Ὁ.π, Β. Lavagnini, σ. 4.

⁴⁶⁰ Ὁ.π, Β. Lavagnini, σ. 4.

του 1823, ενόσω έφτανε στις ακτές της Ζακύνθου η ηχώ των κανονιών από το πολιορκημένο Μεσολόγγι. Ο Ύμνος στον Γαριβάλδη από την άλλη γράφτηκε από τον Mercantini ύστερα από εντολή που έδωσε σε αυτόν ο ίδιος ο στρατηγός στις αρχές του 1859.⁴⁶¹

Σε άρθρο της *Gazzeta di Genova* (1919) ο Achille Neri αναφέρει χαρακτηριστικά τα παρακάτω: «Όλοι ξέρουν, ότι ο Ύμνος στον Γαριβάλδη γράφτηκε στη Γένοβα από τον Luigi Mercantini, κατ' εντολή του στρατηγού, και μελοποιήθηκε από τον Alessio Olivieri. Τραγουδήθηκε δε για πρώτη φορά γύρω στα τέλη του 1858, στο σπίτι του Gabriele Camozzi στο Ζερμπίνο, όπου μια επιγραφή θυμίζει το γεγονός». Η εν λόγω χρονολογία παρουσιάζεται πιο αληθοφανής, αν σκεφτούμε πως στις 11 Ιανουαρίου ο Επιθεωρητής της Γένοβα έδωσε στον Cavour ένα ποίημα «για την αποπομπή του ξένου», το οποίο αρχίζει: «Οι τάφοι ανοίχτηκαν, οι νεκροί σηκώθηκαν». Στην απάντησή του προς τον Επιθεωρητή, στις 13 Ιανουαρίου 1859, ο κόμης δεν έκρυβε τη δυσαρέσκειά του σχετικά με το ποίημα, παρατηρώντας ότι: «υπάρχει ήδη μεγάλος αριθμός ποιημάτων για την απελευθέρωση της Ιταλίας» και ότι «με πράξεις» και όχι «με μάταια λόγια» θα ωφεληθεί ο εθνικός σκοπός. Η επιστολή του Cavour – ο οποίος όμως δεν γνώριζε ποιος ήταν ο συγγραφέας του ύμνου – αναφέρεται στο άρθρο της *Gazzetta di Genova*, που προαναφέρθηκε κι απ' όπου προκύπτει πως ο Garibaldi συναντήθηκε με τον Mercantini στις 19 Δεκεμβρίου, και στις 20 Ιανουαρίου ο Στρατηγός έφυγε για το Τορίνο.⁴⁶²

Πως γεννήθηκε όμως κατ' ουσία ο *Inno di Garibaldi*; Ο Luigi Mercantini όπως έχουμε προαναφέρει έλαβε ενεργό μέρος στο εθνικό κίνημα του 1848-1849 και εξελίχθηκε σε λαϊκό ποιητή με τον *Inno di Guerra*⁴⁶³, ένα ποίημα που μελοποιήθηκε από τον Zampettini. Τον εν λόγω ύμνο τραγουδούσαν οι εθελοντές καθώς έμπαιναν στο Βένετο, ενώ σύντομα τραγουδιόταν από όλη την Ιταλία. Μπορεί αυτός ο ύμνος να μην αντιπροσωπεύει ένα μοντέλο ποιήματος εξαιρετικής σημασίας, ωστόσο εσωκλείει μέσα του πολλές οδυνηρές αναμνήσεις.⁴⁶⁴

Μετά τη πτώση, λοιπόν, της ένδοξης ρωμαϊκής δημοκρατίας ο Mercantini αναγκάζεται να ακολουθήσει τον δρόμο της εξορίας. Καταφεύγει στα Ιόνια νησιά

⁴⁶¹ Ό.π, B. Lavagnini, σ. 5.

⁴⁶² Ό.π, B. Lavagnini, σ. 5.

⁴⁶³ L. Mercantini, 1864, σ. 3.

⁴⁶⁴ B. Monti, 1871, σ. 4.

όπου περιβάλλεται από φιλόξενα και φιλικά συναισθήματα.⁴⁶⁵ Το 1855 πήγε στη Γένοβα όπου και δίδαξε στο Collegio femminile delle Peschiere, ακολουθώντας ένα «αποστολικό έργο». Το έργο του *Buon capo d'anno del Pellegrino Italiano* (1859) έγινε γνωστό σε όλη την Ιταλία. Στη συνέχεια ο ιταλός ποιητής τραγούδησε τις νίκες των Ιταλών συμμάχων στους Γάλλους, ενισχύοντας συνεχώς το αίσθημα υπέρ της ανεξαρτησίας της πατρίδας.⁴⁶⁶

Προς τα τέλη του 1858, ο Garibaldi, αφήνοντας πίσω του τη Καπρέρα (Caprera), μεταφέρεται στη Γένοβα όπου ευελπιστεί να σχηματίσει μια ομάδα εθελοντών, τους «Cacciatori delle Alpi», ώστε να επιτεθούν στους αυστριακούς επάνω στα βουνά. Στις 19 Δεκεμβρίου του 1858 ο Garibaldi θα συναντήσει τον Luigi Mercantini, μαζί με τη γυναίκα του - όπου παρευρέθηκαν στο σπίτι ενός πατριώτη εξόριστου στη Genova, του Gabriele Camozzi – που ήταν ήδη τότε γνωστός ως πατριώτης και κυρίως ως συγγραφέας του *Spigolatrice di Sapri*.^{467&468} Τότε είναι που ο Garibaldi ζητά από τον ποιητή να συνθέσει έναν ύμνο για τους «Cacciatori» του.^{469&470}

⁴⁶⁵ B. Monti, 1871, σ. 5.

⁴⁶⁶ B. Monti, 1871, σ. 7.

⁴⁶⁷ B. Camaioni, χ.χ, σ. 159.

⁴⁶⁸ *La spigolatrice di Sapri*. Το εν λόγω ποίημα αναφέρεται στην τραγική επιχείρηση του Carlo Pisacane, επαναστάτη πατριώτη, που επεδίωξε να προκαλέσει μια λαϊκή εξέγερση στη Νάπολη. Είχε, λοιπόν, σχεδιάσει μια ολοκληρωμένη στρατιωτική επιχείρηση που κυρίως προέβλεπε την απελευθέρωση μιας ομάδας φυλακισμένων πολιτικών κρατούμενων στο νησί της Πόντζα (Ponza), μετά την επιτυχή αποβίβαση στο Σάπρι (Sapri), όπου θα κατέφθανε με τοπικές δυνάμεις. Ο Pisacane περίμενε έναν λαϊκό ξεσηκωμό και μια θριαμβική πορεία προς τη Νάπολη, όπου θα συλλάμβανε τους Borboni. Ο Pisacane, με είκοσι τέσσερεις συντρόφους του αποβιβάζεται στις 25 Ιουλίου 1857 στη Γένοβα και συγκεκριμένα επιτίθεται στο πλοίο Cagliari και το αναγκάζει να κατευθυνθεί προς τη Πόντζα (Ponza). Εκεί είναι που θα απελευθερώσει 323 κρατούμενους. Το Cagliari (28 Ιουλίου) επανδρωμένο και εφοδιασμένο με όπλα φτάνει στο Σάπρι (Sapri). Εκεί δυστυχώς η «τοπική πολιτοφυλακή» (guardia urbana) τους απέτρεψε· είκοσι πέντε εξ αυτών σφαγιάστηκαν, ενώ άλλοι 150 αιχμαλωτίστηκαν. Ο Pisacane και μερικοί άλλοι προσπάθησαν να ξεφύγουν, όμως εις μάτην. Συνολικά, οι ογδόντα τρεις δολοφονήθηκαν, ενώ οι υπόλοιποι καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές – απελευθερώθηκαν μετά από τρία χρόνια με την άφιξη του Garibaldi. Αμέσως μετά τα παραπάνω γεγονότα, η πέννα του Mercantini αποτυπώνει στο χαρτί μια νεαρή που καθώς μαζεύει στάχια βλέπει την αποβίβαση του Pisacane και των συντρόφων του. P. Ridolfi, 2011, σ. σ. 57-58.

⁴⁶⁹ Χαρακτηριστικά του λέει: «*Lo canteremo andando alla carica e lo ricanteremo tornando vincitori*». Ό.π, P. Ridolfi, σ. 67.

⁴⁷⁰ Όσο βρισκόταν στην Κέρκυρα ο Mercantini κάποια στιγμή είχε επισκεφτεί τον Daniele Manin, όπου στο διπλανό δωμάτιο άκουσε κάποιους, ανάμεσά τους και τον γιό του Giorgio, να τραγουδούν «*Tre colori, tre colori!*». Αυτό ήταν το τραγούδι, κατά τον Manin με το οποίο οι Ιταλοί είχαν υπερασπιστεί νικηφόρα την πατρίδα τους. [E. Liburdi, 1935, σ. σ. 631-632.] Τότε είναι που ο Garibaldi του ζητά να γράψει έναν ύμνο. Ο εν λόγω ύμνος μετά την αποβίβαση στη Μαρσάλα (Marsala), πήρε το ένδοξο όνομα *Inno di Garibaldi*. Αυτός ο ύμνος πλέον θα μείνει ζωντανός στους αιώνες και θα τραγουδιέται από γενιά σε γενιά. [B. Monti, 1871, σ. 5.]

Ο Mercantini δέχεται ευχαρίστως τη πρόταση και υπόσχεται μάλιστα πως η γυναίκα του θα γράψει την μουσική αυτού.⁴⁷¹ Δεν γνωρίζουμε, ωστόσο, γιατί εν τέλει η μουσική αποτέλεσε πόνημα του Alessio Olivieri.⁴⁷² Ο Mercantini γράφει τον ύμνο σε σύντομο χρονικό διάστημα, τον ονομάζει μάλιστα «*La canzone italiana*» και τον παραδίδει στον Agostino Bertani για διορθώσεις. Στις 7 Μαρτίου 1859, στο Τορίνο, ο Garibaldi εκτύπωσε σε τέσσερις σελίδες το ποίημα του Mercantini ως εθνικό ύμνο.⁴⁷³ Ο Ύμνος τραγουδήθηκε για πρώτη φορά δημοσίως στις 25 Απριλίου 1859 και διαδόθηκε γρήγορα μέσω του τύπου. Ο ίδιος ο Mercantini σχολίασε:

«L'autore – cioè se stesso – aveva scritto *che è l'ora*: i volontari e il popolo, cantando, hanno corretto *che è ora*, e l'autore accetta la correzione popolare».⁴⁷⁴

Ο δε Ύμνος, που στην πραγματικότητα αποτελείται από οκτώ στροφές με οκτώ στίχους έκαστη, στην αρχή αποτελούνταν από τις πρώτες μόνο έξι στροφές και ονομαζόταν *Canzone italiana*. Το 1860, μετά τις επιτυχίες του Garibaldi στη Σικελία με την αποστολή των Mille, ο Mercantini προσέθεσε τις δύο τελευταίες στροφές και επίσης άλλαξε και τον τίτλο στον γνωστό έως σήμερα *Inno di Garibaldi*.^{475&476} Να σημειωθεί πως επανεκδόθηκε στο Μιλάνο το 1861 από τον εκδοτικό οίκο Ricordi.⁴⁷⁷ Η επιτυχία του ύμνου ήταν τεράστια. Άρεσαν σε όλους οι λέξεις, καθώς και η μουσική του. Ο Garibaldi ήταν πολύ ευχαριστημένος με το δημοφιλέστατο αποτέλεσμα, γεγονός που γνωστοποιείται από ένα γράμμα του προς τον Ιταλό ποιητή, το οποίο συνόδευε ένα δώρο, προκειμένου να τον

⁴⁷¹ Ο Camozzi συγκεκριμένα ήταν αυτός που πρότεινε τη σύζυγο του ποιητή ως τον άνθρωπο που θα συνθέσει τη μουσική του εν λόγω ύμνου. B. Camaioni, χ.χ., σ. σ. 184-186.

⁴⁷² Υπήρξε τιμή για την Giuseppina Mercantini η πρόσκληση να συνθέσει εκείνη την μουσική για τον Ύμνο του Γκαριμπάλντι, όμως υπερτέρησε προφανώς η πεποίθηση πως ένας πολεμικός ύμνος, που θα αποτελούσε μελλοντικά τη Μασσαλιώτισσα της Ιταλίας, δε θα μπορούσε εν τέλει να έχει δημιουργηθεί από μια γυναίκα, αλλά αντιθέτως μόνο από έναν έμπειρο στρατιώτη, όπως ο Olivieri. Ήταν μάλιστα εκείνη που πρότεινε τον Olivieri ως τον ιδανικό συνθέτη. Antonella Fischetti, http://www.irtem.it/upl_docs/innodigaribaldi-1036100466pdf.pdf

⁴⁷³ Antonella Fischetti, <http://www.icbsa.it/index.php?it/633/l>

⁴⁷⁴ Ό.π, P. Ridolfi, σ. 67.

⁴⁷⁵ Η πρώτη ονομασία του ποιήματος ήταν *Inno Nazionale*, όμως αμέσως μετά την απελευθέρωση της Νάπολης μετονομάστηκε σε *Inno di Garibaldi*. Antonella Fischetti, http://www.irtem.it/upl_docs/innodigaribaldi-1036100466pdf.pdf

⁴⁷⁶ Ο ύμνος, αρχικά, έλαβε το όνομα *La canzone italiana*, στην έκδοση Armerino έλαβε το όνομα *Inno Nazionale*, και στη συνέχεια, μετά την αποβίβαση στη Marsala, έλαβε οριστικά τον ένδοξο τίτλο *Inno di Garibaldi*. B. Camaioni, χ.χ., σ. σ. 184-186.

⁴⁷⁷ Antonella Fischetti, <http://www.icbsa.it/index.php?it/633/l>

«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»

ευχαριστήσει.^{478&479} Ο Ύμνος εξακολούθησε να έχει επιτυχία ακόμα και μετά τον θάνατο του Garibaldi, συνήθως συνδεδεμένος με το χαρακτηριστικό να επιδείξει αντίθεση στην πολιτική της κυβέρνησης. Αξιοσήμαντο είναι το γεγονός πως το 1946, μετά την ανακήρυξη της Repubblica Italiana, θεωρήθηκε πως θα μπορούσε να αποτελέσει εθνικό ύμνο, μα εν τέλει υπερίσχυσε το *Fratelli d' Italia*.⁴⁸⁰ Ο *Inno* ξανακούγεται συμβολικά στις εκλογές της 18^{ης} Απριλίου του 1948 από το τότε κόμμα της Αριστεράς.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Το γράμμα ανάμεσα σε άλλα ανέφερε και τα εξής λόγια: «*La cara, bellissima e patriottica poesia*». Ό.π, P. Ridolfi, σ. 68.

⁴⁷⁹ Ό.π, P. Ridolfi, σ. σ. 67-68.

⁴⁸⁰ Ό.π, P. Ridolfi, 2011, σ. 69.

⁴⁸¹ Antonella Fischetti, <http://www.icbsa.it/index.php?it/633/l>

Συμπεράσματα:

Ο 19^{ος} αιώνας υπήρξε πράγματι ένας αιώνας καθοριστικός για τη διαμόρφωση της νέας Ευρώπης. Οι εξεγέρσεις, οι συγκρούσεις, οι νέες ιδεολογίες, η πολιτική και εδαφική μεταβολή της γηραιάς ηπείρου έθεσαν νέες βάσεις και ισορροπίες. Μέσα σε αυτές τις νέες πραγματικότητες γεννήθηκε και έλαμψε η σπίθα της Ελληνικής Επανάστασης που αναπόφευκτα θα τύλιγε σε επαναστατικές φλόγες και τη γειτονική της χώρα, την Ιταλία. Η μακραίωνη πολιτιστική και ιστορική σύνδεση και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο μεσογειακών χωρών θα συνέχιζε να υφίσταται ακόμα και αυτή τη στιγμή· τη στιγμή των νέων πνευματικών, κοινωνικών και πολιτικών δομών. Τον συγκεκριμένο αιώνα, πολλοί ήταν οι θαυμαστές, οι φίλοι και οι υμνητές του ελληνικού έθνους και του ελληνικού μεγαλείου στην Ιταλία. Ίσως παρασυρμένοι από τη δόξα της αρχαίας Ελλάδας, την τέχνη της, τη φιλοσοφία της και την ποίησή της, αλλά ταυτόχρονα και μελετητές της νεώτερης ιστορίας της – μιας ιστορίας γεμάτης πόνο και θυσίες – και θερμοί υποστηρικτές των ίδιων υψηλών ιδανικών της χριστιανικής θρησκείας και λατρείας για την ελευθερία, πολλοί Ιταλοί – κυρίως άνθρωποι των γραμμάτων – ένωσαν ιδιαίτερη αφοσίωση προς τη γη αυτή και της προσέφεραν τα πλούτη του πνεύματός τους κι όχι σπάνια ακόμα και το αίμα τους. Εξάλλου οι δύο γειτονικές χώρες ανέκαθεν είχαν και κατά τη γνώμη μου έχουν έως σήμερα ένα ιδιαίτερο δέσιμο μεταξύ τους.

Δεν υπάρχει, λοιπόν, ιστορία δύο λαών που συναντιούνται και συνεργάζονται τόσο πολύ στο πέρασμα των αιώνων όπως εκείνη της Ελλάδας και της Ιταλίας. Ήδη από την αρχαιότητα, όπως χαρακτηριστικά τόνιζε ο Οράτιος, η Ελλάδα μπορεί να κατακτήθηκε από τα ρωμαϊκά όπλα, μα οι τέχνες της και τα γράμματά της κατέκτησαν με τη σειρά τους την ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Όμως ενώ αυτά ανήκουν στο παρελθόν αν έρθουμε στο παρόν, πάλι θα αντικρύσουμε τα δύο έθνη να βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα τα δύο έθνη βρίσκονται υπό τον ξένο ζυγό, όμως μετά από ποτάμια αίματος ξημερώνει η ελευθερία και σε αυτά τα αδελφικά έθνη. Θα χρειαστεί βέβαια πολύς καιρός έως ότου απελευθερωθούν οριστικά από τους ξένους κυριάρχους.⁴⁸²

⁴⁸² A. G. Noto, 2013, σ. σ. 43-44.

Ακριβώς αυτή τη στιγμή εμφανίζεται ο φιλελεύθερος Niccolò Tommaseo που τον χαρακτηρίζει βαθύ δέος και σεβασμός για την δύστυχη Ελλάδα. Η απόφασή της να διεκδικήσει την ελευθερία της και την απομάκρυνση της μακραίωνης οθωμανικής καταπίεσης του ερεθίζει ακόμα περισσότερο το ενδιαφέρον. Μα με την Ελλάδα θα συνδεθεί όχι μόνο θεωρητικά μα και πρακτικά, καθώς βρέθηκε επί σειρά ετών σε ελληνικό έδαφος κατά τα χρόνια της εξορίας του. Αυτή η επαφή θα αποβεί μοιραία και καθοριστική για την ψυχοσύνθεσή του και τις ποιητικές του δημιουργίες που θα προκύψουν από αυτήν. Ο N. Tommaseo θα ενωθεί με γαμήλια δεσμά με την ελληνίδα Διαμάντω Παβέλλο Αρτάλε και θα συνάψει φιλικές σχέσεις με πολλούς Επτανήσιους Έλληνες. Τότε είναι που θα γνωρίσει τον Διονύσιο Σολωμό. Μα εκτός από τη γνωριμία με τον Σολωμό, άλλη μια που θα αποτελέσει σημείο σταθμό στη ζωή του είναι η γνωριμία και η επαφή με την ελληνική λαϊκή παράδοση και τα τραγούδια του λαού ή αλλιώς τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Οι φιλικές του σχέσεις με τους Έλληνες του Ιονίου, και σαφώς με τον Διονύσιο Σολωμό που η μεταξύ τους επικοινωνία, φιλία και συνεργασία επιβεβαιώνεται από μνείες που αφιερώνει ο ένας στον άλλον σε χειρόγραφα τους και σε γράμματά τους, θα συμβάλλουν καθοριστικά στη συγκομιδή και στη δημιουργία του έργου του στο οποίο θα μεταφράσει 214 ελληνικά δημοτικά τραγούδια.⁴⁸³

Όμως, κατά τη διάρκεια της έρευνας γεννήθηκε το ερώτημα: όπως είχε αναπτύξει η Ιταλία σχέσεις με την Ελλάδα συνέβη και το αντίστροφο; Και πιο συγκεκριμένα όπως ο N. Tommaseo συνδέθηκε, γνώρισε και αγάπησε την Ελλάδα και τα Δημοτικά της Τραγούδια, το ίδιο συνέβη και με τον Διονύσιο Σολωμό και την Ιταλία; Η απάντηση δεν θα μπορούσε να είναι παρά μόνο θετική, καθώς εκεί βίωσε τα καθοριστικά εφηβικά του χρόνια. Η ιταλική γλώσσα θα αποτελέσει τη γλώσσα που θα χειρίζεται προκειμένου να παράξει το συγγραφικό του έργο – ακόμα και όταν επέστρεψε στη πατρίδα του, τη Ζάκυνθο (δεκαετία 1810). Η σχέση με την Ιταλία, επομένως, η αγνή αγάπη, η εποικοδομητική επιρροή είναι εμφανής. Η Ιταλία είναι η χώρα που του έδωσε όλα τα πνευματικά εφόδια ώστε να εξελιχθεί και να ανελιχθεί. Η αγάπη θα μετατραπεί σε

⁴⁸³ Από αυτά τα 129 παρέχονται πρώτα στο πρωτότυπό τους και μετά σε ιταλική μετάφραση, ενώ τα υπόλοιπα μόνο σε μετάφραση.

ευγνωμοσύνη και έτσι θα την χαρακτηρίζει έως το τέλος της ζωής του ως δεύτερη πατρίδα του.

Το 1821, τη χρονιά που ξεσπά η Ελληνική Επανάσταση και σιγά σιγά διαδίδεται σε όλο τον κόσμο η «γεύση της Ελευθερίας», γεννιέται ο Luigi Mercantini. Όσο μεγαλώνει ο Ιταλός ποιητής έρχεται όλο και περισσότερο σε επαφή με την Ελλάδα, την Ελληνική Επανάσταση, τον *Ύμνο εις την Ελευθερία* (που είχε εκδοθεί για πρώτη φορά ήδη από το 1824 και είχε γίνει γνωστός σε όλο τον δυτικό κόσμο σε σύντομο χρονικό διάστημα). Ο Luigi Mercantini θα αποφασίσει να εγκαταλείψει την πατρίδα του προκειμένου να «αποφύγει» τη σύλληψη και συγχρόνως να συνεχίσει το έργο του (λογοτεχνικό, ποιητικό, πολιτικό και πατριωτικό). Καταφύγιο θα βρει στα σπλάχνα των Ιονίων νήσων - αρχικά στην Κέρκυρα και στη συνέχεια στη Ζάκυνθο. Η επαφή με το ελληνικό περιβάλλον, τους ανθρώπους του, τους λόγιούς του και τα έργα τους (δε θα μπορούσε να μην γνωρίσει τον *Ύμνο εις την Ελευθερία* του Διονύσιου Σολωμού, έργο που ακόμα και ο ίδιος μελέτησε, μετέφρασε και εμπνεύστηκε για τον δικό του *Inno di Gribaldi*) τον ωθεί σε παραγωγή πλούσιου ποιητικού έργου. Η παραμονή μπορεί να είναι σύντομη, εντούτοις θα τον επηρεάσει τόσο έντονα που μετατρέπεται σε έναν φιλέλληνα Ιταλό, που στις μάχες των Ελλήνων για ανεξαρτησία οραματίζεται όμοια και ευγενή παραδείγματα ανδρείας και ηρωισμού και για την δική του πατρίδα, που ανυπομονεί να δει ελεύθερη και ενωμένη.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Θα επιβιώσει και θα δει την ενοποίηση της Ιταλίας που θα πραγματοποιηθεί το 1870.

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

1. Beaton R., *Εισαγωγή στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, μτφ: Ε. Ζούργου – Μ. Σπανάκη, Εκδόσεις: Νεφέλη, Αθήνα 1996.
2. Camaioli Bruno, *Una vita interessante. Luigi Mercantini. Il Tirteo Marchigiano* <https://docplayer.it/27175609-Una-vita-interessante-luigi-mercantini-il-tirteo-marchigiano.html>
3. Ciampini Raffaele, *Studi e Ricerche su Niccolò Tommaseo*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma 1944.
4. Deligiorgis S., *Fauriel and Modern Greek Poetry*, Publications of the Modern Language Association of America, New York, January 1969.
5. Katsiardi - Hering Olga, «Il mondo europeo degli intellettuali greci della diaspora (18°-19° secolo)» στο: *Niccolò Tommaseo: Popolo e Nazioni, Italiani, Corsi Greci Illirici. Atti del Convegno internazionale dei Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo*, a cura di: F. Bruni, Editrice Antenore, Venezia, 23-25 gennaio 2003.
6. Lascaris M., *Niccolò Tommaseo ed Andrea Mustoxidi*, Tipografia e. De Schönfeld, Zara 1934.
7. Lavagnini Bruno, «L. Mercantini nelle isole ionie (1849-1852)» στο: Πρακτικά Τρίτου Πανιόνιου Συνεδρίου, Αθήνα 1967.
8. Lavagnini Bruno, *Ο Σολωμός και ο Ύμνος στον Γαριβάλδη*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, Αθήνα 1969.
9. Liburdi Enrico, «I canti dell' esilio di Luigi Mercantini» στο: *Rassegna storica del Risorgimento*, χ.τ. 1935.
http://www.risorgimento.it/rassegna/index.php?id=22345&ricerca_inizio=0&ricerca_query=&ricerca_ordine=DESC&ricerca_libera=
10. Mercantini Luigi, *Canti*, Tipografia Mercurius, Bologna 1864.
11. Michieli Fabio, «Le poesie giovanili (1820-1833) di Tommaseo e la loro circolazione tra carteggi e stampe rare» nel libro: *Tommaseo poeta e la*

poesia di Medio Ottocento, a cura di: Mario Allegri e Francesco Bruni,
Venezia 2016.

12. Monti Benedetto, *Biografia di Luigi Mercantini*, Borgomanero 1871.
<https://books.google.gr/books?id=qobmK6NsGDgC&pg=PA6&dq=biografia+di+luigi+mercantini&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjT68qin7jcAhUGN0wKHb7sAjUQ6AEIJzAA#v=onepage&q=biografia%20di%20luigi%20mercantini&f=false>
13. Noto Andrea Giovanni, «Le “nazioni sorelle”. Affinità, diversità e influenze reciproche nel Risorgimento di Italia e Grecia» nel libro: *Il Risorgimento italiano e i movimenti nazionali in Europa dal modello italiano alla realtà dell' Europa centro-orientale* a cura di: Giordano Altarozzi, Cornel Sigmirean, Edizioni Nuova Cultura, Roma 2013.
14. Papini Giovanni, *Sul Tommaseo Scrittore*, Firenze, 1954.
15. Regaldi Giuseppe, *Il conte Dionisio Solomos* στο: *Canti e Prose*, Torino 1858.
<https://play.google.com/books/reader?id=2eUUAAAAQAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=el&pg=GBS.PA3>
16. Ridolfi Pierluigi, *Canti e Poesie per un' Italia unita (dal 1821 al 1861)*, Associazione Amici Dell' Academia dei Lincei, Roma 2011.
<http://www.amici-lincei.it/italia-unita/files/canti-e-poesie-italia-unita.pdf>
17. Rinaldin Anna, «I versi in veneziano di Niccolò Tommaseo» nel libro: *Cartoline Veneziane. Ciclo di Seminari di Letteratura Italiana Università Ca' Foscari di Venezia (16 gennaio – 18 gennaio 2008)* a cura di: Alessandro Cinquegrani – Flavia Cristanti – Luca Lombardo – Anna Rinaldin, Officina di Studi Medievali, 2009.
18. SS. Giorgio e Trifone, *La Scuola Dalmata*, Venezia, χ.χ.
19. Tommaseo Niccolò, *Scintille*, Tasso χ.χ.
https://books.google.gr/books?id=JuQoP_OUvo0C&pg=PA7&hl=el&source=gbstoc&cad=4#v=onepage&q&f=false
20. Tommaseo Niccolò, *Popolo e Nazioni. Italiani, Corsi, Greci, Illirici*, a cura di: F. Bruni, Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della

nascita di Niccolò Tommaseo, Venezia, 23-25 gennaio 2003, Editrice
Antenore, Roma-Padova 2015.

21. Ugo Foscolo, *Poesie*, Introduzione e note di Guido Bezzola, RCS Rizzoli
Libri, Milano 1976.

Ελληνική Βιβλιογραφία:

22. Αλεξίου Στ., *Διονυσίου Σολωμού Ποιήματα και Πεζά*, Στιγμή, Αθήνα 2007.
23. Ανδρειωμένος Γ., *Διονυσίου Σολωμού, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν»:
Συγκρίνοντας τις τρεις πρώτες πλήρεις μεταφράσεις του (1825)*, Εκδόσεις
Συλλογές, Αθήνα 1999.
24. Βελουδής Γ., *Κριτικά στο Σολωμό*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 2000.
25. Βλαβιανός Β. Ι., *Διονύσιος Σολωμός. Ο ποιητής, ο δάσκαλος, ο
επαναστάτης*, ΑΡΤΣ, INK, Νέα Υόρκη, χ.χ.
26. Γαραντούδης Ε., *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός. Όψεις μιας σύνθετης
σχέσης (1820-1950)*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
27. Δεληβοριά Μ., *Ο Αγώνας του '21 και η υπονόμευσή του. Οι σύγχρονες
μαρτυρίες και η κρίση του Σολωμού*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2016.
28. Ζώρας Γ. Θ., *Επτανησιακά Μελετήματα*, τομ. Α', Σπουδαστήριο
Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα
1960.
29. Ζώρας Γ. Θ., *Γ. Τερτσέτης και Ν. Θωμαζαίος*, Σπουδαστήριο Βυζαντινής
και Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1961.
30. Ζώρας Γ. Θ., *Ι. Τυπάλδος και Ν. Θωμαζαίος*, Σπουδαστήριο Βυζαντινής και
Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1965.
31. Ζώρας Γ. Θ., *Επτανησιακά Μελετήματα*, τομ. Δ', Σπουδαστήριο
Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα
1969.
32. Ζώρας Γ. Θ., *Ο Ν. Θωμαζαίος και η Νεώτερη Ελλάς*, Κείμενα και Μελέται
Νεοελληνικής Φιλολογίας, χ.τ, Αθήνα 1974.
33. Ζώρας Γ. Γ., *Θύβρις*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1999.

34. Ζώρας Γ. Γ., «Ο Σολωμός και η Ιταλία (μια πρώτη προσέγγιση)» στο:
*Διεθνές Συμπόσιο Διονυσίου Σολωμού (1798-1857). Διακόσια χρόνια από
τη γέννηση και εκατόν πενήντα από το θάνατό του*, Πρακτικά
Πανεπιστημίου Αθηνών, 7-10 Οκτωβρίου 1998, Αθήνα 2003.
35. Καιροφύλας Κ., *Η ζωή και το έργο του Σολωμού*, Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα, χ.χ.
36. Κλαυδιανός Δ., *Λουιτζι Μερκαντίνι* στο Περιοδικό: «Περίπλους», τεύχος
50, έτος 2017 (σελ. 90-94).
37. Κονόμος Ντ., *Σολωμικά*, Αθήνα 1963.
38. Κριαράς Ε., *Διονύσιος Σολωμός. Ο βίος – Το έργο*. Θεσσαλονίκη 1957.
39. Κριαράς Ε., «Ο Tommaseo, τα Δημοτικά μας Τραγούδια και τα Νέα μας
Γράμματα» στο *Η Στιχουργία των Ελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών*,
ΔΙΦΡΟΣ, Αθήνα 1960.
40. Μεταλληνού Β., *Ληξουριώτικα Χειρόγραφα. Άγνωστη πηγή του Δ. Σολωμού
και του Ν. Tommaseo*, Εκδόσεις Δόμος, χ.τ, χ.χ.
41. Μιχαλόπουλος Φ., *Διονύσιος Σολωμός (1798-1857)*, Εκδόσεις Μουσικών
Χρονικών, Αθήνα 1931.
42. Παγκράτης Γ. Δ., *Ιστορία της Ιταλίας. Από τη συνθήκη του Λόντι στην
ενοποίηση (1454 – 1870)*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα
και Βοηθήματα, Ζωγράφου 2015.
43. Παπαγεωργίου Α., Ε. Βασιλειάδου, *Ο Εθνικός Ύμνος. Κείμενο – Αισθητική
ερμηνεία*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, χ.χ.
44. Πολίτης Λ., *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και Άρθρα (1938-1982)*,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.
45. Πολίτης Λ., *Διονυσίου Σολωμού Άπαντα. Πεζά και Ιταλικά*, Τόμος Β', (Ε'
Έκδοση), Εκδόσεις Ίκαρος, χ.τ., 1998.
46. Πολίτης Λ., *Διονυσίου Σολωμού Άπαντα. Αλληλογραφία*, τομ. Γ', Ίκαρος, χ.τ,
1991.
47. Σολωμού Δ., Α. Κάλβου *Άπαντα τα Ελληνικά Έργα*, Εκδόσεις Πάπυρος,
Αθήνα 1995.
48. Σταματέλος Β., *Ο Εθνικός Ύμνος και ο Σολωμός*, Εκδοτικός Οίκος ΑΘΗΝΑ,
χ.χ.
49. Στεργίου Φ., *Πρόσωπα της λογοτεχνίας μας*, Αθήνα 1979.

50. Τσόλκας, Ι. Δ., *Η ελληνική Παλλιγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19^ο αιώνα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2004.
51. Τσόλκας, Ι. Δ., «Ο Έλληνο – Ιταλικός αλυτρωτισμός στο 2^ο μισό του 19^{ου} αιώνα μέσα από το λογοτεχνικό βλέμμα» στο: *Τα Αιτωλικά. Περιοδική Έκδοση της Αιτωλικής Πολιτιστικής Εταιρείας*, Τεύχος 10 (Ιανουάριος – Ιούνιος) 2008.
52. Τσόλκας, Ι. Δ., *Ιστορία της Ιταλικής Λογοτεχνίας*, Πεδίο, Αθήνα 2015.
53. Τωμαδάκης Ν. Β., *Φιλολογικά. Σολωμού Ελληνομάθεια*, Εστία, Αθήνα 1935.
54. *Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν του Διονύσιου Σολωμού και οι τρεις πρώτες μεταφράσεις του (1825)*, Επιμ: Κ. Τικτοπούλου, Βουλή των Ελλήνων Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα 1999.
55. Χατζηγιακουμής Εμμ. Κ., *Νεοελληνικάί Πηγαί του Σολωμού. Κριτική λογοτεχνία, δημώδη μεσαιωνικά κείμενα, δημοτική ποίησης*. Αθήνα 1968.
56. Φωτεινός Κ., «Οι Λευκάδιοι Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Κωνσταντίνος Στρατούλης, Σπυρίδων Ζαμπείος και ο Διονύσιος Σολωμός» στο: *Διονύσιος Σολωμός. Διακόσια χρόνια από τη γέννησή του*, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2000.

Γενική Βιβλιογραφία:

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

57. Noto Andrea Giovanni, *La ricezione del Risorgimento greco in Italia (1770-1844)*, Edizioni Nuova Cultura, Roma 2015.
58. Tommaseo Niccolò, *Nuovo Dizionario Dei Sinonimi Della Lingua Italiana*, Editore Librajò, Milano 1858,
59. Tommaseo Niccolò, *G. B. Vico*, Unione Tipografico – Editrice Torinese, Torino 1796.

Ελληνική Βιβλιογραφία:

60. Fauriel Claude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999.
61. Δενδρινού Ε. Α., *Η Κερκυραϊκή Σχολή*, Κέρκυρα 1971.
62. Ζώρας Γ. Θ., *Θύβρις, Σύλλαβος Μελετημάτων Ελληνο-Ιταλικού Θεματολογίου*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1959.
63. Πυλαρινός Θεοδόσης, *Επτανησιακή Σχολή*, Σαββάλας, Αθήνα 2003.
64. Σταματέλος Β., *Ο Εθνικός Ύμνος και ο Σολωμός*, Εκδόσεις Αθήνα, Αθήνα, χ.χ.

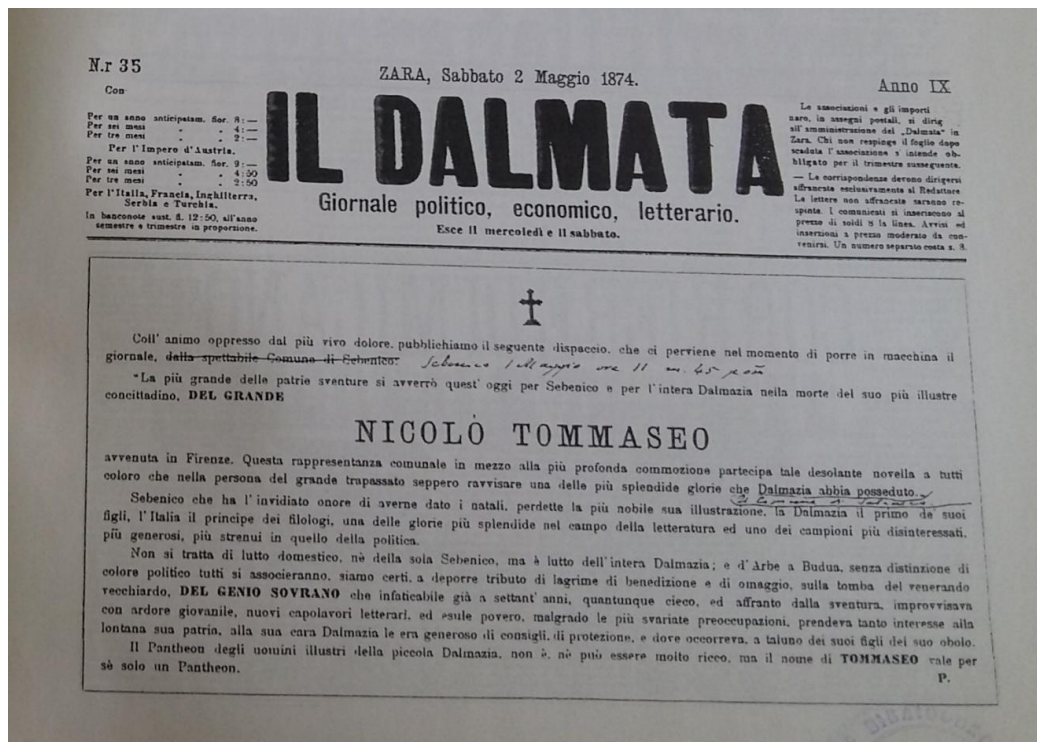
Διαδικτυακές ηλεκτρονικές αναφορές:

65. https://books.google.gr/books?id=JuQoP_OUvo0C&pg=PA7&hl=el&source=gbv_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
66. <https://play.google.com/books/reader?id=2eUUAAAQAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=el&pg=GBS.PA395>
67. <https://books.google.gr/books?id=qobmK6NsGDgC&pg=PA6&dq=biografia+di+luigi+mercantini&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjT68qin7jcAhUGNOwKHb7sAjUQ6AEIJzAA#v=onepage&q=biografia%20di%20luigi%20mercantini&f=false>
68. <https://books.google.gr/books?id=m4phAAAaCAAJ&pg=PA592&dq=solomoss+e+l'+inno+di+garibaldi&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjKhtHl97fcAhXKsaQKHYMvDs4Q6AEIQDAE#v=onepage&q=solomos%20e%20l'%20inno%20di%20garibaldi&f=false>
69. <https://books.google.gr/books?id=qobmK6NsGDgC&pg=PA6&dq=biografia+di+luigi+mercantini&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjT68qin7jcAhUGNOwKHb7sAjUQ6AEIJzAA#v=onepage&q=biografia%20di%20luigi%20mercantini&f=true>
70. http://www.risorgimento.it/rassegna/index.php?id=22345&ricerca_inizio=0&ricerca_query=&ricerca_ordine=DESC&ricerca_libera=
71. <http://www.amici-lincei.it/italia-unita/files/canti-e-poesie-italia-unita.pdf>
72. <https://docplayer.it/27175609-Una-vita-interessante-luigi-mercantini-il-tirteo-marchigiano.html>
73. http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28Dizionario-Biografico%29/
74. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-regaldi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-regaldi_(Dizionario-Biografico)/)
75. <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-berchet/>
76. http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-mercantini_%28L%27Unificazione%29/
77. <http://www.fondazionemercantini.it/luigi-mercantini/>
78. <http://24grammata.com/?p=18154>

*«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»*

79. https://books.google.gr/books?id=TtpDwXMWh4C&pg=PA3&hl=el&source=gbv_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
80. http://www.800siciliano.co.nf/luigi-mercantini.php#.XSUNU_ZuK00
81. <http://www.icbsa.it/index.php?it/633/l>
82. http://www.irtem.it/upl_docs/innodigaribaldi-1036100466pdf.pdf

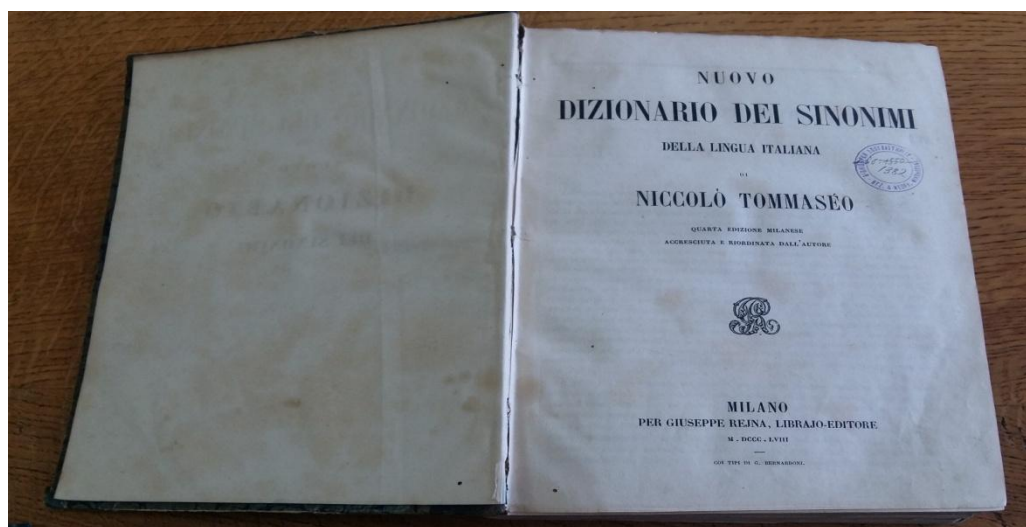
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 1.

Ανακοίνωση Θανάτου του Niccolò Tommaseo από την εφημερίδα *Il Dalmata*. Ακολούθησαν πάρα πολλές άλλες όπως: *Il tempo*, *La voce libera*, *Corriere di Milano*, *Corriere dell' Umbria*, *Il movimento*, *La nazione*, *Gazzetta di Trieste* κα.

Χ.ο, Scuola Dalamata dei SS. Giorgio e Trifone, Βενετία, σ. 17.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 2.

Nuovo dizionario de' sinonimi della lingua italiana (1830), Niccolò Tommaseo

«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»

Γ. ΙΤΑΛΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ / C. ITALIAN TRANSLATIONS			
χρονιά/year	μεταφραστής/translator	στροφές/strofes	μορφή/form
1825	Gaetano Grassetti	όλες/all	πεζή/prose
1827	Luigi Ciampolini	14 στρ./str.	έμμετρον/verse
1837	Domenico De Nobili	όλες/all	έμμετρον/verse
1843	Niccolò Volterra-Crissoplevri	όλες/all	έμμετρον/verse
χ.χ./n.d	Ioannis Lunzi	2 στρ./str.	έμμετρον/verse
1847	Francesco Cusani	1-6	έμμετρον/verse
1852	David Fanfani	απόσπασμα/part	
1857	<u>Luigi Mercantini</u>	1η/1st	
χ.χ./n.d	Salvatore Muzzi	8 στρ./str.	
1881	Pirro Aporti	όλες/all	έμμετρον/verse
1882	Alberto Boccardi	34 στρ./str.	
1884	Marco Antonio Canini	1-81	έμμετρον/verse
1885	Niccolò Gonemi	όλες/all	έμμετρον/verse
1892	Giuseppe Barone	8 στρ./str.	
1897	Arturo Giordano	8 στρ./str.	έμμετρον/verse
1909	V. Palumbo	1-5, 15-16	
1921	Francesco De Simone Brouwer	όλες/all	έμμετρον/verse
1928	Giacomo Surra	όλες/all	έμμετρον/verse
1951	Cesare Sofianòpoulo	όλες/all	έμμετρον/verse
1958	Bruno Lavagnini	1, 82-87, 95-96	έμμετρον/verse
1970	Francesco Mâspero	όλες/all	πεζή/prose

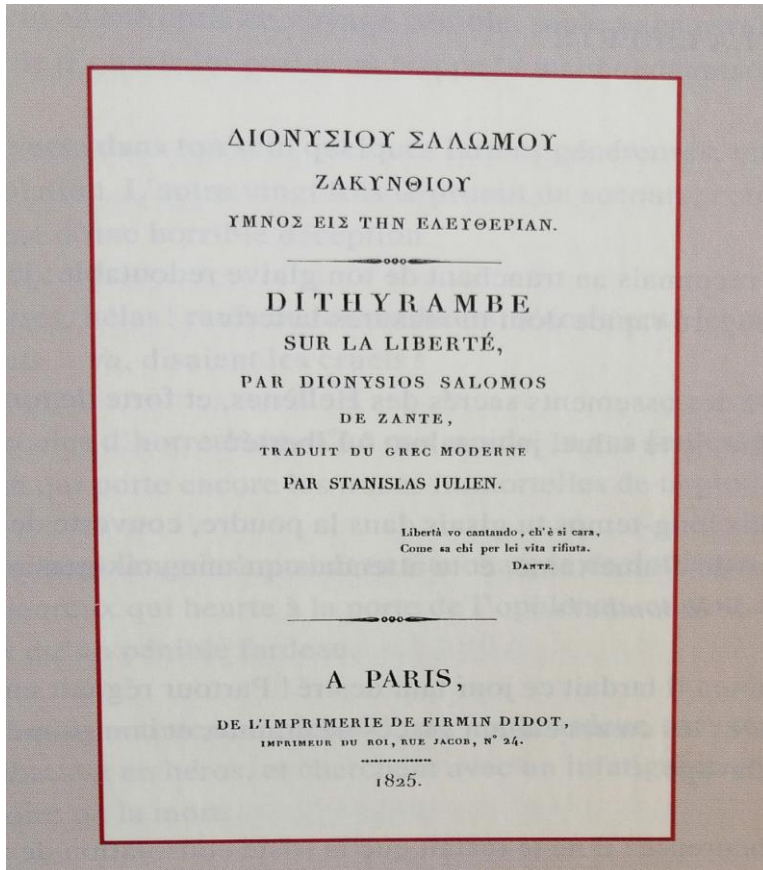
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 3.

Κατάλογος που περιέχει όσα ονόματα καταπιάστηκαν και μετέφρασαν τον Ύμνο του Διονύσιου Σολωμού. Εντός αυτού εντοπίζεται το όνομα του Luigi Mercantini (1857) όπου επισημαίνεται η μετάφραση του πρώτου στίχου του. Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν του Διονύσιου Σολωμού και οι τρεις πρώτες μεταφράσεις του (1825), Επιμ: Κ. Τικτοπούλου, Βουλή των Ελλήνων Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα 1999.

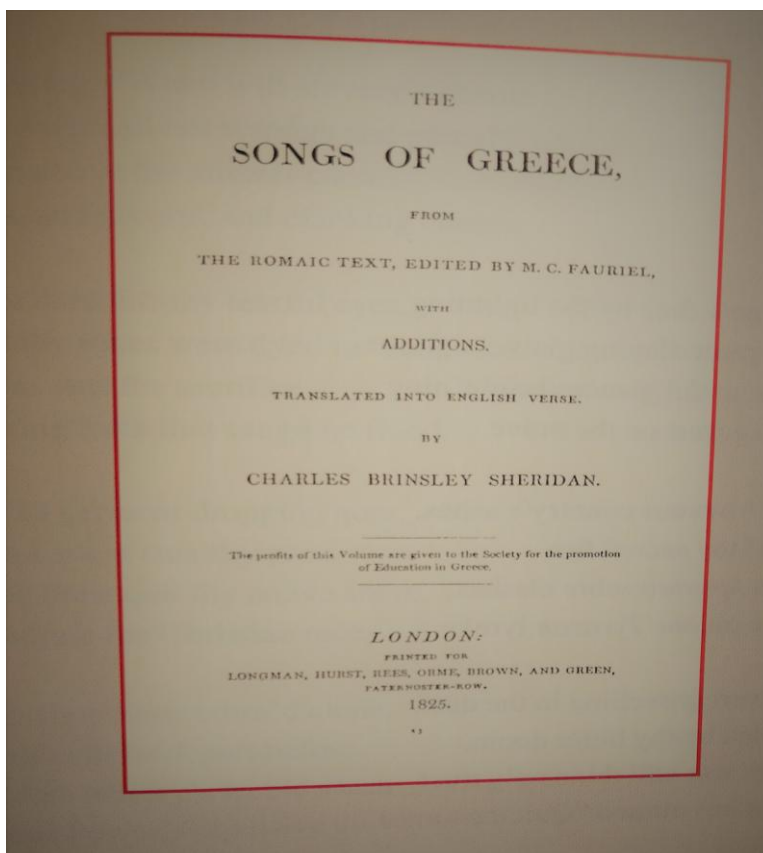

Φωτογραφία 4.
Inno di Garibaldi, Luigi Mercantini

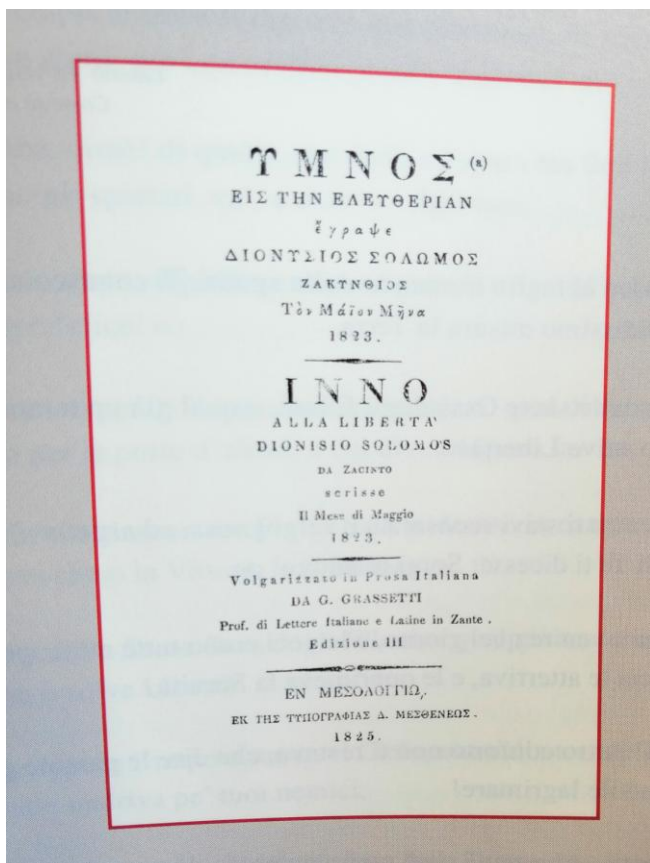
«Niccolò Tommaseo – Luigi Mercantini - Διονύσιος Σολωμός: Κοινές
θεωρήσεις - συγκλίσεις»

Φωτογραφία ν. 5
Μετάφραση του Ύμνου
εις την Ελευθερίαν στη
γαλλική γλώσσα

Φωτογραφία ν. 6
Μετάφραση του Ύμνου
εις την Ελευθερίαν στη
αγγλική γλώσσα

Φωτογραφία ν. 7
Μετάφραση του Υμνου
εις την Ελευθερίαν στη
ιταλική γλώσσα

Η ΠΟΙΗΣΗ

ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ

*Libertà vo cantando, ch' è sì cara
Come sa chi per lei vita rifiuta*
DANTE

1

Σε γνωρίζω από την κόψη
Τού σπαθιού την τρομερή,
Σε γνωρίζω από την όψη
Που με βία μετράει τη γη.

2

Απ' τα κόκκαλα βγαλμένη
Τών Ελλήνων τα ιερά,
Και σαν πρώτα ανδρειωμένη,
Χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά!

3

Εκεί μέσα εκατοικούσες
Πικραμένη, εντροπαλή,
Κι ένα στόμα ακαρτερούσες,
Έλα πάλι, να σου πη.

4

Άργειε νάλθη εκείνη η μέρα,
Και ήταν όλα σιωπηλά,
Γιατί τάσκιαζε η φοβέρα
Και τα πλάκωνε η σκλαβιά.

5

Δυστυχής! Παρηγορία
Μόνη σου έμενε να λες
Περασμένα μεγαλεία
Και διηγώντας τα να κλαις.

6

Και ακαρτέρει, και ακαρτέρει
Φιλελεύθερη λαλιά,
Ένα εκτύπαε τ' άλλο χέρι
Από την απελπισιά.

7

Κι έλεες: πότε, ά! πότε βγάνω
Το κεφάλι από τς ερμές;
Και αποκρίνοντο από πάνω
Κλάψες, άλυσες, φωνές.

8

Τότε εσήκωνες το βλέμμα
Μες στα κλάιματα θολό,
Και εις το ρούχο σου έσταζ' αίμα,
Πλήθος αίμα Ελληνικό.

Φωτογραφία ν. 8

Ο Υμνος εις την
Ελευθερία όπου στο
προοίμιό της υπάρχει
αναφορά στον Δάντη,
που ενισχύει τις
απόψεις περί κοινού
σημείου αναφοράς
μεταξύ ιταλικών
επιδράσεων στην
ιδιοσυγκρασία του
Διονύσιου Σολωμού.

Δ. Σολωμού- Α. Κάλβου
Άπαντα τα Ελληνικά
Έργα, Εκδόσεις
Πάπυρος, Αθήνα 1995.